AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ/SAYI 9/EYLÜL 1984/300 LİRA/İLETİŞİM YAYINLARI

tarih VE toplum

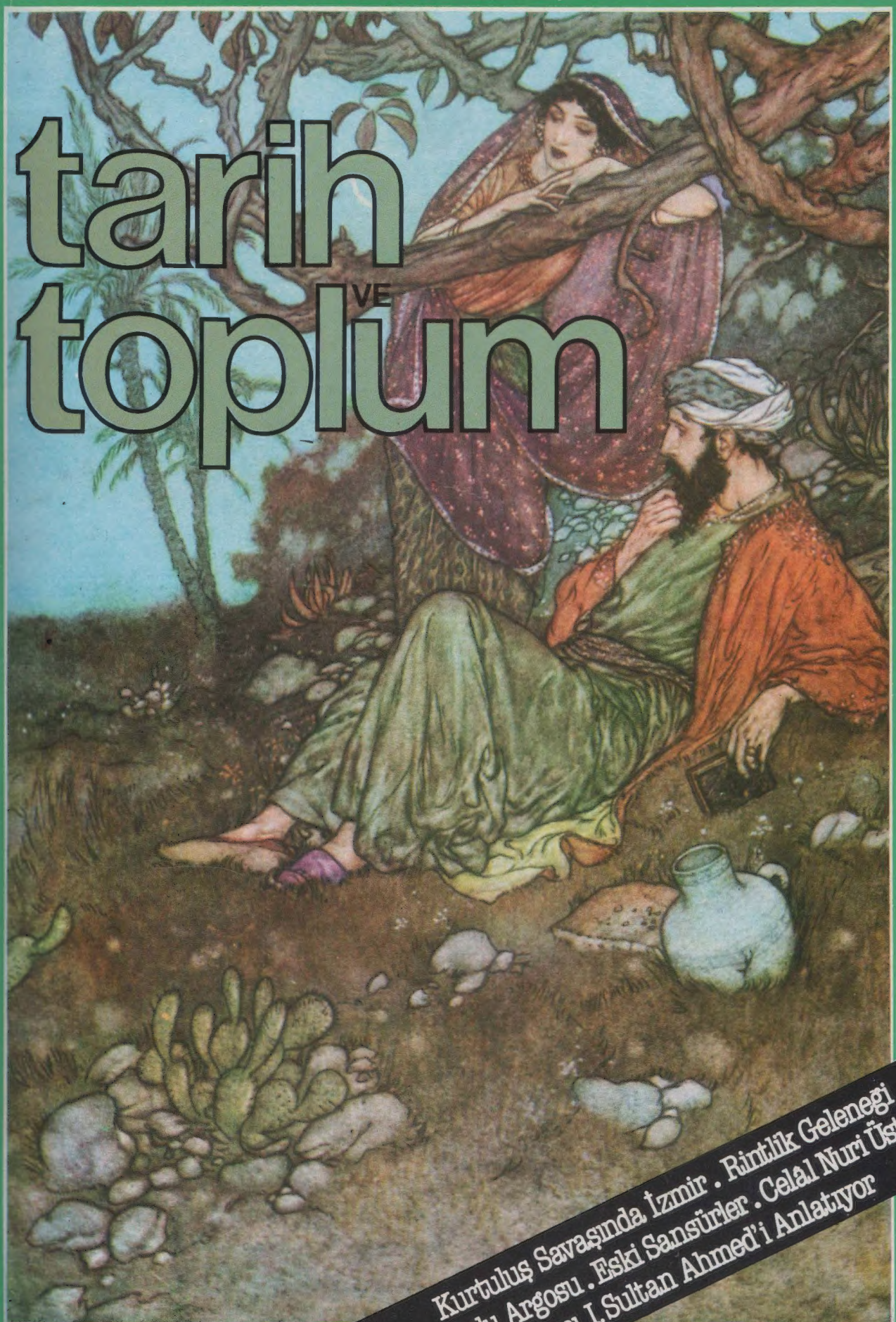

Kurtuluş Savaşında İzmir . Rintlik Geleneği
Beyoğlu Argosu . Eski Sansürler . Celal Nuri Üstün
İmamı I. Sultan Ahmed'i Anlatıyor

tarih ve toplum

İletişim Yayınları/Perka A.Ş. adına
Sahibi: Zeki TÜRKKAN
Genel Yönetmen: Murat BELGE
Yayın Yönetmeni: Mete TUNÇAY
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Bülent ÖZÜKAN
Grafik Düzenleme: Ayla İŞLER
Görsel Malzeme Danışmanı: Marianna YERASİMOS
Reklâm ve Halkla İlişkiler: Meral KATI-Çiğdem AÇAN
Düzelti: Mustafa ŞAHİN
Pikaj: Hamiyet DEMİR

İLAN KOŞULLARI: Renkli tam sayfa (iç kapak: 150.000 lira, orta sayfalar: 100.000 lira). Siyah-beyaz (iç kapak:100.000 lira, orta sayfalar 50.000, yarım sayfa: 25.000 lira)

YILLIK ABONE (12 sayı) 3000 lira. Abone olmak isteyen okuyucularımızın, yıllık abone bedeli olan 3000 lirayı PERKA A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi 2364 No'lu hesabına yatırarak, banka dekontu fotokopisini ve adreslerini bize göndermeleri yeterlidir.

İletişim Yayınları / Perka A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53 - 520 14 54 - 520 14 55

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 370 Lira.

Yurtdışı Abone: Uçakla 30 Amerikan Doları.

İletişim Yayınları / Perka A.Ş. ofset tesislerinde hazırlanmıştır.

Siyah Beyaz Filmler: Mustafa ÖZSOY
Renk Ayrımı: ÜÇEL Ofset
Baskı: ALAŞ Matbaası
Genel Dağıtım: GAMEDA

5 Atatürk'ün İmza ve Mührüyle Bir Yetki Belgesi

6 Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay: Tarih'ten Seçmeler
Dr. Uygur Kocabaşoğlu

8 Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler: Suçlar ve Cezalar-III

14 Yüz Yıl Öncesinde Dil Tartışması
Prof. Dr. H. Sabahattin Payzın

16 Eski Toplumumuzdaki Rintlik Geleneği Üstüne
Doç. Dr. Mine Mengi

18 Geçmiş Şölenler
F. Muhtar Katırcıoğlu

19 Eski Dergiler Arasında
Cevdet Kudret

22 Venedik Devlet Arşivi'ndeki Türkçe Belgeler
Dr. Mahmut Şakiroğlu

26 Kurtuluş Savaşı'nda İzmir
Dr. R. Anhegger

32 Uygarlık ve Bitki Adları
Kudret Emiroğlu

36 Denizde Bir Nakl-i Mekân
F. Muhtar Katırcıoğlu

38 Özbekler Tekkesi-II
Cengiz Bektaş

44 "Beyoğlu Argosu"nda İtalyanca ve Grekçe Kökenli Sözcükler
Özdemir Kaptan

49 Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar: Arap Yazısı İle Türkçe Metinler
Prof. Dr. Talât Tekin

55 Celâl Nuri'nin Türk İnkılâbı-I
Cemil Meriç

60 **Kitabiyat**
Françe Diyarına Çelebice Bir Bakış
Çağpar Fıkırkoca/60
19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresi
İnan Özyıldız/63
Osmanlı Türkiyesi'nde Gündelik Hayat
Osman Balcıgil/65
Zübdetü't-tevârîh
Orhan Şaik Gökyay/66

72 Pençeli Mektup
Mustafa Canpolat

Edward Fitzgerald'ın "*Rubaiyat of Omar Khayyam*" (Ömer Hayyam'ın Rubaileri) adlı kitabından Edmund Dulac'ın bir illüstrasyon çalışması

ATLAR, ATLAR

●"Atın Tarihi ve Türk Atları" yazısını ilgiyle takip ettim. Çorbaya bir tutam tuz katkım olur inancıyla, Mehmet Hocaoğlu'nun hazırladığı ve Oymak Yayınları'nın çıkardığı *Abdülhamid Han'ın Muhtıraları, Belgeler* adlı kitaptan ufak bir alıntı yolluyorum.

Bu parçalar Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun bulunduğu acıklı durumu göstermesi bakımından ilginçtir.

Bunları okuyanlar, o dönemde atların durumunu öğrenmekle kalmayacak, yıkıma giden bir İmparatorluğun yaşadığı bunalım devresinin boyutlarını da kavramış olacaklardır.

"Bulgarlara karşı şevk olunacak mekkâre ve topcu hayvanlarının sayısı mazbatada elli beş bin beş yüz hayvan olarak gösteriliyor. Bunların pek çoğu mekkâre ve süvari hayvanıdır. Bunlar da memleketin içinden sağlanabilir. Birkaç defa hayvan satınalmak için komisyonlar gönderilmiş ise de başarı elde edememişlerdir. Başarısızlıkları da ehliyetsiz ve beceriksizliklerinden ileri gelmiştir. Halbuki Çerkezlerin oturdukları yerler ile Diyarbakır, Adana'dan Bağdat'a kadar yerlerde süvariye elverişli pek çok hayvan bulunmaktadır. Vaktiyle Anadolu'nun her tarafından nümune hayvanlar getirtilmişti. Adı geçen yerlerden, her bakımdan süvariye elverişli hayvan sağlanabileceği gibi, nakliye hayvanlarının da Anadolu'dan satın alınması...

Yalnız topcu hayvanlarının Macaristan, Avrupa ve diğer yerlerden satın alınma çareleri düşünülmelidir. Ve yine topcu bataryaları için 472 koşum takımına ihtiyaç gösteriliyor. Bu takımların da burada, İstanbul'daki Saraçhane'de, mükemmel şekilde yaptırılması..." (s. 95-96)

"At cinsinin ıslahı da askerî ıslahat gereğidir. Her ordu merkezinde bir hara yapılacaktır." (s. 104)

"Hube Paşa'nın lâyihasında belirtilmiş haranın kurulması pek çok masrafa bağlı olduğu görülmüş ise de bu kadar büyük masrafa katlanılmadan istenilen haranın vücuda getirilebileceği tahmin buyuruluyor. Şöyle ki; hayvanlar için lazım olan tavlalar, bunlara bakacak adamların oturacakları odalar, ot, arpa ve saman gibi hayvanların yemlerini koyacak anbarların ve haradaki hayvanlara mahsus hastahanenin yapımı için beş bin lira (yaklaşık 120.000 lira) tahsis olunabilir." (s. 226)

"Her biri 50 liralık kötü aygır satın alınarak elde edilecek âdi taylardan ise, bu kabul edildiği takdirde memleketin daha çok faydalanacağı aşikârdır. Bundan başka 50 lira ile güzel ve istenilen nitelikte aygır satın alma imkânsızdır. Hatta bu fiyatla Macaristan'dan satın alınacak aygırlar, memleketin içerisinden satın alınacak aygırlardan çok daha âdi ve kötü olacaktır. Macaristan'dan aldığım bilgiye göre yüksekliği 152 cm. olan süvari hayvanları bile 30 liraya satılmaktadır. Bu fiyatlara güzel aygır satın alınmasının mümkün olamayacağı şehinşahilerine arz ve beyana cesaret olunur. 16 Nisan 1300 [1884]" (s. 228-229)

"Adı geçen çiftlikler için Hükûmet-i Seniyye tarafından Macaristan'dan yeteri kadar aygır ve kısrak satın alınıp getirtildikten sonra hükûmete kaç kuruşa mal olmuş ise o fiyatla çiftlik sahiplerine verilerek bedelleri kendilerinden alınmalıdır." (s. 229)

"Karadeniz Boğazı'na yapılması kararlaştırılmış ve irade-i seniyyesi de çıkmış bulunan istihkâm ile o çevredeki bazı evlerin alınması ve yıkılması gerektiğinden bunlar için 3.500 lira (yaklaşık iki milyon yüz bin lira) paranın çabucak ödenmesi hakkında ta Eylül ayında irade-i seniyyesi tekrar tekrar çıkmış iken henüz Maliye Nâzırlığı bu parayı ödemediğinden" (s. 98)

"İngiltere cins hayvan yetiştirmekte gelişmiş bir memleket olduğundan... bu adam (Ekselans Dük de Dumbug) İstanbul'a geldiğinde bilgi ve tecrübesinden faydalanılması umulduğu da padişahın İrade-i Seniyyesi'ndedir. 8. Cemaziyülâhir 1306 [28 Ocak 1888]" (s. 230-231)

Görüldüğü gibi 3500 lirayı bile sağlayamayan Maliye Nâzırlığı yalnız atları değil ülkeyi de dörtnala yok olmaya götürüyor...

Efraim Yavuz Alatan, Ankara

İSTANBUL'DAKİ HİYEROGLİFLİ SÜTUN

●At Meydanı'nda dikili hiyeroglifli sütunda acaba ne yazıyor? Bu sütunun İstanbul'da bulunan en eski anıt olduğu doğru mu?

Hamiyet Ergin-İstanbul

*Doğru! Sultan Ahmet Meydanı'ndaki, adına "Büyük Theodosios sütunu" da denilen hiyeroglifli dikilitaş, sadece 1600 yıldır orada durmakla birlikte, yerine dikildiğinde 1850 yıllık bir antikaydı; yani toplam yaşı 3500'e yakındır. Kaidesi hariç 18 metre 74 santimetre yüksekliğindeki, pembe granitten kesilmiş, kare prizma biçimindeki ve tepesinde yer alan piramit (her nedense) yamuk olan bu tekparça sütun, Eski Mısır firavunlarından 18. sülâleye mensup III. Tutmosis tarafından Heliopolis'e dikilmiştir. İ.Ö. 1483-1450 yılları arasında hüküm süren bu firavun, saltanatının 30. yılında, o vakte kadar kazandığı zaferlerle övünen (Mezopotamya'yı alarak bütün dünyayı fethetmişti!) ve sayelerinde başarılar elde ettiği Amon ve Horus adlı tanrıları yücelten böyle birçok obeliskler yaptırmıştır. (*Obeliskos, *Yunanca sivri uçlu sütun demektir.) Hiyeroglif harflere değil, kavram simgelerine dayanan bir resim-yazısı olduğu için, bu övünme ve övme metninin de tam çevirisi yerine, ancak mealen yorumu verilebiliyor.*

Roma imparatorları Mısır anıtlarına pek meraklı olduklarından, Roma'ya çeşitli obeliskler taşıtıp diktirmişlerdir. Apostat (dönme) Julianos da bizdeki dikilitaşı getirtmiş, fakat bu anıt ancak 390 yılında imparator Theodosios'un emriyle vali Proklos tarafından bugünkü yerine kondurulmuştur. İki metrelik tabanın dört yüzünde imparator ve ailesiyle hipodrum gösterilerini yansıtan kabartmalar, Latince ve Yunanca yazılar vardır. Asıl dikilitaş, bu mermer kaidenin üstündeki tunçtan dört ayağa basmaktadır. Başlangıçta, Romalılarca tepe piramidinin üzerine bakırdan bir küre yerleştirilmişken, dört yüz yıl sonra bir depremde bu küre düşmüş ve parçalanmıştır.

Şunu da ekleyelim ki, Roma ve İstanbul'dan başka, Paris (Place de la Concorde) Londra (Thames kıyısı) ve New York'ta (Central Park) da Eski Mısır obeliskleri bulunmakla birlikte, bunlar geçen yüzyılda getirilip dikilmişlerdir; yani yeni vatanlarına yerleştirilmeleri, eski Roma emperyalizminin değil, çağdaş Batı emperyalizminin simgeleridir.

İKİ YÜZ YIL ÖNCENİN KAÇAMAKLARI

●Tarih ve Toplum'un Osmanlı Toplum Yaşayışıyla ilgili sayfalarında yer verdiğiniz "Kadın" konusuna gecikmiş bir katkı olarak, eski bir seyahatnameden şu gözlemleri aktarabilir miyim? (Avrat ve At'tan sonra, Pusat'a ne zaman sıra geleceğini de merak ediyorum.)

Mehmet Ayça, Antalya

"Avrupa'da olduğu gibi, Türkiye'de de zengin aileler arasında âşıkâne ilişkilere rastlanılması mümkündür. Ama, kadının yalnız başına sokağa çıkamadığı, daima kocasının akrabaları veya kendisini muhafaza ve gözetmeğe memur esir ve hizmetçilerle beraber dolaşmağa mecbur olduğu bu memlekette bu çeşit âşıkâne münasebetler, sayısız müşkülâtı yenmek zorunluğu yüzünden seyrek olmakla beraber ayrı bir özellik gösterir. Burada ilk hareket hemen hemen daima kadından gelir. Güzel, yakışıklı ve hoşuna giden bir adam mı gördü, eğer canı macera istiyorsa, hemen bir aracı kadın yollar, kendisini alâkadar edebilecek her şeyi sorar soruşturur, alâka, sevgi veya aşkın karşılıklı olduğu hususuna tamamiyle kanaat getirildikten sonra, aracıların delâleti ile bir buluşma tertip edilir. Kadın, refakatinde mutad kimselerle bir akrabasına, bir kadın arkadaşına, yahut âzad edilmiş, evlendirilmiş eski bir cariyesinin evine misafirliğe gider. Oradan muhtelif bahanelerle ayrılarak yalnız başına yahut sırdaşı olan kimselerle diğer bir câriyenin veya bir yahudi kadının evine, bazan da bir üçüncü eve gider. Kadının âşığı olan adam, daha önceden, ekseriya kadın kılığında, bu eve gelmiş bulunur. Bu buluşma fasılları imkân ve şartların müsaadesi nisbetinde tekrarlanır. Fırsatlar icad edilir, kocanın namazda bulunduğu zamanlardan istifade olunur, pek ender olarak, ve kadının kendi câriye ve hizmetçilerinden tamamiyle emin bulunduğu hallerde, âşığını hareme aldığı da vâkidir. Fakat yakalanırsa felâkettir. Zira cezanın ölüm olacağı muhakkaktır.

Sahiplerinin ve müstahdemlerinin ketumiyeti bol para ile temin edilebildiği, ve kimse tarafından rahatsız edilmiyeceklerinden katiyetle emin oldukları hallerde, âşıkların hamamlarda da buluştukları işitilmiştir."

Olivier, çev.Oğuz Gökmen, *Türkiye Seyahatnamesi* - 1790 yıllarında (Ankara, 1977), s. 80-81.

CANBULAD OĞULLARI

●Senelerdenberi, Lübnan'da birşeyler olur. Dürzîler ve liderleri falan ya da filân Canbulad'ın ismi sık sık geçer. Bu liderlerin, genellikle rahat döşekte öleni yoktur. Canbuladoğulları, ilgi çekici bir soydur ve canlı olduğu kadar kanlı bir soydur.

Canbulad, Türkçe *canpolat* (çelik canlı) sözcüğünün, Arabça söylenişidir. Bilinen ilk ünlü Canbulad, Mısır sultanı Yaşbak'ın kölesi olup, sonradan, Kansu Gavri'nin Suriye valiliği zamanında adı çok duyulan Canbulad Nasırî'dir. 1501'de İskenderiye'de idam edildi. Memlûk sultanlığı bünyesindeki çoğu Türk unsurları gibi, İdilboyu Kıpçak Türklerinden olması muhtemeldir.

Ancak, Canbuladoğulları ailesinin bilinen en eski atası Yavuz zamanında, Halep yöresinde bey olan Kasım el Kürdî'dir. Aile için tarihçiler, Türk-Kürt karışığı bir soy demektedir. Kasım el Kürdî Canbulad Nasırî'nin oğlu olabilir.

Canbuladlar soyu hakkında, oldukça kesin sayılabilecek verilere göre, ailenin Türkiye macerası bilinmektedir.

1571 Kıbrıs seferi zamanında Halep'te Canbuladzade Hasan bey hüküm sürmektedir. Hasan bey, Kasım el Kürdî'nin torunudur. Kıbrıs seferi için serdar tayin edilen Lala Mustafa Paşa emrine giren birlikler içinde, Canbuladoğlu Hasanbey de bulunmaktadır. İkinci Selim Dulkadırlı eyaletinde vali iken, Halep beyi Hasan beyle yakın dostluğu vardır. İkinci Selim, Hasan beye bütün çocukları ile sefere iştirakını ferman etmiştir. Hasan bey küçük oğlu Kilis Sancakbeyi Canbulad'ın seferden affedilmesini sağlamak istemişse de mümkün olmamıştır.

Magosa'nın alınmasında büyük yararlıklar gösterip şehid olan ve Magosa girişinde türbesi bulunan, işte bu Kilis Sancakbeyi Canbulad Bey'dir.

Kıbrıs Türklerinin büyük gururu olan şehit Canbulad Bey, Lübnan'daki Velid Canbulad'ın doğrudan doğruya büyük atasıdır. Sayın Denktaş neden bu Dürzî liderini, dedesi kahraman Canbulad'ı ziyaret için Kıbrıs'a davet etmez?

Canbuladoğullarının, aslında Dürzîlikle ilgileri yoktur. Bu Dürzî liderliği, sonraki iştir.

İtalya'nın *Cgala* köyünden olup, sonradan sadrazamlığa kadar yükselen Cağaloğlu Sinan paşa, (İlhan İrem'in ilk

BİR DÜZELTME

7'nci sayımızın renkli orta sayfalarında sunulan "Hürriyet Kartpostalları"nın 8'incisinin altyazısı, "Hareket Ordusunun Ayastefanos'a Vürudu (Yeşilköy'e Varışı)" diye başlıyor. Bu sözler, önceden plânladığımız halde, yer darlığından ötürü basamadığımız, aşağıdaki kartpostala aittir. Yoksa, dikkatli bir okuyucumuzun bizi uyardığı gibi, oradaki Zırhlı Otomobilli resmin Yeşilköy'le bir ilgisi bulunmamaktadır; besbelli ki, o fotoğraf, şimdi İstanbul Üniversitesi'nin "Profesörler Evi" denilen lokanta binasının ya da onun simetriği olan yapının önünde çekilmiştir.

Okuyuculara Mektup

Bu ayın ilk haftası dolmadan Kurban Bayramı başlıyor. Şimdiden, okuyucularımızın bayramını kutlarız. Eskiden padişahlar bayramlaşmak için, ileri gelen asker ve memurları saraya davet ederlermiş; bunun bir örneğini 57. sayfamızda göreceksiniz.

Bu sayımızda, geleneksel Yüz Yıl Önceki Osmanlı Basını ve Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar'ın yeni örnekleri sunulurken, geçen ay başlayan Özbekler Tekkesi yazımız sona eriyor. Osmanlı Toplum Yaşayışındaki Suçlar ve Cezalar konusu ise, gelecek ay Esnaf Suç ve Cezaları ile tamamlanacak.

İzmir'in 62 yıl önce bu ayki kurtuluşunu, Dr. Anhegger'in raporlara dayanan bir araştırması ve Kitabiyat bölümümüzdeki Fransızca iki eski kitap tanıtması (daha doğrusu, hatırlatması) ile anıyoruz. Atatürk'ün (ve Celâl Bayar'ın) imzalarını taşıyan, daha sonraki yıllara ait ilginç bir eski harfli belgenin fotokopisini yayımlamak için de, bu vesileyi uygun bir fırsat saydık.

Cevdet Kudret hocamızın yazısı, ne yazık ki toplumsal gündemimizden bir türlü çıkmayan sansür'ün geçmişine yeniden eğiliyor. Bu sayımızdaki bir başka edebiyat tarihi araştırması da, rindlik kavramıyla ilgili. "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler" ise, özgün olmamakla birlikte, bu ilgi çekici konuyu dar akademik okuyucu kitlesinin dışına çıkarmayı amaçlıyor.

Cemil Meriç ustamız, dergimizdeki -gelecek sayıda da devam edecek- ilk yazısıyla bir "aktif okuma" örneği vermekte. Düşünmek, okuduklarımızın üstünde düşünebilmek, düşünmeyi bilmek güç bir iş; en iyisi, bunu onun gibi bir ustaya bakarak öğrenebiliriz.

Kendisine "amatör" diyen bir araştırıcı dostumuzun, çağdaş Beyoğlu Argosu üzerine çalışması kadar, eski Beyoğlu konusuna eleştirel yaklaşması da bize önemli göründü. Bu katkıya çok teşekkür ederken, başka meraklıları da, böyle gölgede kalmış alanlara ışık tutmaya çağırıyoruz. Kudret Emiroğlu arkadaşımızın, ilkini ilgiyle izlediğiniz karşılaştırmalı adlar yazılarının ikincisi, Bitkiler hakkında.

Orhan Şaik Gökyay hocamız, Topkapı Sarayı'ndaki bâkir bir yazma eseri tanıtırken, neredeyse dört yüz yıl önce yaşamış bir padişahı da yakın plândan görmemizi sağlıyor. Kitabiyat bölümümüzdeki geri kalan yapıtlar da, daha az ilginç değil: Biri Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in Paris Sefaretnamesiyle ilgili, ötekiyse Osmanlı sosyal tarihine güzel bir başlangıç.

Ekim'de **Tarih ve Toplum**'un yeni sayısında buluşmak üzere, hoşça kalın.

Mete TUNÇAY

Müslüman dedesi. Müzik yeteneği belki İtalyan kanından geliyor) sefere geç geldi bahanesiyle, Canbuladoğlu Hüseyin beyi Van'da astırdı.

Aslında, Cağalöğlu Sinan Paşa, davranış bozukluğu olan, dengesiz bir kişi idi. Çünkü kendi tedbirsizliğinden baskına uğramış ve ağır yenilginin acısını çıkaracak suçlu aramıştı. 1606...

İdam edilen Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın Canbuladoğlu Ali Paşa, amcasının kanını dava etmek için ayaklandı.

Osmanlı tarihindeki ünlü Canbuladoğlu isyanı, büyük bir bâdire idi. Ali Paşa, başına kırkbin kişi topladı. Üzerine gelen Osmanlı ordusunu bozguna uğrattı. İşin ciddiyeti anlaşılınca, isyanın bastırılmasına ünlü Kuyucu Murad Paşa serdar tayin edildi. Ne gariptir ki, devşirme vezir Sinan Paşa'nın devletin başına açtığı gaileyi bastırmak işini, gene bir devşirme vezir olan Kuyucu Murad Paşa üstlendi.

Kuyucu Murad Paşa, Celâli isyanları bastırmakta çok deneyimli olduğu için, işi sıkı tuttu ve Canbuladoğlunu çok ağır bir yenilgiye uğrattı.

Ali Paşa, affedilmesi için padişana amcası Haydar Bey'i gönderdi. Padişah Ali Paşa'yı bağışladı. Ve çok yiğit bir kişi olduğu için, devlete hizmeti geçer diye, Temaşvar sancakbeyliğine tayin etti. Kuyucu Murad Paşa çok acımasızdı. Bu affı hazmedemedi. Padişahı etkileyip, idamına ferman aldı ve Belgrad'da boğdurttu. Padişah Birinci Ahmet, Canbuladoğlu'nun ölümü için verdiği fermana çok pişman olmuşsa da, Kuyucu Murad Paşa'nın padişahı teselli etmek için Ali Paşa'nın şir-i pençeden öldüğüne inandırdığı rivayet edilir (1611).

Canbuladoğlu Ali Paşa'nın idamıyla, bu ünlü soyun, Osmanlı mülkündeki yüz yıla yakın macerası son buldu ve efsane yıkıldı. Aile Haleb yöresinde barınamaz oldu. Kuyucu Murad Paşa'nın darbesini yiyen iflâh olmuyordu.

Bu devşirme vezir, isyan bastırma bahanesiyle Anadolu Türk halkını kırıp geçirmişti.

Yıldızı sönmüş ve talihi dönmüş olan bu ünlü soya yol gözükmüştü.

Lübnan'daki, Dürzî kabilelerin başı Maanoğlu Fahreddin Bey, Canbuladoğlu ailesini Lübnan'a davet etti (1636)... Cebel-i dürüzde Suf bölgesine yerleştiler. Aileden Haydar Bey'in oğlu Melhame katolik olmuştur (1768).

Zamanla aile kısmen Hıristiyan Katolik, kısmen de Dürzîleşmiştir.

Napolyon istilâsı zamanında, Akka'da vali olan Cezzar Ahmet Paşa'nın acımasızlığından ürken Beşir Canbulad, çok temkinli hareket etmiştir. Velid Canbulad'ın büyükbabası Kemâl Canbulad, birkaç yıl önce öldürülmüştür. Atatürk'e yapılan suikasta adı karışmış olup idam edilen jandarma subaylığından ayrılmış İsmail Canpolat'ın da, bu aileden olması kuvvetle muhtemeldir.

Şerefname'de, Canbulad beylerden birinin yetmiş çocuğu olduğu yazılıdır. Kilis sancak beyi şehid Canbulad'ın Magosa'nın Canpolat kapısından çıkıp, karşı kıyıdaki Lübnan'a gitmesine imkân yok. Ancak Velid Canbulad ünlü dedesini ziyaret edip yeni duygu ve düşünceler edinebilir.

Halil Erenoğlu, İzmir

• Bu konuda, merhum Prof.Dr. Tayyib Gökbilgin'in -değerli okuyucumuzun da doğrudan veya dolaylı olarak yararlandığı anlaşılan- bir makalesi vardır: "1840'tan 1861'e kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", *Belleten*, Cilt X, sayı 40 (1946), s. 641-703.

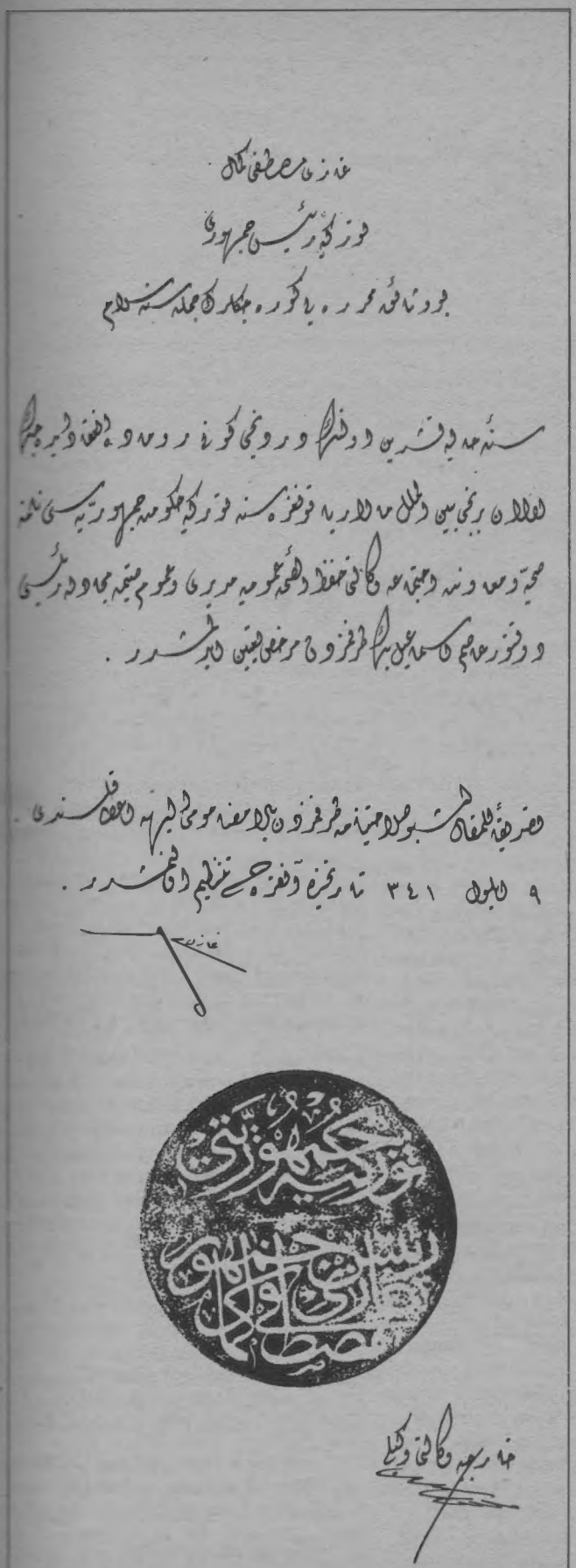

Atatürk'ün İmza ve Mühürüyle Bir Yetki Belgesi

Gazi Mustafa Kemal
Türkiye Reisicumhuru

Bu vesaik-i muharrereyi [yazılı belgeyi] göreceklerin cümlesine selâm

Sene-i hâliye teşrinievvelinin [bu yıl Ekim'inin] dördüncü günü Roma'da inikat edecek [toplanacak] olan Birinci Beynelmilel Malarya Kongresi'ne Türkiye Hükûmet-i Cumhuriyesi namına Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti Hıfzıssıhha-yı Umumiye Müdiri ve Umum Sıtma Mücadele Reisi Doktor Âsım İsmail Bey tarafımızdan murahhas tayin edilmiştir.

Tasdike'l makal [söylenenler onaylanıp] işbu selâhiyetname tarafımızdan bilimza mumaileyhe itâ kılındı [imzalanarak adı geçene verildi].

9 Eylül 341 [1925] tarihinde Ankara'da tanzim olunmuştur.

Gazi M. Kemal (İmza)

(Mühür:)
Türkiye Cumhuriyeti
Reisicumhur
Gazi Mustafa Kemal

Hariciye Vekâleti Vekili
Mahmut Celâl [Bayar] (İmza)

(İsmail Arar Koleksiyonu'ndan)

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüzyıl önce bu ay

Dr. UYGUR KOCABAŞOĞLU

İSTANBUL HAVADİSİ

☐ Tâbi-i gayûr-u meşhur [çalışkan ünlü matbaacı] Mihran efendi matbaasında tab' ettiği kitablardan kendi menafiine [çıkarına] olmak üzere ayrıca ve gizlice basmakta olduğu kitapçı Karabet efendinin istidası üzerine matbaası basılmıştır. Bu sırada Mihran efendi şaşırıp Dar'ül Muallimin müdiri İzzetlü Murat Beyin *Tarih-i Umumî*'sinden bu yolda tab' ettiği nüshaları ittisalindeki [yakınındaki] turşucu dükkânının fıçılarına... itmeği kurmuş ise de buna da muvaffak olamayıp zikr olunan kitaplar fıçılardan çıkarılmıştır. Rivayet olunduğuna nazaran Dâr-üş-şafaka'ya mahsus kitaplardan dahi bu yolda ziyade basılmış kitap dahi var imiş. Hakikat Maarif ve Zaptiye Nezaret-i Aliyyesinin ihbarat-ı resmiyesinden muntazırdır. [Gerçeğin Eğitim ve Polis yüce bakanlıklarının resmî bildirimlerinden (anlaşılması] beklenmektedir.) (1 Eylül 1884)

☐ *Tatavla Fıkara Perver Cemiyeti'nin Sahra Balosu:* Tatavla'da Rum sâkinleri eshab-ı mürüvvetinden [iyiliksever kişilerinden] on sene akdem [önce] teşkil olunan Fıkara Perver Cemiyeti âzâsının ianât-ı seneviyyesi ve itâ etmekte olduğu balo ve tiyatro ve oyunların hasılatıyla fıkaraya ianât-ı nakdiyye [para yardımı] ve elbise ve me'kûlât [yiyecekler] ve mahrûkât [yakacaklar] tevzî ederek on seneden beri bir hayli meyusînin [yeis içindekiler] ed'iye-i hayriyyesine [hayır dualarına] nail olmuş bir cemiyet-i hayırsâzdır [hayır yapan bir dernektir]. (3 Eylül 1884)

☐ Geçen gün Beyoğlu'nda Humbaracı yokuşunda eshab-ı namustan üç kadını bir suret-i tehlikede darb ve cerh eden [tehlikeli bir şekilde vurup yaralayan] Vasil, Dersaadet tarafında ihtifâ eylediği [gizlendiği], ötedenberi hüsn-ü gayreti görülmekte olan polis çavuşu Yunus efendi tarafından istihbar kılınması üzerine gaddar merkûm derdest kılınarak Beyoğlu zaptiyesine gönderilmiş ve orada dahi merkez komiseri rif'atlû Hasan efendi tarafından suret-i müdekkikânede [inceden inceye araştırılarak] vuku bulan istintak üzerine cürm-ü mezkûru merkuma ikrar ve itiraf ettirmiş olduğu mesmûdur [işitilmiştir]. (4 Eylül 1884)

☐ Güzerân eden [geçen] Perşembe gecesi saat bir kararlarında Üsküdar müddeiumumisi Hamdi Bey sâkin bulunduğu Tophanelioğlu'nda vaki köşküne esnâf-ı müteberândan canfesci Mihran'ı bir suret-i mahsusa ile içeriye alarak ve perdeleri indirerek merkuma lâsebeb [sebepsiz] nihayet derecede bir saat kadar darb etmeğe başlar mazrûb [dövülen] canının acısıyla feryat ve figân ettiği gibi candarma onbaşısı Ahmet'in gözüne müdafaaten vurup cerihadar etmiş ve mu'âhharen [daha sonra] Altunîzade merkezine teslim ve taht-ı tevkife alınması mir-i mümâ-ileyh [adı geçen âmir] tarafından ihtar kılındığı halde mazrûbun [dövülenin] evvelce yediği dayak kifayet etmediğinden merkezde dahi bir epeyce dayak yedikten ve bu hali bini mütecaviz [binden fazla] ahali müşahade ettikten [gördükten] sonra meşhûdat-ı mükemmeleyle jurnal yazılıp Üsküdar polis dairesine gitmiş ve madde-i mebhûseyi [sözü edilen madde] Adliye Müfettişi Beyefendi hazretleri haber almaları üzerine tahkikat-ı iptidaiyyeye [ilk soruşturmaya] kemâl-i itina ve dikkat olunmak üzere ayrıca polis dairesine emir verdikleri istihbar kılınmıştır. (4 Eylül 1884)

☐ *Varid Olan Varakadır:* Dünkü nüshamızda Üsküdar müddeiumumisi Hamdi Beyefendi canfesci Mihran'ı hanesine celb ile bir saat kadar darb eylediği ve tahkikat derdest icra olunduğu yazılmıştır. İş o derecede olmayıp Mihran hâl-i sekr ile [sarhoşlukla] bazı tâhizatta bulunmakla zaptiyeye teslim bulunmuş ve sonra tarafeyn [iki taraf] barıştırılarak iş tatlıya bağlanmıştır. (5 Eylül 1884)

☐ Paris'te bulunan sarrafandan Mösyö Georges Heybeli adasında kâin Rumların ticaret mektebine bin Frank, Mösyö Nikolakis Zarifî, Beyoğlu'nda vâki Cemiyet-i Edebiyye-i Rumiye'ye yüz aded lira-i Osmani iane vermişlerdir. (16 Eylül 1884)

☐ Pazar günü Florya'da beş yüz kadar ahali âdet-i kadîmeleri vechile eğlenmekte oldukları halde saat beş kararlarında meçhul-ül isim yüz kadar avcı mahal-i mezkûra gelmiş ve kafayı tütsüleyerek derya-yı sefâhat ve rezalete dalmış olduklarından sarhoşluk saikasıyla orda bulu-

nan ehl-i ırz familyalar üzerine tüfenklerini çevirerek bıldırcın avlarcasına ateş etmiş ve biçarelerden on neferine saçmalar isabet ettiği gibi bir takım kadınlar dahi korkularından bayılmış oldukları suret-i mahsusada haber veriliyor.

Bu gibi vahşiyane hareketlere cür'et eden erazil eşhasın [rezil kişilerin] tedîb ve terhîbi [korkutulması] umur-u mukteziyeden olub binâberin [bundan dolayı] bu babda taharriyat-ı amîka [derin araştırma] icrasıyla böyle bir cinayet-i müthişeyi irtikâb edenlerden bir kaçı derdest edildiği takdirde öbürleri dahi bi-t-tabii [doğal olarak] meydana çıkacaklarından Umur-u Zaptiye Nezareti cânibinden buna ehemmiyet-i mahsusa [özel önem] verileceği azâde-i kâffe-i beyandır [her türlü açıklamadan özgürdür; yani, söylemek bile gerekmez]. (18 Eylül 1884)

☐ Evvelki gece Galata'da Doğruyol'da fıkaranın birisi İngilizli kasabın dükkânına giderek beş para talep etmiş olduğundan ve kasabın kasaplığını insan kasaplığına tahvil etmeği arzu eylediğinden dolayı derakâb biçare fıkarayı koyun keser gibi yere yatırarak bıçakla ensesinden kat' eylemek [kesmek] niyet ve hareketinde bulunduğu memurîn tarafından görülerek biçare tahlis kılınmış [kurtarılmış] ve onun üzerine kasab her nasılsa kendisini dükkânına atarak İngilizli olduğundan nâşi polise itaat etmemiş idüğü işitilmiştir. (23 Eylül 1884)

☐ Derne tarafında gark olmuş [batmış] olan Kastamonu vapurunun süvarisi binbaşı Mustafa ve kolağası Tahsin ve mülâzim-i evvel Şükrü beylerin Bahriye Divan-ı Harbinin kararıyla rütbelerinin birer derece tenziliyle altışar mah [ay] müddet hapis edilmelerine karar verilmiş olduğu mesmûdur. (29 Eylül 1884)

☐ *İfade-i Mahsusa:* Iyd-i saîd münasebetiyle [mutlu bayram nedeniyle] gazetemiz Cumartesi gününe kadar tatil edilecek ve Cumartesi günü çıkarılacaktır. (30 Eylül 1884)

MEVAD-I RESMİYYE

☐ Dersaadet'te mevcut matbaaların ekserisi bilâ ruhsat [ruhsatsız] küşad ve kitab neşretmekte oldukları haber alınması üzerine bu işlere memur tayin kılınarak vazifelerinin dahi hitam bulduğunu yazmış bulunduğumuz Bâb-ı Âli matbuat idare-i behiyyesi ilânat kalemi mümeyyizi ve Türkçe tiyatro risalelerinin müfettişi izzetli Mehmet Kâmil Beyefendi ile muavini Aristid efendi marifetiyle Beyoğlu'nda Feriköyü'nde bir matbaada bilâruhsat basılmış Gürcü lisanında kitap buldukları mesmûdur. (9 Eylül 1884)

☐ Elli bin liralık kadar ufaklık kat' ve tab' olunması emri bu kere meskûkat-ı şahane müdürlüğüne vürûd ederek icrasına mübaşeret olunduğu malûmdur. Bu babda ne kadar sür'at edilir ise memleket ve ahaliye o nisbette hizmet edilmiş olacağından ve bir de mütedavil bulunan Mecidiye meskûkatın tuğra ve yazısı silinmiş olanlarından dolayı ahz-ü i'tâda [alışverişte] büyük büyük nizalar [anlaşmazlıklar] tevalid eylemekte [doğmakta] bulunduğundan bunların dahi bu sırada tedavülden kaldırılarak yeniden basılacağına kemâl-i ehemmiyetle intizar olunuyor. (13 Eylül 1884)

☐ Terkos suyunun güzel olduğuna ve karşı gazetelerinin neşriyat-ı vâkiyesi [yaptıkları yayın] ise sırf sem-el tedarik [kulaktan dolma] idüğüne dair heyet-i tıbbiyye canibinden tanzim edilen "raport" dünkü Cumartesi günü übbehetlü [ulu, büyük] Edhem Paşa hazretlerine Saadetlü Marko Paşa hazretleri tarafından bizzat takdim edilmiş olduğu müstahberdir. (14 Eylül 1884)

☐ Atina'da tab' ve neşr olunan *Confederation Oriental* ve *Revue d'Orient* nâm gazetelerin memalik-i malırusa-i şahaneye duhûlleri taht-ı memnuiyyete alınmıştır [yasaklanmıştır]. (17 Eylül 1884)

☐ İslâm kadınlarının çarşı ve pazarda muhallebici ve börekci dükkânlarına girip muhallebi ve saire ekl etmeleri [yemeleri] zaptiye nezaret-i aliyyesi canibinden men olunduğu [yasaklandığı] işitilmiştir. (21 Eylül 1884)

İCMAL-İ AHVÂL

☐ Petersburg'dan yazılan mektuplarda imparatorların mülâkatına dair bazı mütalâat beyan olunuyor... (13 Eylül 1884)

☐ Fransa'da efkâr-ı umumiyye [kamuoyu] Çin gailesi ile meşguldür. Çin hükümeti tarafından resmen ilân-ı harb olunduğu telgrafnamelerde muharrerdir... (17 Eylül 1884)

☐ İngiltere devletinin politikaca tuttuğu mesleğin kendisine mucib-i muvaffakiyyet olamayacağı Avrupa efkâr-ı umumiyyesince tasdik olunmaktadır... (18 Eylül 1884)

☐ İngiltere'nin kuvve-i bahriyyesi [deniz gücü] müstemlekâtının [sömürgelerinin] müdafaasına kâfi olup olmadığı meselesi İngiliz efkâr-ı umumiyyesini işgal etmektedir... (29 Eylül 1884)

DIŞ HABERLER

Telgraf Havadisi:

☐ Ajans Havass'tan dünkü gün matbaamıza tebliğ olunan telgraf numuneleridir:

* Marsilya, 29 Ağustos: Bugün koleradan beş vefeyât [ölümler] vukû bulmuştur.
* Toulon, 29 Ağustos: Bugün koleradan dört vefeyât vukû bulmuştur.
* Roma, 29 Ağustos: İtalya'daki bulaşık mahallerde kolera vefeyâtın miktarı altmış adede baliğ olmuştur. (1 Eylül 1884)

☐ Portekiz payitahtı olan "Lizbon" şehrinde gelecek Ağustos ayında postalara dair bir kongre içtimaı mukarrer olduğu halde kolera hasebiyle tehir olunduğu Hükûmet-i Seniyyeye ihbar olunmuştur. (3 Eylül 1884)

İLÂN VE REKLÂMLAR

İlân: Dersaadet Ticaret Odası Tarafından Varid Olan İlân:

☐ Eşya-yı ticariyyenin emr-i muayenesi teshil edilmek [kolaylaştırılmak] lâzimeden olduğu cihetle eşya-yı ticariyye muayenesi ba'd-ezîn [bundan böyle] Şubat, Mart ve Nisan'da sabahları ... cereyan ettirileceğinden tüccârın ba'd-ezîn bu müddete göre eşyalarını gümrüğe getirip bunun haricinde bir hâl vukûunda mes'uliyyet kendilerine aid olunması cemiyet-i resmiyece kararlaştırılmış olmağla ilân-ı keyfiyyetine ibtidâr kılındı. (2 Eylül 1884)

☐ 1884 senesinin hitamından evvel Beyoğlu ve Galata'ya ve Boğaziçinde Yeni Mahalle'ye kadar hanelerin derununa [evlerin içine] ve tazyik suretiyle her katlara su ita olunabileceği [verilebileceği] Dersaadet Su Kumpanyası tarafından ilân olunur. (2 Eylül 1884)

İlân: Kanun-u Aşk

☐ Avrupa ve hususiyle Fransa'da muamelât ve muâşakatın ne yolda cereyan ettiği aşk ve sevda hakkında riayeti lâzım gelen usul ve kavaidin [yöntem ve kuralların] neden ibaret bulunduğu tarif ve tavsif olunmuş, başlıca satılan mahalli Bâb-ı Âli caddesinde Arakol efendinin 46 numerolu kitaphanesi olup sair bazı kitapçılarda dahi bulunur. Fiyatı beş kuruştur. (5 Eylül 1884)

Kayıp İlânı:

☐ Ahmet Raşid namıyla mahkûk mührüm bundan beş gün mukaddem [önce] kazaen zâyi olunduğundan ve bu mührümle memhur [mühürlü] kimseye bir akça düyûnum [borcum] bulunmadığından böyle bir senet zuhur ederse kabul etmeyeceğimden herkesin malûmu olmak üzere ilân kılındı.
Beyazıd Dersiâmlarından Bor'lu Ahmed Raşid. (6 Eylül 1884)

İlân: Tefhim El Lisân (Dil Öğretme)

☐ Fransız ve İngiliz lisanlarının kavaid [kurallar] ve tekellümünü [konuşmasını] kemâl-i suhuletle [kolaylıkla] tahsil ettirir bir kitaptır. Müellifi Mekteb-i Sultanî talebesinden Mehmet Lütfi Beydir. Bâb-ı Âli caddesinde 18 numaralı İstanbul kitaphanesiyle sair kitapçılarda satılır. (17 Eylül 1884)

Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler

SUÇLAR VE CEZALAR-III

Ahmet Rasim'den Açıklama ve Örnekler:

Dayak-Haps-Katl

Dayak, insanlığın başlangıcından beri yaygın bir ceza şeklidir. Hatta, Meşrutiyet'te kabul edilen ilk kanunlardan birinde "Serseri Nizamnamesi"nde bile bıraktırılmıştır. Ama, bizim burada anlatmak istediğimiz Osmanlı tarihinde uygulanan dayaklardır.

1075 (1664/65) yılına göz çevirecek olursanız, Avcı Sultan Mehmed'in Yanbolu'da avlanırken Saray kethüdâsına kızarak 1000 değnek vurulmasını emrettiğini görürsünüz. Yine 1082 (1671/72) tarihinde Enderûn-i hümayûn ağalarının bindikleri sandallardan birinin kürek çeken esirleri karanlık bir gecede kaçmışlardı. Durum IV. Mehmed'e duyurulunca, Bostancıbaşı'ya dikkatsizliği yüzünden 500 değnek vurulmasını emretmişti. 1086 (1675)'da yani IV. Mehmed devrinde Kaptan-ı derya Müsahip Mustafa Paşa, Sakız Adası'nın arkasında Venedikli ünlü Korsan Pavlo'nun kalyonuyle karşılaştı. Hava pek rüzgârlı olduğundan derya beylerinden kimse korsanı kovalamaya cesaret edemedi.

Maçamama demekle tanınan Ali Paşa zade Abdülkâdir Paşa ile Dev Süleyman Paşa onun peşine düştüler. Kaptan Paşa, çektiri beylerine emir verdiyse de sözünü dinletemedi. Korsan da bu fırsattan yararlanıp kaçtı. Kaptan Paşa Trefil limanına geldiği vakit bunların hepsini baştardaya çağırttı. Kabahatli bildiği derya beylerine 100 değnekten 500'e kadar sopa attırdı. Bunlar, suçun Maryol Mustafa Paşa zade Hasan Bey'de olduğunu söylediler. Paşa, onun baştardanın cunda direğine asılmasını emretti ise de, Abdülkadir Paşa araya girerek onu ölümden kurtardı; ama, Hasan Bey 1000 değnek sopayı da yedi.

Asesler, ki eskiden yeniçeri devrinde geceleri kol gezen inzibat subayları demektir. Bunlarla, Asesbaşı, Subaşı eline düşenlerin kolluk denilen, Belediye karakollarına atılanların, dayaksız kurtulmadıklarına da şüphe yoktur. Subaşı'nın aseslerinin ellerinde çeşitli çaplarda sopalar, falakalar vardı. Bilindiği gibi, Yeniçeri Ağasının ardından da bir de falakacı gelirdi. Tarihlerimizin verdiği bilgiye göre; vaktiyle Divân-ı Hümâyun'da Sadrâzam Paşa'nın buyruğu ile birisinin döğülmesi gerekse, Dergâh-i Âli kapucuları, öteki yerlerde ise, Muhzir yoldaşları bu işi yaparlardı. Ancak, sipahi, yeniçeri, cebeci ve topçulardan birinin dayak yemesi gerekince, bunu kendi odalarının komutanları yerine getirirdi.

Bu dört ocakla seyyidlerden başkasını Sadrâzam dilediği zaman, kendi Divanhane'sinde Muzhir yoldaşlarına döğdürür, isterse başka bir yere gönderirdi. Beraat ve Cihet* sahiplerinden birini çarşı ya da pazarda suç üstü yakaladığı zaman kendi sarayına gönderir, orada dövdürürdü. Bakkal, ekmekçi vb. halktan kişileri ise hemen orada, suç yerinde yere yıktırır, dayak attırırdı.

Yeniçerilerden dayak emrini çorbacı verir; Odabaşı, yerine getirirdi. Cezalandırma meydanda olacak kadar önemliyse, akşam namazından sonra suçlu meydana getirilir, "aşkola yoldaşım" sözü ile yüzü koyun yere yatırılır, yeniçerilerden iki eski er, suçlunun baş ve ayaklarına oturur, Ortanın Vekilharcı yanmış bir şamdanla gelir, oynak yerlerine vurmaksızın kabalarına köteği aşkederdi. Sopa sayısı 40, 80, 100, 200 ve daha çok olabilirdi. Dayak yiyen törenden sonra ayağa kalkar, Ocak komutanlarına karşı, iki eli göğsünde bağlı olduğu halde, Bektaşî duruşu ile boyun kırar, niyaz ederdi. Bir söylentiye göre kötek, Sakabaşı'nın bir çorbacıya verdiği saka kamçısı ile atılırdı. Bu kamçı beş-on sap meşin olup her sapın ucunda bir kurşun bağlıydı. Dayak atma cezası yakın zamana kadar devam etmiştir. 1245 (1829/30)'te geçen güzel bir örneği vardır. Azebler mahallesi delikanlıları helva sohbeti yapmışlar, saz çaldırmışlar, kadın oynatmışlar; o sırada bir kol inzibatı evi basmış, eğlenenleri yakalayarak eski Serasker kapısına götürüp hapse atmış. O tarihte Serasker Husrev Paşa** mahallenin yaşlılarından ikisini çağırtarak köşkün penceresinden onlara; *Mahallenizde böyle fenalıklar oluyor da, neye menetmiyorsunuz* diye sormuş?

Onlar da;

Biz çarşıdan geç geldik, haberimiz yoktu, hem helva sohbeti her mahallede öteden beri âdet olmuştur diye cevap vermişler. Bu cevaba kızan Serasker, hemen buyurmuş; *alın şunları aşağı* diyerek her birine 200 değnek vurdurmuş.

Sultan II. Abdülhamit devrinde bile sopanın, kamçının, işkencenin, tokatın çeşitlisi vardı. İmtiyazlı hafiyeler, sokaklarda işlerine gelmeyen adamları birer bahane ile döverlerdi. Dayağı usturpa, cop, ucu kurşunlu bastonla vurmak âdeta moda olmuştu. İstibdat devrinin kanlı katili, Asesbaşısı olan Maktul Fehim Paşa'nın*** elinde gezdirdiği kurşunlu lobut Bursa Erkek Lisesi müzesinde durmaktadır.

Namlı Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa,**** Ali Suavî'yi öldürdüğü sopaya Mehdi adını vermişti ki, onu Beşiktaş karakolunda saklardı.

Bizde eskiden beri cezalandırma olarak, kazığa vurmak, iple boğmak, asmak, satır gibi kesici aletlerle kelle uçurmak şekilleri vardır. Kesilen kelleler, ileri gelenlerden birinin ise, bir tabak içinde Saray'da Demirkapı denilen yerde halka gösterilir, değersiz birininki ise, meydana atılıverirdi.

Taşrada kesilen kelleler kıltorbalar içinde ya da balmumları ile sıvanarak getirilirdi. Yeniçerilerin ölüm ve asılma cezaları gizlice yapılırdı. Bunun için önce suçlunun adı defterden çıkartılır, ondan sonra bir nöbetçi yeniçeri ile Ağakapısı'ndan Yemiş iskelesindeki Çardak karakoluna götürülür, oradaki çorbacıya teslim edilir, o da suçluyu Rumelihisarı'na gönderirdi. Hisar muhafızları gereken cezayı verirler, cesedini kimsenin bulamaması için bir gülleye bağlayıp denize atarlardı. Aynı zamanda cezanın verildiği bir top atımı ile ocağa duyurulurdu.

Osmanlı devrinde hapisaneler; Saray'da Kapuarası, Yedikule, Zindan kapısı, Tersane'de taş gemileri, Yeniçeri ortalarında ise Mutfaktı. Tarihimizde taşlayarak (recm) adam öldürme olayı bile vardır. Bu ceza zina yapan erkek ve kadına verilen bir cezadır. 1096 (1684) yılında Aksaray'da Kavat Abdullah Çelebi'nin karısının bir Yahudi ile zina ettiği suçüstü şahitleriyle ispat edilince, Rumeli Kazaskeri Beyazî zade Ahmed Efendi, muhakeme sonunda fetvayı vermiş ve suçlular Sultanahmet meydanında Yılanlı sütun yanında bellerine kadar gömülüp halk tarafından atılan taşlarla öldürülmüşlerdir. Devrin Padişahı Avcı Sultan Mehmed,

pek az rastlanan bir olay olduğu için cezalandırmayı Fazlı Paşa Sarayı'na gelerek oradan seyretmiştir.

1101 (1690) yılı olayları arasında ise, Komanova palankasında ele geçirilen Karpuz adındaki eşkiyanın Üsküp köprüsü üstünde kazığa vurulduğu anlatılır.

Sadrâzamlar gezileri sırasında, eksik ağırlıkta ekmek satan ekmekçileri yakaladıkları gibi, kulaklarından duvara mıhlarlardı.

Ahmet Rasim (dilce sadeleştirerek basıma hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), *Osmanlı Tarihi- Seçmeler* (İstanbul: MEB, 1968), s. 59-63

---

* Ehl-i berat: tımar, zeamet ve benzeri dirliklerle askeri hizmette bulunanlar. Ehl-i cihet: imamlık, müezzinlik, türbedarlık, hafız-ı kütüplük, kayyumluk ve benzeri hizmetlerde bulunanlar.

** Mehmet Hüsrev Paşa (1756-1855), sonradan sadrazam olan, Tanzimat'tan sonra ise rüşvet alma suçundan ötürü cezalandırılıp sürgüne gönderilen (bak. *Tarih ve Toplum*, cilt 1, s. 115) Osmanlı devlet adamı.

*** Fehim Paşa: II. Abdülhamid'in yaveri; Padişahın sütkardeşi İsmet Beyin oğlu. İstanbul'u haraca kesen, jurnalcılıkla pek çok ev söndüren bir şerir idi. 1906'da Bursa'ya sürgün edildi. (Hürriyet'in İlânı'ndan sonra da halk tarafından parçalanarak öldürüldü. Karikatürü için bak. *Tarih ve Toplum*, cilt 2, s. 48.)

**** Hasan Paşa, Beşiktaş Muhafızı, Mirliva. (Okuma-yazma bilmediği için, imzasını Arap rakamlarıyla bir 7, bir de 8 yazıp aralarını bir çizgiyle birleştirerek atarmış; bu nedenle "Yedisekiz Hasan Paşa" diye tanınır.) V. Murad'ın tahta geçirilmesiyle ilgili Çırağan Olayında Ali Suavi'yi öldürmek suretiyle vak'ayı bastırmıştır. Ölünceye kadar Beşiktaş Muhafızı olarak kalmıştır.

Ahmet Rasim'den Bir Öykü:

KÂDİYAN-I Fİ'N-NÂR

Kadı'lar üç bölüktür. Bunların ikisi Cehennemde, biri Cennettedir.
Hadis

Halkın kadı'lardan gördüğü zulüm mü, eziyet mi çoğalmış? Yoksa halka bir gösteriş mi yapılmak istenmiş? Her ne ise, ya şikâyet ya da böyle bir niyet üzerine Yıldırım Bayezıd Han, son derece hiddetlenmiş ve haklarında kötü fikirler doğmuş bulunan 80 kadar kadı'nın bir eve tıkılarak ateşe yakılmalarını emretmişti.

Sadrazam [Candarlı] Ali Paşa ile öteki ileri gelen devlet adamları, böyle dehşet verici bir hükümden korkmuşlar; bunu önlemek çarelerini düşünmüşler. Kendileri söyleyecek olsalar Padişah'ın şüpheleneceğini hesaba katarak, işi en sonunda Padişah'ın nedimlerinden bir zenciye açmışlar ve kadı'ları bu ateş cezasından kurtarırsa. yirmi bin akça vereceklerine söz vermişler.

Kurnaz zenci işi yoluna koymak amacıyla, yol elbiselerini giyerek Padişah'ın katına çıkmış. Yıldırım ona nereye gideceğini sormuş.

- İstanbul'a gideceğim.
- Orada ne yapacaksın?
- Yakılacak kadı'ların yerine geçirilmek üzere 80 papaz getireceğim.
- Bizde kadı olacak adam yok mu ki, İstanbul'dan papaz getiriyorsun?
- Bilgelerden başkasına kadılık verilmez de, onun için...

Bu cevap üzerine, Yıldırım bilgeleri öldürttü töhmetinde kalmamak amacıyla kadı'lara ateş cezası vermekten vazgeçmiş ve Ali Paşa'ya kadı'lığın statüsünün yapılması emrini vermiş.

Ali Paşa, gerekli görüşmelerden sonra, kadı'ların halkın işlerini yoluna koymak üzere verecekleri huccetlerin her birinden yirmi beşer, mahkemece tescil edilecek her karar için yedişer, nikâh izin kağıtları için onikişer akça almaları, miras üleştirilmesinde ise, binde yirmi beş üleştirme vergisi ayırmalarını kararlaştırmıştı.

Ahmet Rasim (dilce sadeleştirerek basıma hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), *Osmanlı Tarihi - Seçmeler* (İstanbul: MEB, 1968), s. 53-54.

Ölüme Sebebiyetten Diyet

İstanbul Kadı Sicili-25/s. 237

Sagîrin altı gün mürûrında göbeğini kat' ba'dehu ibrâ

Mahmiyye-i İstanbul'da Küçükpazar'da zikri âtî Mustafâ nâm sagîrin ebeveyni olduğı mütehakkak olan Mehmed Emîn bin Mustafâ ve ma'rifetü'z-zât Hanîfe binti Ahmed çıhârşenbe güni Dîvân-ı hazret-i sadrıa'zamda ma'kud Meclis-i şer'-i şerîf-i enverde Kasımpaşa sâkini kavâbileden kezâlik ma'rifetü'z-zat işbu bâ'isetü'l-kitâb Sâliha binti Alî mahzarında her biri ikrâr u takrîr-i kelâm edüp: "zikr olunan sagîr oglumuz takrîben yedi aylık iken sene-i mâziye zi'l-hiccesinin tokuzuncı güni tevellüd edüp işbu mezbûre Sâliha dahi ol vaktde hâzıra olduğı hâlde mu'tâd üzere göbeğini kesüp ismini Mustafâ tesmiye eylediğimizden altı gün sonra gelüp hilâf-ı mu'tâd sagîr-i mezbûrun mikrâs ile amden tekrâr göbeğini kat' u cerh etmeğle kanı münkatı' olup, ol cerhden yigirmi dört sâ'at mürûrında fevt olmağla mezbûre Sâliha mûcebini tâlebde ve da'vâ sadedinde olduğumuzdan, ol dahi inkâr etmeğin beynimizde münâza'at-ı kebîre vâki'a olmuş idi. Elhâletü hâzihi beynimizde müslimîn tavassut edüp da'vâ-yı mezkûremizden mezbûre Sâliha ile bunı otuz üç guruş üzerine sulh eyledüklerinde biz dahi sulhı kabûl ve otuz üç guruşı bikadri'l-hısas ahz u kabz oğlumuz sagîr Mustafânın dem ü diyetine müte'allik âmme-i dâ'vâ ve kâffe-i mütâlebâtdan mezbûre Sâlihanın zimmetini ibrâ-yı küllî ile ibrâ ve ıskaat eyledük" dedüklerinde ol dahi ibrâlarını kabûl etmeğin gıbbe't-tasdîkı'ş-şer'î mâ-vaka'a bi'taleb ketb olundı.

Fî 17 min Şa'bân sene 1179

Molla Mustafa — Hüseyin Odabaşı bin Hasan

Alî bin Hasan — Turmuş bin İbrâhîm

Debbâğ el-hâc Halîl

Bebeğin altı gün geçtikten sonra göbeğini kesme, sonra aklanma.

İstanbul anakentinde Küçükpazar'da (oturan), aşağıda anılan Mustafa adlı çocuğun ana-babaları olduğu anlaşılan Mustafa adlı Mehmet Emin ve Ahmet kızı bilinen bir kişi olan Hanife, çarşamba günü Hazreti sadrazamın divanında kurulan aydınlık kutsal şeriat meclisinde, Kasımpaşalı ebelerden yine bilinen ve bu yazının yazılmasına neden olan Ali Kızı Saliha'nın hazır bulunmasıyla, her biri ifade verip dediler ki: "Adı geçen oğlumuz, geçen yıl, aşağı yukarı yedi aylık iken, zilhicce ayının dokuzuncu günü doğdu. Saliha da o sırada orada idi. Alışıldığı üzere göbeğini kesip adını Mustafa koyduk. Altı gün sonra gelip, töreye aykırı olarak bebeğin makasla bile bile yeniden göbeğini kesip yaraladığından kanı aktı. O yaralanmadan yirmi dört saat sonra öldü. Adı geçen Saliha'nın cezalandırılmasını istedik ve dâvâcı olduk. O da inkâr ettigi için aramızda büyük bir anlaşmazlık çıkmıştı. Şimdiki durumda aramızda Müslüman kişiler arabuluculuk edip sözü geçen dâvâmızda Saliha ile otuz üç kuruş üzerine barıştırdılar. Biz de bu barışmayı kabul ettik. Otuz üç kuruşu taksitle alarak oğlumuz Mustafa'nın kanı ve diyetiyle ilgili tüm dâvâ ve istemlerden Saliha'nın borcunu tam aklama ile akladık ve dâvâyı düşürdük." dediler. O da bu aklamayı kabul ettiğinden, şeriata uygun olarak onaylandıktan sonra istek üzerine olduğu gibi yazıldı.

(İsimler) 29 Ocak 1765

Kâtile Duruşmadan Sonra Şeriat Gereği Ceza Verilmesi

Maliyeden Müdevver Defterler 9801/s. 53

Rusçuk kal'asında yerlü topçı neferâtından Sâlih bin Süleymân nâm kimesne kayıkçı tâ'ifesinden Bîkâr Vasil nâm zimmîyi sekr hâlinde beynlerinde vukuu' bulan münâza'aya mebnî sagîr bıçak ile bi-gayrı hakkın amden cerh edüp ol anda mersûm müte'essiren hâlik olmuş ve mersûmun zâhirde vâris-i ma'rûf ve ma'rûfesi olmadığı cihetle da'vâsı Saltanat-ı seniyyeye â'id bulunmuş olduğundan merkuum Sâlih ahz u girift olunarak Sandık müdîri Ahmed Efendi muhâssamatıyla Meclis-i şer'de lede'l-istintâk merkuum Sâlih ber-minvâl-i muharrer mâdde-i katle ictisârını ikrâr etmiş ve Efendi-i mûmâileyh dahi diyet taleb etmiş ise de, merkuumun üzerinde bulunan libasdan ma'âdâ ism-i mâl ıtlâk olunur nesnesi olmadığı ve muvakkaten meclisde tevkîf kılındığı ve husûs-ı mezbûrı müte'âkıben yine yerlü topçılarından biri bir nefer zimmîyi cerh ve telef eylemiş ve zimmî-yi mersûmun veresesi olduğundan icrâ-yı murâfa'alarından sonra keyfiyeti inhâ olunacağı der-kâr bulunmuş olduğundan bahisle bu makuule katl mâddesinin müte'âkıben vukuu'ı beyne'r-reâyâ ba'zı mertebe tekvîn-i kîl ü kaali mûceb olmakda ve bunlar ol tarafda lâyıkıyla terbiye olamamakda olduklarından emsâlinin terhiyeti müstevcib olmak üzere kaatil-i merkuumun li-ecli't-te'dîb Der-sa'âdete irsâli husûsında Silistre müşîri atûfetlü Pâşâ hazretleri taraflarından bâ-tahrîrât inhâ olunmuş olduğundan, keyfiyet Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyeye lede'l-havâle iktizâ-yı şer'îsi istifsâr olundukta, kaatil-i merkuum, maktûl-i mersûmı mûceb-i kısas olan katl ile katl etmiş olduğı ikrâr ile sâbit ve maktûl-i mersûmun dahi vâris-i ma'rûfı olmaması cihetle da'vâsı taraf-ı Saltanat-ı seniyye â'id olmuş olup, bu makuule kaatilden rızâsıyle beytü'l-mâl için bedel-i sulh alınmak ve yâhud kısâsen katl olunmak şıklarında zât-ı şevket-simât-ı hazret-i mülûkâneye muhayyer bulundukları misillü küreğe vaz' ile ücret-i câriyesinden bedel-i sulhun istîfâsı müddetde habsi dahi muvâfık-ı şer'-i şerîf olacağı ifâde olunmuş olmasıyle bu takdîrce kaatil-i merkuum bu sûrete râzı olduğı hâlde küreğe vaz' olunarak hizmeti mukaabili münâsib mikdâr ücret tahsîsiyle bedel-i sulhun ol vechde ücret-i mezkûreden te'diye ve istîfâsiyçün kaatil-i merkuum küreğe vaz' olunmak üzere bu tarafa isrâ ve diyet mâddesinin dahi ibnâ olunması Meclis-i Vâlâ-yı mezkûrda müzâkere olunarak Hünkâr-ı hümâyun-ı hazret-i şâhâneden lede'l-istîzân, ber minvâl-i muharrer icrâ-yı iktizâsı husûsuna irâde-i isâbet âdei hazret-i tâcdârîye müte'allik me'âsirlerdendür buyurulmuş ve ber mûceb-i irâde-i seniyye merkuumun bu tarafa isrâ olunması müşîr-i müşârunileyh hazretlerine bâ-tahrîrât iş'âr olunmuş olmağla diyet mâddesinin dahi hazînece icrâ-yı iktizâsı husûsuna himmet ma'razında bâ-tezkere-i sâmîde iş'âr kılınmış olmağla keyfiyet ve iktizâsı lede's-su'âl kaatil-i merkuuma şer'an diyet lâzım gelmeyüp kısas icâb etmiş ve kısasdan sulhen diyet-i kâmile i'tâsına râzı olmadığı sûretde diyet mütâlebesi hilâf-ı şer'-i şerîf olacağından kaatil-i merkuumun Der-i aliyyeye vürûdunda Beytü'l-mâl Müdîri Beğefendi muhâsamasıyla ber-nehc-i şer'î ba'de't-terâfu' îcâb-ı şer'îsi ol vakt icrâ olunmak iktizâ eylediği muhallefât kassâmı fazîletlü efendi hazretleri tarafından memhûren i'lâm olunmak müfâd-ı tezkere-i âlî ve i'lâm-ı keyfiyet Rumeli Vâridât Muhâsebesine kayd olunup kaatil-i merkuumun Der-sa'âdete vürûdunda Beytü'l-mâl Müdîri sa'âdetlü Beğefendi muhâsamasıyla ber-nehc-i şer'î ba'det-terâfu' ol vakt îcâb-ı şer'îsi icrâ olunacağı bilinmek üzere Müdîr-i mûmâileyh tarafına ve keyfiyet ma'lûm olmak için Meclis-i Ahkâm-ı Adliye cerîdesine ilmühaberlerinin tahrîr ve tesviyesi husûsı der-kâr olunarak ilmühaber dahi yazılmak fermân-ı sâmî buyurulmağın mûcebince kayd olunup dîger ilmühaberi vermeğle ber minvâl-i muharrer keyfiyet ma'lûm olmak için Mîr-i mûmâileyh tarafına dahi işbu ilmühaber verilmiştir.

25 Zilhicce 1262

Rusçuk Kalesinde yerli topçu erlerinden Süleyman oğlu Salih adlı kimse, kayıkçılardan Bekâr Vasil adlı gayrımüslimi sarhoşken aralarında çıkan anlaşmazlık yüzünden, küçük bıçakla haksız yere ve bile bile yaralamış ve adı geçen o anda bu yaranın etkisiyle ölmüştür. Adı geçenin görünürde erkek ve kadın bilinen bir mirasçısı olmadığı için, dâvâsı yüce saltanata ait bulunduğundan, söz konusu Salih yakalanarak Sandık Müdürü Ahmet Efendi karşısına geçmiş ve şeriat meclisinde sorguya çekilmiştir. Sözü geçen Salih, yazıldığı üzere, öldürme eylemine kalkıştığını ikrar etmiş ve Sandık Müdürü Efendi de diyet istemiş ise de, adı geçenin üzerinde bulunan elbiseden başka mal adı verilebilecek hiçbir şeyi olmadığından, geçici olarak mecliste tutuklanmıştır. Bu olaydan sonra yine yerli topçularından biri, bir gayrımüslimi yaralayarak öldürmüş ve adı geçen gayrımüslimin varisleri olduğundan duruşmadan sonra durumun karara bağlanacağı kararlaştırılmış olduğu sözkonusu edilerek, bu türden öldürme olaylarının arkası arkasına meydana gelmesi, reaya arasında oldukça dedikodu yapılmasına neden olmaktadır. Bunlar orada gereği gibi uslandırılamadığından, benzerlerinin yola gelmesini sağlamak üzere, adı geçen katilin örnek olacak bir biçimde cezalandırılması için İstanbul'a gönderilmesi konusunda Silistre Müşiri yüce gönüllü Paşa hazretlerince yazı ile bildirilmiştir. Durum Adalet Hükümleri Yüce Meclisine havale edilerek, şeriata göre ne yapılması gerektiği sorulduğunda, öldüren, öldürüleni kısas gerektiren öldürme ile öldürmüş olduğu kendi ifadesi ile kesinleşmiş olduğundan ve öldürülenin de bilinen mirasçısı olmadığı için dâvâsı yüce saltanatın dâvâsı olmuştur. Bunun gibi katillerden kendi rızasıyla hazine için barışmalık almak ya da kısas olarak öldürülmek seçenekleri şevketli hükümdarın kararına bağlıdır. Bunun gibi kürek cezası verilerek işleyen ücretinden barışmalığın ödetileceği sürece hapsedilmesi de kutsal şeriat hükümlerine uygun olacağı belirtilmiştir. Buna göre katil, bu biçimde cezalandırılmaya razı olursa küreğe konularak hizmeti karşılığında uygun miktarda bir ücret verilerek barışmalığın böylece ücretinden kesilip ödetilmesi için, katil küreğe konulmak üzere bu tarafa gönderilmelidir. Diyet konusunun da işletilmesi Yüce Mecliste görüşülerek Hünkâr hazretlerinden izin istenmiştir. Yazılı olduğu üzere gerekenin yapılması konusunun, hükümdarın her zaman isabetli olan kararlarına bağlı işlerden olduğu buyurulmuştur. Yüce buyruk gereğince adı geçenin buraya gönderilmesi Müşir hazretlerine yazı ile bildirilmiştir. Diyet konusunda da gerekenin yapılmasına çalışılması hükümdar yazısında belirtilmiştir. Durum ve gereği sorulduğunda, katile şeriatça diyet gerekmediği, kısas gerektiği ve kısastan barış yoluyla tam diyet ödemeye razı olmayacak olursa, diyet isteği kutsal şeriata aykırı olacağından Katil'in İstanbul'a varışında, Hazine Müdürü Beyefendi dâvâcı olarak karşısına geçip "önce duruşma, sonra şeriat yolu" gereğinin o zaman yerine getirilmesi ve Muhallefat Kassamı (terekeyi bölüştüren şeriat görevlisi) erdemli Efendi hazretlerince mühürlenerek ilâm olunması gerektiği yüce tezkereden anlaşılmıştır. Ve durumun ilâmı Rumeli Gelirler Muhasebesine kaydolunup, adı geçen katil İstanbul'a vardığında "önce duruşma, sonra şeriat yolu" hükmüne göre hareket edileceğinden, o zaman gerekenin yapılacağı bilinmek üzere yukarıda adı geçen Müdüre durumun bildirilmesi için Adalet Hükümleri Meclisi ceridesine ilmühaberlerinin yazılıp bitirilmesi kararlaştırılarak ilmühaber de yazılmasına ferman buyrulduğundan gerektiği gibi kaydolunacaktır. Başka bir ilmühaber de verilerek, yazılı olduğu üzere durumun bildirilmesi için sözü geçen Emir tarafına da işbu ilmühaber verilmiştir.

14 Aralık 1846

Kefaletle Salıverilme

İstanbul Bab Mahkemesi 147/s. 137b

Ma'rûz-ı dâ'î-i devlet-i aliyyeleridir ki:

Der-kenârda isimleri mezkûr Hüseyin Beşe ve Osman Beşenin kefâları tescîl olundukdan sonra itlâklarıyçün sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen ancak mezbûr Hüseyin Beşenin bundan akdem kefâları tescîl ve huzûr-ı âlîlerine i'lâm oldukda mûcebince mezbûrların itlâklarına fermân-ı âlî sâdır olmağın Molla-i mezbûr Osman Beşenin nefsine ve hîn-i iktizâda huzûr-ı hükkâma ihzâra yoldaşlarından altmış dört cemâ'atin ve aşçısı Mehmed Usta ibn Ahmed kefîl olduğu tescîl ve huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundı. El-emru li-men lehu'l-emr.

fî 17 Şevvâl sene 1141

Yüce mutluluklarının duacısı sunar:

Derkenarda adları anılan Hüseyin Beşe ve Osman Beşe'nin cezaları tescil olunduktan sonra salıverilmeleri için çıkarılan yüce fermana uyularak, ancak bundan önce adı geçen Hüseyin Beşe'nin cezası tescil edilip yüce katlarına bildirildiğinde adı geçenlerin salıverilmelerine yüce ferman çıkmış olduğundan gereği yapıldığı için, Osman Beşe'nin kendisine ve istendiği anda yargıçların önüne çıkarılmasına yoldaşlarından altmış dört kişinin ve aşçısı Ahmet oğlu Mehmet Usta'nın kefil olduğu tescil edilerek yüce katlarına sunulmuştur. Buyruk, buyruk sahibinindir.

24 Haziran 1728

ATLA TRAFİK KAZASINDA SULH

İstanbul Bab 128/Varak 90-a

Husûs ile'l-beyânı mahallinde ketb ü tahrîr için bi'l-iltimâs mensûb-ı Şer'-i enverden irsâl olunan Mevlâna Mehmed Emîn Efendi ibni İbrâhîm Efendi mahmiyye-i Istanbul'da Arpacılar Mahallesinde sekene Mehmed Beşe ibni Ahmed'ün menziline varup zeyl-i kitâbetde muharrerü'l-esâmî müslimînden huzûrlarında akd-i meclis-i şer'-i nebevî eyledükde mezbûr Beşe meclis-i şer' ma'kûd mahalle-i mezbûrede vâki' Hiransfer Bagdeser (?) veled-i Parsuk nâm zimmî muvâcehesinde ikrâr u takrîr-i kelâm idüp "târîh-i ketbden bir gün mukaddem Küçük Pazar nâm mahalde mezkûr Bagdeser beni râkiben ata çiğnedüp göğsüme ve kasuğuma ve dizlerime elem târî olmağın mûceb-i şer'in taleb ve da'vâ sadedinde iken beynümüzde muslihûn tavassut idüp da'vâ-yı mezkûremden beni merkûm Bagdeser ile an-inhâ on guruş üzerine sulh eyledüklerinde ben dahi sulh-ı mezbûru kabûl ve sulh olan mezbûr on guruşı merkûm Bagdeser yedinden tamâmen alıp ü kabz eyledügümden sonra husûs-ı mezbûra ve lâyiha-i minhe müte'allik âmme-i da'vâdan merkûm Bagdeser'in zimmetin ibrâ ve iskât eyledüm" didükde gıbbete'ı-tasdîku'ş-şer'î vâki' hâli Mevlânâ-yı mezbûr mahallinde ketb ü tahrîr ba'de mimmâ ba's olunan Çukadar Ali Çelebi ibni el-hâc Osman ve Mazhar Hasan bin Receb ile meclis-i şer'e gelüp alâ vukû'a inşâ ve tahrîr etmeğin mâ-vaka'a bi't-talep ketb olundı.

fîl-yevmi's-sâdis min şehri rebî'ü'l-evvel sene 1135

(İmzalar)

Belirtilen iş yerinde kaleme alıp yazmak üzere görevlendirilerek gönderilen aydınlık Şeriat Meclisi görevlisi İbrahim Efendi oğlu Mevlâna Mehmet Emin Efendi, İstanbul ilinde Arpacılar mahallesinde oturan Ahmet oğlu Mehmet Beşe'nin evine varıp, yazı ekinde adları yazılı müslümanlar önünde Peygamber Şeriatı Meclisini kurduğunda, adı geçen Beşe, Şeriat Meclisinin kurulduğu adı geçen mahallede bulunan Parsuk oğlu Hiransfer Bagdeser adlı gayrımüslimin yüzüne karşı ifade verip sözlerini yazdırarak, "Yazı tarihinden bir gün önce Küçük Pazar adlı yerde adı geçen Bagdeser beni bindiği ata çiğnetip göğsüme ve kasığıma ve dizlerime ağrı yayıldığı için, şeriat gereğinin yapılmasını istemek üzere dâvâ açacağım sırada, aramıza barıştırıcılar girerek arabuluculuk edip, söz konusu dâvâmdan beni adı geçen Bagdeser ile uygun görülen on kuruş üzerine barıştırdılar. Ben de bu barışı kabul edip, barış bedeli olan on kuruşu adı geçen Bagdeser'in elinden tam olarak aldıktan sonra söz konusu iş ve bu konuda dilekçemle ilgili bütün dâvâlardan Bagdeser'in tüm borcunu akladım ve dâvâyı düşürdüm" dedi. Şeriat kurallarına göre onaylandıktan sonra bu durumu adı geçen Mevlâna yerinde kaleme alıp yazmış, bundan sonra gönderilen Hacı Osman oğlu Çukadar Ali Çelebi ile Receb oğlu Mazhar Hasan şeriat meclisine gelip olduğu gibi kaleme alarak yazdıklarından, istekleri üzerine olduğu gibi yazıldı.

1135 yılının Rebiülevvel ayının 6'ncı günü

16 Aralık 1722

(İmzalar)

BİR YABANCININ OSMANLILARDA SUÇLAR VE CEZALARA İLİŞKİN GÖZLEMLERİ

"Dostluk antları içilmesi gerekleri her zaman dinen yerine getirilmiyorsa da Türklerin sık sık kapıldıkları intikâm duygusunu hafifletmeye yaramaktadır. İlk hareketlerinde hiç bir zaman hemen hiddete kapılmazlar, düello ettiklerini görmedim; ancak fırsatını bulduklarında rakiplerini katlederek uyuşamadıkları meseleleri çözümlerler. Hakarete uğrayan açıkca bıçağını biler veya ateşli silâhlarını hazırlar; dostlarından bazıları onu sakinleştirmeye çalışırken, diğerleri kışkırtır, hattâ cinayet işlemeye teşvik ederler; ancak, açıkca görülen bu hazırlıklara rağmen cinayeti önlemek için herhangi bir tedbir yoktur. Suç işlemeden önce genellikle sarhoş olunur. Hiddetine hizmet etmesi maksadıyla Osmanlı'nın cesaretinin derecesini arttırması için şarap içmeye ihtiyacı vardır. O noktaya geldiğinde meyhaneden çıkar, artık hakaret etmiş olan adam için saldırganın beceriksizliğinden başka kurtuluş yolu yoktur. Cinayet işlenirse, sopalarından başka silâhları olmayan inzibatlar katilin peşine düşerler; o zaman bunların gerçekten kendilerini cesaretle savundukları görülür, suçun ruhlarını yok ettiği söylenir, eğer saldırgan mücadele esnasında ölürse, ölenin arkadaşları ailesini katille uyuşmaya zorlarlar, bu sayede katilin sahip olduğu yüksek itibardan onlar da istifade etmiş olurlar.

İşledikleri cinayetlerden ötürü, Türkler de, Hıristiyanlar da, Yahudiler de aynı şekilde cezalandırılırlar. Bu durumda Bâb-ı âli'ye götürülen suçlu orada kendisine verilen hükmü dinler. İdamı için hiç bir âlet kullanılmaz. Genellikle sokakları dolduran halkın arasında ilerlerken kendilerini öldürecek olan cellâtlarla konuşan mahkûmlara rasladım. Mahkûmların sadece elleri bağlı olup, cellâtlar kemerlerinden tuttuyorlardı. Daha önce bahsettiğim, ölenin yakınları ile pazarlık o zaman yapılır. Bazı kimseler, bu çeşit pazarlıklardan bazılarının, idam mahkûmunun sırf hasisliği yüzünden başarısız bittiğini bana nakletmişlerdir. Bu olay olağanlıktan tamamen uzak görünüyorsa da, hayatın bir hiç, servetin her şey olduğu bir yönetimde doğru da olabilir.

Hıristiyanları alçaltmak, Müslümanları yüceltmek geleneği, idam edilen Müslüman'ın başının kolu arasına konmasını, Hıristiyan'ınkinin ise bacaklarının arasına yerleştirilmesini sağlamıştır."...

"Ellerinde silâh olarak sopadan başka bir şeyi bulunmayan bu inzibatlar tarafından kovalanan sarhoş bir yeniçeri subayı yatağanına güvenerek onlarla koyu bir uğraşa girişmişti, düşmanlarından birkaçını saf dışı bırakmış, diğerlerini yormuş, çevresindeki kuşatma zayıflamış bir halde hanın merdivenlerinde dinleniyordu. Kıyafet değiştirerek şehirde sık sık dolaşan Padişah olayın cereyan ettiği yerden geçerken durumu farketti, suçluya yaklaşarak kimliğini açıkladı, silâhını bırakarak inzibatlara teslim olmasını istedi; ancak dinlendiği yerden doğrulan yeniçeri padişahın kimliğinden etkilenmeden kimsenin yanına yaklaşmamasını ihtar etti. Sultan [III.] Osman ona hangi Orta'dan olduğunu sordu. Aldığı cevap üzerine, Karakullukçu'nun oraya getirilmesi için buyruk verdi. Gidip Karakullukçu'yu bulup getirdiler. Padişah ona dönerek, bu adamın silâhını al ve Hisar'a götür, dedi. Bunun üzerine kemerini çözerek sağ eline alan subay, asînin yanına gelip sol elini uzattı ve yoldaş silâhını ver ve beni izle, dedi. Bu sözün üzerine suçlu yeniçeri büyük bir itaat ile dediklerini yerine getirdi.

Boş inançlar endişeden daha fazla otoriteye, istibdattan daha fazla kudrete sahiptir."

Baron de Tott, çev. Mehmet R. Uzmen, *Türkler* ve Tatarlara dair Hatıralar (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser-89, ty), s. 107-9 ve 60-61.

İlk ve Orta Çağ Avrupası'ndaki İşkence

Eski Roma'da yöneticiler yoksullara ekmek dağıtmalarının yanısıra seyirlik sirk oyunlarında halka eğlence olsun diye işkence sahneleri sunarlardı ki, *panem et circenses* (ekmek ve sirk oyunları) deyimi buradan ileri gelir. Ne var ki işkenceli sirk oyunları, her ne kadar işkence görenlerin suçlu kimseler oldukları ileri sürülse de, gerçekte Roma halkını memnun etmek için programlanan sadistçe gösterilerdi.

Romalıların sanık ve şüpheli kişileri —hukukî— sorgulama prosedürüne işkenceyi sokarak kurumlaştırmaları daha sonraki Batı dünyası hukuk usûlü anlayışını sürgit etkilemiştir, demek yanlış olmaz. Çünkü Roma hukuku bir bütün olarak Batı dünyası hukuk sistemini etkilemiştir.

Roma mahkemeleri işkenceye başvurmanın gündeme getireceği tehlikelerin farkına varmıştır. Gerçekten, oluşturulan içtihada göre, köleler ve "insanlık dışı kişiler" üzerinde, ancak bunlar gerçeği söylemediklerinde ve gerçeğe ulaşmak için bütün yollar tükendiğinde, işkenceye başvurulabilirdi. Üstelik, bir davacı işkence talep ettiği halde daha sonra haklı olmadığı ortaya çıkarsa, sanığa uygulanan işkencenin tıpkısına tâbi tutulurdu. Haksız yere işkence gören mahpussa hâkim aleyhine dava açabilirdi. Mahpus işkence sonucu ölürse, işkencenin hayatı tehlikeye sokması ya da organ bozukluğuna yolaçması kabul edilmediğinden, hâkim idam edilirdi. Muhakeme safhasındaki işkence yöntemleri bedenî germe, sıcak madenî levhaların vücuda tatbiki, kollarla bacakların iple sıkıştırılıp büzülmesi ve nihayet kamçılama ile sınırlıydı.

Hâkimler itirafa pek büyük bir önem atfediyorlardı. İtirafın, hangi türden olursa olsun, delile göre pek üstün olduğuna inanılıyordu. Kuramsal olarak, itiraf edinceye kadar sanığa işkence uygulanması sözkonusu olamazdı; tersine, deliller kesinlikle sanığın suçluluğunu göstermekteyse ve sanık da gerçeği itiraf etmekten kaçınmaktaysa, bu takdirde, bir zorlama olarak, işkence uygulamasına gidilmeliydi. İtiraf dava konusunu aydınlattığı ve çekişmeleri sona erdirdiği içindir ki, zorlamayla elde edilen itiraf, hiç edilmeyen itirafa göre daha değerli görülmeliydi.

Hıristiyan Kilisesi sirk gösterilerini ve bu arada işkenceleri yasakladığı gibi mahkemelerde işkenceye başvurulmasını reddetmiştir. Aziz Augustinus, bir suçludan işkence yoluyla gerçek bir itiraf sağlanması fikrinin "saçma" olduğunu ileri sürmüştür. 384 yılında Roma'da toplanan bir Kilise Meclisi sivil mahkemelerde işkenceye başvurulmasını yasaklamıştır. VI. yüzyılda Papa I. Gregorius hâkimlere işkence altında elde edilen hiçbir ifadeyi kabul ve buna itibar etmemelerini emretmiştir. Sonuçta, bir hukuk aracı olarak, itiraf elde etmeye ve bilgi sağlamaya yönelik işkence bin yıl kadar fiilen Avrupa sahnesinden çekilmiştir.

Gelgelelim işkenceyi yasaklayan Katolik Kilisesinin bu yöntemi tekrar tarih sahnesine çıkarttığını görüyoruz. Kilise, kendi itikatlarına aykırı düşünce temsilcilerinin ayrılıkçı hareketlerini "Tanrı'ya ihanet" anlamında en korkunç bir suç olarak görmüşse de, aşağı yukarı bir bin yıl için bu türden suçlara karşı zora başvurma yolunda çekim-

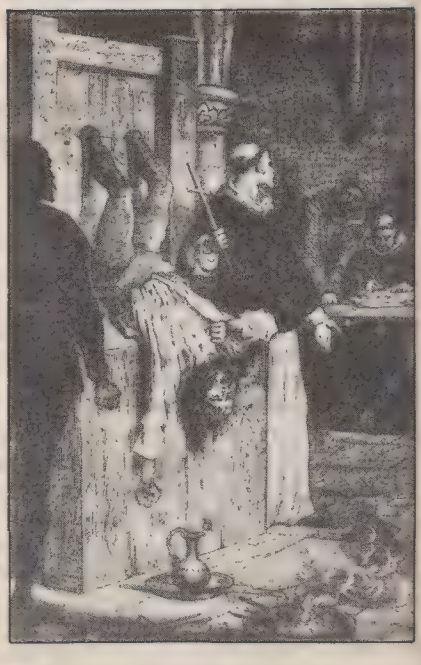

En üstte, Falaride Boğası: I.Ö. VI. yüzyılda Agrigento Tiranlığı'nda icad edilen bir işkence yöntemi. Falaride düşmanlarını kızdırılmış bir bronz boğanın içine kapatırdı: kurbanlarının ulumaları ise boğanın böğürmesini andırırdı. Fotoğrafta, bu boğanın Roma Kriminoloji Müzesi'nde muhafaza edilen bir örneği görülüyor.

"Zincirli askı" denilen ve işkence için kullanılan demir kafes. Bu işkence yöntemi XVIII. yüzyılda çok yaygındı.

ser kalmıştır. Ne var ki XIII. yüzyıla gelindiğinde ayrılıkçı akımlar Avrupa'da mantar gibi çoğalmaya başlamıştı. Bunların en önemlilerinden biri, Güney Fransa'da ortaya çıkan ve ilk Hıristiyanların saf öğretilerine geri dönmeyi amaçlayan, Albigenses mezhebiydi. Papa III. Innocentius bu mezhebe karşı haçlı seferi açmıştır, ama ayrılıkçıların samimi katolik dindarlardan nasıl ayırdedileceği de başlı başına bir sorun olmuştur. Popüler bir rivayete bakılırsa, sorunu haçlı seferindeki Papalık temsilcisi Arnaud çözmüştür: "Herkesi öldürün; Tanrı kendisine asıl inananları ayırdedecektir!"

Haçlılar bu emir karşısında ellerinden geleni ardlarına koymamışlarsa da, bu türden toptancı insan kasaplığı pek pratik olmadığından, Fransa'ya Papalıkça gönderilen ve usta bir ilâhiyatçı olup Dominiken tarikatını kuran Aziz Dominicus mahpusları inceleyip onların dinî inanışlarını belirlemeye memur edilmiştir.

Aziz Dominicus'un düşüncesine göre, ayrılıkçı kimseler, tıpkı vebalıların hastalıklarını başkalarına geçirmeleri gibi, başkalarını ayartabilirlerdi. Buna izin vermemek gerekirdi; öyleyse işkence, ayrılıkçının inancından dönmesini ya da ölümünü sağladığı için, tek çözüm yolu olarak ortaya çıkıyordu. Her ne kadar Engizisyon örgütü daha sonraları oluşturulmuşsa da, Aziz Dominicus'un ilk engizitör olduğu söylenegelmektedir.

Montségur kentinde bir günde 200 kişi yakılarak bir rekor kırıldığı gözönüne alınırsa, Albigenses mezhebi çarçabuk yok edilmiştir. Ama başka mezhepler meydana çıkmaya devam ettiğinden 1233'de Kilise içinde sürekli bir sorgulama heyeti oluşturulmuştu. Ayrılıkçılığın suçların en müthişi olduğu kabul edildiğinden, bu heyet gerçeği ortaya çıkartmak için işkenceye başvurmayı olağan bir yöntem olarak seçmiş, ayrıca bu yöntem bakımından sivil mahkemelere modellik de etmiştir. Bir mahkeme gibi çalışan Kilise heyeti Engizisyon olarak ün kazanmış ve kendilerine "Tanrının av köpekleri" denen, Dominikenlerin gözetimine bırakılmıştır.

Engizisyon, işkenceyi sadece bir acı verme yöntemi olmaktan öteye götürmüş, deyim yerindeyse, işkence sanat ve bilimini ortaya koymuştur. Fiilî işkenceden önce gelen psikolojik yaklaşıma büyük önem verilmiştir. Sanık siyah elbiseli maskeli kişilerce gece yatağından kaldırılarak tutuklanır, zindana tam bir suskunluk içinde götürülürdü. Burada, direncinin kırılması için tam bir karanlıkta ve yalnız başına bir süre tutulur, direncinin kırıldığına hükmedildiği gün aynı siyah giysi ve maskeli kişiler sanığı alır işkence odasına götürürlerdi. Burada uzun bir masanın ardında, önlerinde sanığa ilişkin kâğıtlar olan esrarlı kişiler otururlardı. Zemin, işkence sırasında dökülen kanları emsin diye, kum ya da talaşla kaplı olurdu. Sanığa ne ile suçlandığı açıklanmaz, kırmızı siyah boyalı işkence âletlerinin asılı olduğu duvarlar önünde, yalnızca itiraf etmesi söylenirdi. Sanık konuşmamakta ısrarlıysa, baş engizitör ona birkaç saat için ellerinde olmadığını, ölünceye kadar ve hatta cehennem azapları çekerek yaşayacağı öteki dünya sonsuzluğu süresince ellerinde olacağını hatırlatırdı. Mahpus hâlâ konuşmak istemiyorsa işkencecilere bırakılırdı; bunlarsa fiilî işkenceye başlamadan mahpusa onu ışığın parlaklığını geçirebilecek bir duruma gelinceye kadar incelteceklerini söylerlerdi.

Yapılan işkenceler, çıplak mahpusun farklı organlarının değişik âlet ve iplerle sıkılmasından *(garrote)* başlar, eklemlerini kopartacak şekilde iple yukarı çekilip tekrar bırakıvererek düşürme *(strappado)* işlemleriyle devam eder ve en zorlusu olan, sanığa öldürmeyecek kadar, ama alabildiğine su içirmeyle devam ederdi. Tabiî bu işkence yöntemlerinin tekrarı da mümkündü.

Engizitörlerse, mahpusun ruhunu kurtarmak için karanlık güçlerle mücadele ettikleri kanısında olduklarından ötürü, acımasız olurlardı. Sanık nâdim olmadan, tövbe etmeden işkenceyle ölürse, bu olay İblis'in zaferi addedilirdi.

Yanda, Engizisyon mahkemesinin zulmüne maruz kalan bir kurban. Cellâdın ayak ucunda sanatını icra etmesine yarayan alet ve edevat görülüyor: içinde kaynak zeytinyağı bulunan bir ibrik, metal zincir, kerpeten ve kızgın demirler. Yukarda, Çizme işkencesi: Cellâdın kurbanın bacağına çaktığı âlet, ayak bileğini cendere içinde ezmeye yarıyordu.

KAYNAK: Daniel P. Mannix, *The History of Torture* (New York; Dell, 1967).

"Kamus' a müracaat ettik, 'iktisad' kelimesini itidal üzere hareket etmek mânâsında gördük. İfrad ile tefrid arasındaki mertebe-i itidal 'iktisad' imiş. Halbuki 'ekonomi' ne ifrada ve ne de tefride taâllûk etmediği gibi, itidale de taâllûk etmez."

Ahmet Mithat

"Istılahat-ı fenniye vaz'ında ise avamın hiç hakkı yoktur.."..... "Istılahat-ı garbiyyeyi mümkün oldukça bir vukuf-u tam ile kendi lisanımıza (Arabî-Farsî) nakl etmeğe gayret etmeliyiz."

Fehmi

"Bir Encümen-i Daniş (Akademi) vücuda gelip de ıstılahat-ı fenniye takyid ve tahdid olunur ve umum tarafından o yolda istimâl edilmesi kaide tahtına alınacak olursa o halde yalnız bir lûgat için bu kadar keşmekeş-i efkâra hacet kalmayacağı gün gibi aşikârdır."

Selânikli Tevfik

Yukarıdaki sözleri Ahmet Mithat Efendi'nin 'Müntehibat-ı Tercüman-ı Hakikat' *[TH'tan Seçmeler] adlı kitabının 705, 738 ve 737 sayfalarındaki üç yazara ait makalelerinden aldık. Ahmet Mithat Efendi'nin makalesi 5 Eylül 1300 (1884) tarihli olduğuna göre, bu tartışmalar tam yüz yıl önce yapılıyordu. Tartışmaların nedeni ise, "Lisan-ı Osmanî yeni teşekkül ettiğinden", ıstılahat-ı fenniye (bilimsel terimler)'nin nasıl yapılması gerektiği idi.*

Size bu yazıyı gönderişim, günümüzde sürüp giden dil ve akademi tartışmalarının çabukça, kanunlar ile veya edebiyatçıların emirleri ile durabileceğini sananlar varsa ki, sanmıyoruz, bu tartışmaların, dilimiz iyice gelişip serpilinceye dek, belki de daha bir yüz yıl sürüp gideceğine değinmek içindir. Tarihsel yönden ilginç bulduğum üç makaleye, özet olarak ve kendi sözlerini değiştirmeden, yer vemek istiyorum.

İktisad yahut Istılahat-ı Fenniye

Ahmet Mithat

Heyet-i tahririyemiz erkânından Selânikli Tevfik Efendi biraderimiz "Hayatın kıymeti iktisadiyesi" serlevhası (başlığı) ile mütenevvia nüshamıza derc edildiği bir bendin mukaddemesinde (önsözünde) "iktisad" kelimesini Fransızca "ekonomi" kelimesine mukabil istimâl edildiğini ihtardan sonra, ekonomi lâfzını "tasarruf" diye tercüme etmek hata olduğu gibi, cümle-i vasfiye ve izafîlerde "ekonomiyye" tarzında mutabakatlara hacet görülmeyeceği ve "lisanımıza Fransızca'dan bin kat daha yakın olan bir lisanın böyle muvafık bir kelimesini bırakıp da diğer bir lisanda anın müradifini (benzeri) kullanmak ve bu cihetle kavaid-i

İktisat mı, Ekonomi mi?

Yüz Yıl Öncesinde Dil Tartışması:

Prof. Dr. H.SABAHATTİN PAYZIN

lisaniye haricinde terkipler yapmağa dahi mecbur olmak muvafık bir şey" olmayacağı dermeyan ediliyor.....

Serd edeceğimiz mütalâa "iktisad" yahud "tasarruf"tan hangisi "ekonomi"yi daha güzel tercüme edebileceğine dair değildir..... Bu iki tâbiri muhtasarca mukayese edelim. "Kamus"a müracaat ettik. İktisad kelimesini itidâl üzere hareket etmek mânâsında gördük... Halbuki ekonomi ne ifrada ne tefride taâllûk etmediği gibi itidâle de taâllûk etmez. Bir şeyi lüzum-u hakikîkisi veçhile idareyi gösterir... Bir de "tasarruf" lâfzına baktık. Bu kelimenin mânâsı "bir işte dönüştürmek" imiş. Bu mânânın mânâsını anlamak için Arapça şerhine de baktık. "Sarfına fî malî fit tasarruf ey taklip" cümlesini bulduk ki, "bir şeyi kendi malıma kalb ettim, o da takallüb etti" demek imiş... [yazar burada uzunca açıklamalar yaptıktan sonra]... İşte garp ıstılahatından ıstılâhat-ı fennîyi lisanımıza en yakın olduğu iddia kılınan Arabî'den bir kelime ile tercümesi taassubu bizi böyle iştikakata (kökenini aramaya) kadar taharriye mecbur eylediği halde yine matlubumuza isâl (isteğimize ulaştırma) edemiyor. Hangi lisanın bize daha yakın olduğu davasında olmamalıyız. Hangi kelimenin bize daha yaklaştığını aramalıyız. Ekonomi gibi bir kelime bize ecnebî olduğu için anı tercüme etmek üzere iktisadın yahut tasarrufun mânâlarını aramak bir şey-i meçhulü bir şey-i malûm ile tarif etme maksadına mebnî ise, maksadın bilkülliye aksine hizmet etmiş oluruz. Zira bir adama iktisad denilecek olursa o adam bu kelimenin mânâsını sorar. Tarif için iktisad demek "ekonomi" demektir demeğe mecbur oluruz.

Biz ıstılahat-ı fennîyi aynen kabul hususunda kelimat-ı Arabiyye ve Farisiyyenin ol kadar taraftarlığını yapıyoruz ki, gayretin bu derecesi Acemde ve bahusus Arap'ta hiç görülmemiştir. [Yazar, Arapların Greklerden, Avrupalıların Araplardan aldıkları birçok sözcükleri saydıktan sonra] Ya biz kabul etmemiş miyiz? Birçok fünunun (fenlerin), birçok sanayiin ıstılahatını Rumcadan, Latinceden alıp kendi lisanımız gibi kullanmışız.

İmdi, ötedenberu teessüs etmiş olan şu âdeti red ederek ıstılahat-ı Arabîyeveya Farisîye tercüme gayretine kuvvet verir isek mi kârlı çıkarız, yoksa o âdeti tevsi eder isek mi?

Birinci suale "Evet!" diyecek olur isek "coğrafiya, gazete, telgraf ve ilâh." adedi binleri geçen elfaz-ı ecnebiyye (yabancı sözcükler) kâmilen red için yerlerine birer kelime-i Arabiyye veya Farisiyye bulmak için Kamus'ları, Ferhenk'leri karıştırıp durmalıyız... [örnekler veriliyor, kalanını almadık]

Istılahat-ı Fenniye vaz'ı

Fehmi

[Yazar, birkaç paragraf içinde, beş yıldan beri A.Mithat Efendi'nin fen ile ilgili yayınlarının ulusa faydalı olmasından, edebiyatın heyecan verici durumundan söz açtıktan sonra.]

...Hakikat! Bir fennin mevzuu ne kadar âlî olursa olsun, lâfz-ı beyana (anlatım gücü) mâlik olmaz ise istifade pek güç ve mahdut kalır... 5 Eylül 1300 tarihli

Tercüman-ı Hakikat gazetesinde Istılahat-ı Fenniye" vazına dair neşr olunan bendi mütalâa edelim:

[Yazarın beşe ayırıp incelediği bu bende verdiği karşılıklar şöyledir]

"Evvelâ-Bize hangi lisanın daha yakın olduğunu iddia etmeyerek.... Bir kelimenin bize ziyadesi ile yaklaşabilmesi kısmen istimale (kullanmağa) elverişli bir şey ise, meselâ iktisad'a bedel ekonomi kelimesi vakıa bize daha yakın olmak lâzım gelir... Bazı erbab-ı kalem bu kelimeyi istimal etmekleri gibi yine bazı erbab-ı kalemin bu yolda bir kelimeyi müellifatı meyanında (yazılarında) henüz kabul ettiklerini görmüyoruz. *Istılahat-ı fenniye vaz'ında ise avamın (halkın) hiçbir hakkı yoktur"* [Yazar Grekçe'den Arapçaya ve dolayısı ile Lisan-ı Osmanî'ye aktarılan bazı terimlere A.Mithat Efendinin değindiğini gözönüne alarak] Yunandan me'huz olan mantıkın havi olduğu ıstılahat takriben iki bin kelimeden ibaret bulunduğu halde kitabın ismi olarak medhal (giriş) mânâsına olan "İsaguci" lâfzı ve kimyanın, riyaziyenin, felekiyatın, velhasıl sairenin gene bu nispette olan ıstılahatı arasında bir iki kelime-i Yunaniyyeyi mânâsız gayretlere karşı delil olarak göstermek mübalağadan halî olmasa gerek... Istılahat aynen kabul olunursa, kütüb-ü ecnebiyye (yabancı dilde kitaplar) mütalâa olunduğu halde daha kolay ve daha kesdirme bir yoldan mevzua intikal etmiş (girmiş) olabiliyor. Lâkin bu kütüb-ü ecnebiyyeyi okumak ve mütalâa etmekle mükellef olanlar kimlerdir? Âmme (halk), şakirdan (öğrenciler), erbab-ı mütalâa kütüb-ü ecnebiyye mütalâası ile mükellef olamazlar. (!)... Fünun âlemine kolay karışabilmek efkârı ile daha başka şeylere karışabilmek, katılmak korkuları yok mudur? Ezcümle bizim için artık bir lisan-ı edebî ve ilmî teşkili ümidleri mahv olmaz mı? Ama bir milletin lisan-ı ilmî ve edebîsi ecnebî ıstılahat-ı umumisi (genel terimleri) ile kaim olabiliyor denilirse buna söylenecek hiçbir sözümüz yoktur... *vaz'ı ıstılahat hususunda bizce itidal şarttır.* Mevcut ıstılahat-ı garbiyyeyi zaten kabul etmiş bulunuyoruz. Mümkün oldukça fakat bir vukuf-u tam ile *kendi lisanımıza-Arap, Acem-* nakl etmeğe gayret etmeliyiz...

İktisad kelimesi

Selânikli Tevfik

Bundan beş on gün evvel gazetemizin mütenevvia kısmına geçirmiş ve imzay-ı âcizanemi havi bulunmuş olan bir bendin mukaddemesinde "ekonomi" lâfzının "iktisad" lâfz-ı Arabîsi ile tercümesi daha muvafık olacağı zemininde âcizane bir iki söz yazmıştım... Bendenizin o bendin mukaddemesinde o yolda idare-i lisan edişim ıstılahat-ı fenniye sırf Arabî ve Farisî lisanlarından alınsın da ecnebî lisanlarından lisanımıza geçmiş olan ıstılahat terk edilsin veyahut bu kaziyyenin (önermenin) büsbütün aksi iltizam edilsin (tutulsun) gibi hadnâşinasâne (yetkimi aşan) bir fikirden neş'et etmemiştir... Böyle bir hareketten geri dururum... Fıkra-î âcizanemin yalnız cümle-i vasfiye ve "cümle-i izafiyyelerde "ekonomikiyye" tarzındaki mutabakatlara lüzum görülüp de kavaid-i lisaniyye (dil kuralları) haricindeki terkipler yapmağa mecbur olmak muvafık bir şey olmadığı" *söz-ü umumiyeti* şâmil bir şeydir... Kelimat-ı Arabiyye ve Farisiyyenin kelimat-ı Türkîyye izafesini muvafık görmeyen kavaid-i lisaniyyemizin ecnebî kelimatının izafesi daha ziyade red edeceği bedihîdir (besbellidir).

[Yazar bu konuda biraz daha tartışarak, kuralların herkesçe başka türlü uygulanmasının karışıklıklara yol açacağını belirtiyor.]

Bir "Encümen-i Dâniş" (akademi) vücuda gelip de ıstılahat-ı fenniye takyid ve tahdid olunur ve umum tarafından o yolda istimal edilmesi kaide tahtına (kural altına) alınacak olursa o halde yalnız bir lûgat için bu kadar keşmekeş-i efkâra düşmeyeceği gün gibi aşikârdır.

Bu makalelerde dikkati çeken önemli noktalara değinmeden yapamayacağım:

1- O zamanlar Osmanlı Devleti'nin Arabistan'ı (bugünkü Yemenler, Körfez devletleri, Suudi Arabistan, Irak, Suriye, Ürdün ve Filistin (İsrail)'i) kapsaması ve medrese dilinin Arapça olması nedeni ile "lisanımız" diye kast edilen Osmanlıca'nın bile Arap ve Fars dilleri olduğu fikrinin benimsenmiş olmasıdır. Yazar Fehmi bunu açıkca belirtiyor.

2- Türk dilinden hiç mi hiç söz edilmediği gibi, terimlerin yapılmasında Türkçe'ye başvurulması akla gelmiyor da, Arapça, Farsça'dan mı alalım, yoksa Batı dillerinden mi (hangisi belli değil -Fransızca?) alalım konusu tartışılıyor.

3- Selânikli Tevfik, bir yandan "Ekonomiyye" sözcüğünün kurala aykırı olduğunu söyler ve de Türkçe ile bunun yanlış olacağını bildirirken, öte yandan "kelimat-ı Türkiyye" ve "söz-ü umumiyyeti" gibi aynı kurala karşı olanlarının -belki de gayri ihtiyarî ve alışkanlık sonucu- yazısında yer almasından kaçınamıyor.

4- Ahmed Mithat Efendi "Durnüvis: Telgraf" gibi iknici el çevirilere karşı çıkıyor.

5- Lisan kaidelerinden -dil kuralları- kasid sadece ve sadece Arabî ve Farisîye ait olanlardır. Ya Türkçe'ninkiler?

6- Halkın terim yapma hakkı olmadığı iki kez belirtiliyor.

Bu tartışmaları gözönüne alan Şemsettin Sâmi bey Kamus-u Türkî*'sinin önsözünde "Biz Arabî ve Farisî kelimelerine dayanarak "lügat-ı müvellide" yapmak yetkisinde değiliz" diye kısaltabileceğimiz açıklamayı yapmak ihtiyacını duymuştur. Bugün "uydurmaca" diye tanımlanan sözcükler için o zaman "lügat-ı müvellide" denildiğini hatırlatalım.*

Yüz Yıl Öncesinin "Lâtaif"i

Müntehibat-ı Tercüman-ı Hakikat

Birahanede bir dost diğerine sormuş ki,

- Saat kaç?

- Üç lira verirseniz haber veririm.

- O ne demek?

- Ne demek olacak? Gider saatimi rehinden kurtarıp saati size haber veririm. *(s.517)*

Yeni tecehhül etmiş (evlenmiş) zevç ve zevce arasında:

- Karıcığım! Çok çocuk doğurup ta ifnayı vücut etmeni (vücudunu yok etmeyi) istemem. Yalnız bir çocuk doğurursan kâfidir.

— A kocacığım! O bir çocuğa da hacet yok.

— Hiç mi doğurmayacaksın güzelim?

— Hiç doğurmasam daha iyi olur.

— Neden, bunun bir hikmeti olacaktır?

— Öyle ya! Sebebsiz, hikmetsiz şey mi olur.

— Hiç doğurmamanın sebebi ne imiş bakalım?

— Bir genç dul kadının çocuğu olursa velev ki bir tane olsun gene güç koca bulur da...

Kocadaki suret. *(s.512)*

İki ahbab arasında:

— Canım biraderim, bir şey işittim, sahih mi?

— Hayrola ne işittiniz bakalım?

— Sizin zenciye (zenci kadın) Gülfidanı kendinize nikâh ettirmişsiniz?

— Ay bunda şaşılacak ne var? Haremimin (karımın) vefatı üzerine hâlâ matem tuttuğumu bilmiyor musun? *(s.576)*

Madamın biri sabah banyosundan çıkarak o nazik ve latif vücudunu bir penbezar bir gömlek ile nim (yarı) setr etmiş (örtmüş) olduğu halde odasına çekilip bir az yorgunluk almakta imiş. Uşağının o sırada birdenbire kendi odasına girdiğini ve madamı bu halde görerek bir tavrı mahcubane ile dönup gitmek istediğini görünce suratını çatarak demiş ki:

- Terbiyesiz herif! Böyle habersiz, izinsiz odama girilir mi?

- Affedersiniz madam! Hakikaten büyük bir eşeklik ettim.

- Daha söyleniyor da!

- Darılmayın efendim. Böyle bir eşeklikte bulunmamak için her zaman anahtar deliğinden gözlerdim. Bu sefer nasılsa unuttum. *(s.670)*

Eski Toplumumuzdaki Rintlik Geleneği Üstüne

Doç.Dr. MİNE MENGİ

Eski bir İran minyatürü.

RİNDLERİN ÖLÜMÜ

Hâfız'ın kabri olan bahçede bir gül varmış;
Yeniden her gün açarmış kanayan rengiyle.
Gece, bülbül ağaran vakte kadar ağlarmış
Eski Şîrâz'ı hayâl ettiren âhengiyle.

Ölüm âsûde bahâr ülkesidir bir rinde;
Gönlü her yerde buhurdan gibi yıllarca tüter.
Ve serin serviler altında kalan kabrinde
Her seher bir gül açar; her gece bir bülbül öter.

Yahya Kemal

Birçok sanatçıya esin kaynağı olup edebiyatımızda yüzyıllar boyu etkisini sürdürmüş olan rintlik geleneği, eski yaşamın ve eski kültürün ayrılmaz bir parçasıdır. Osmanlı sarayının büyüklüğü ve debdebesi "bezm u rezm" de yani içki ve eğlence meclisiyle savaşta kendini gösterirdi. Divan şairi de hemen her fırsatta kendini rint sayıp, rindane edalı olmakla övünmüş, rintliğin sözünü etmiştir.

Kuşaktan kuşağa pek çok insanı, özellikle şairi ve şiiri etkilemiş olan, onlara yaşamayı, bu dünyayı duymayı öğretmiş olan rintlik nedir? Rint nasıl bir insandır? Rintliğin ne olduğu, rintin kim olduğu, eski şairlerimizin anlatmaya, tanıtmaya çalıştıklarının dışında ne yazık ki günümüze dek başlıbaşına bir inceleme konusu olarak ele alınmamıştır. Oysa rintlik bir kavram olmaktan öteye yüzyılları kapsayan koskoca ve bağımsız bir konudur. Biz şimdi bu soruları yanıtlamaya, rintliğin özünü, niteliklerini, yaşama ülküsünü ortaya koymaya çalışacağız. Bu çabayla tarihin derinliklerindeki rintlik geleneğini, kültür mirasımız içinde değerlendirip, günümüz insanına tanıtmayı amaçlıyoruz.

Farsça bir kelime olan rint (çoğulu rindan) Osmanlıca sözlüklerden Burhân-ı Katı'da[1] "Hind vezninde bî-kayd u lâubâlî ve zeyrek ve münkîr manâsındadır. Türkîde yosma derler-zâhiri melâm ve bâtını selîm kimseye de ıtlak olunur ki melâmiyye tâifesidir." diye tanımlanmış. Bir başka sözlük Kâmûs-ı Osmânî'[2]de ise rinde, "Ârif-i lâubalî-meşreb, feylesof ve lâkaydî-reviş, sûreti sâde, mutâdı bâde ve fakat nûr-ı irfân ile pîrâste olan hakîm" diye anlam verilmiş. Her iki sözlükten de anlaşıldığına göre rint, çevresini umursamaz, gösterişsiz, içkiye düşkün, din kurallarına aldırmaz, ama gönlü zengin, özü doğru, zeki, şen şakrak, bilge insandır. Konuyla ilgili olarak başvurduğumuz sözlüklerin çoğunda da söylenenler bu iki sözlükte söylenenlere benzemektedir. Rintin eski şiirimizde sözü edilen nitelikleri arasında ise mertliği, dürüstlüğü, hoşgörürlüğü, insana olan saygısı, sevgisi, şefkati,

azla yetinmesi, alçakgönüllülüğü vb. vardır. Sözün kısası rintliğin, birçok güzel nitelikleri biraraya toplayan çok yanlı bir yapısı olduğu ortadadır.

Rintin dünya görüşünün, yaşama bakışının özünde "yaşamayı sevme, yeryüzünde mutlu olma özlemi" vardır. İnsanın yaşamı boyunca mutlu olma isteği ise insanlık tarihinin en eski dönemlerine götürülebilir. İlkçağ insanı da mutluluğu elde etmek için yaşadığına, varolduğuna inanırdı. Mutluluk ise, Tanrı Dionysos'a göre, içip taşmakla yani derin bir yaşama sevincine kapılmakla sağlanırdı. Doğu'da rintin ve rintliğin doğuşu, İran mitolojisinde önemli bir yeri olan hükümdar Cemşit'in şarabı buluşuna bağlanır. Cemşit ya da edebiyatta daha çok kullanılan adıyla Cem, üzümü sıkıp, suyunu çevresindekilere içirerek onları coşturur, mutlu olmalarını sağlar. İnanışa göre Doğu'da içki içme geleneği böyle başlamıştır.

Öte yandan yaşama dönük rintin ve rintlik geleneğinin doğuş nedenleri söz konusu edildiğinde, çoğu zaman bu nedenlerin başında Doğu şiirinin işlediği ana konulardan biri olan kötümser dünya görüşü yer alır. Osmanlı toplumundaki rintlik geleneğine şu ya da bu biçimde kısaca yer veren çeşitli kaynaklar, örneğin edebiyat tarihleri ve biyografik eserler rintliğe Doğu'nun kötümser dünya görüşünün yarattığı bir yaşam felsefesi gözüyle bakarlar. Kuşkusuz bu görüşte gerçek payı vardır. Rintlik bir bakıma, yaşamın süreksizliğinden, geçici ve kısa oluşundan doğmuştur.

Cihân efsânedür aldanma Bâkî
Gam u şâdî hayâl u hâba benzer

diyen usta sanatçı yaşamın özündeki boşluğu, geçiciliği başarıyla dile getirir. Gerçekten de yaşamın kısalığı ve geçiciliği, türlü sıkıntı ve üzüntüyle yoğrulmuş yapısı eski şairlerimizin dillerinden düşürmedikleri bir konudur. Felek, insanoğlunun kısa yaşamında yüzüne kolay kolay gülmez. Gülse bile, bu gülüş sürekli olmaz. Feleğin bu ezeli cilvesini değiştirmek insanın elinde değildir. Durum böyle olunca, bir gölge oyunundan ibaret olan bu dünyada insanın iyiye kötüye karışmaksızın gerçek huzuru öteki dünyada araması gerekir. Bu olumsuz ve fatalist yaşam görüşü öte yandan da, insanoğlunun kısa süren yaşamında varın yoğun tasasını çekmeden gününü gün etmesi düşüncesini yaratmıştır. Zevkten, eğlenceden yana olan bu yaşam görüşünde kişinin sathî ve yalancı dünya değerlerini önemsemeyip, onlardan yüz çevirmesi, kendi benliğini yenebilmek amacıyla içkinin verdiği sarhoşluğa sığınması, bir yerde yaşamın türlü sıkıntı ve üzüntülerine katlanabilmek içindir. Bu görüş, eski şiirimize rindane bir ruh getirmiş, bir bakıma, sanatçının yaşama bağlanmasına neden olmuştur.[3] Rintliğin büyük küçük hemen her divan şairini etkilediğini görüyoruz. Öyle ki sırf meyhanenin hoşgörüsüne sığınma ya da avunma gereksinimi duyulduğunda, içki içmeksizin, meyhaneye uğramaksızın sakiden, meyden ya da meygededen de söz edilmiştir.

Rintliğin ortaya çıkışının bir başka önemli nedeni de İslamiyetin şeriat kurallarına, sıkı sıkıya bağlı kalma eğiliminde olanlara karşı duyulan tepkidir. "Zühd ü takva" yanlılarınca özgür düşünce yasaklandığı gibi, yaşamın güzelliklerine karşı insanın duyabileceği duyguların dile getirilmesi de yasaklanmıştı. Dindeki bu aşırı tutuculuğun isyan dolu yankıları eski edebiyatımızda yüzyıllar boyu sürmüştür. Gerçekte, yalnız bizim edebiyatımızda değil, bütün İslamî edebiyatlarda züht ve zahit aleyhindeki saldırılar halk tarafından da onaylandığı için rint-zahit çekişmesi sanatçıların sürekli işlediği konulardan biri olagelmiştir. Öyle ki örneğin bizde, yalnız yaradılışı ve yaşadığı dönem uyarınca zahitliğin karşısında olan Nedim değil, Şeyhülislam Yahya gibi bir din adamı ve Baki gibi bir devlet görevlisi, bir kazasker bile şeriatın katı kuralları ardına saklananlara karşı çıkıp onları yermekten çekinmemiştir.

Rintliğin yanısıra onun ayrılmaz parçası olan harabatın da sözünü etmek gerekir. Harabat, rinte gönül bilgisini kazandırıp onu olgunlaştırdığı için, rintin yolunun geçmek zorunda olduğu yer, yani meyhanedir. Rint, şakacılığı, alaycılığı, üzüntüden, sıkıntıdan kurtulup yaşamın tadını çıkarmayı orada öğrenir. Bir başka deyişle rintin dilinin ve gönlünün bağı meyhanede çözülür. Bu nedenle de rintle meyhane ve içki bir bütünün bölünmez parçalarıdır. Gerçekte harabat, eski yaşamın, eski kültürün doğal bir parçası sayılmalıdır. Harabatın adını anmayan, harabatîlikten yani rintlikten dem vurmayan Divan şairi hemen hemen yok gibidir. Zaten şairle içki hemen her dönemde birlikte olagelmiştir. Bilindiği gibi içkinin aşırı duyarlığı yatıştırmak ya da dünyaya değişik bir gözle bakmayı sağlamak gibi bireysel yararlarının yanısıra, kişiler arasında bir yakınlık, bir ortaklık zemini hazırlamak gibi toplumsal yararının olduğu da bir gerçektir. Bu nedenle sanatçı, kendisine ne zaman farklı bir mekân arasa uğrağı meyhane, meyhanedeki dostu ise içki olmuştur. Onun varlığında meyhanede dönen kadehin, dökülen içkinin ve içki sunan sakinin, meyhanedeki sözün ve sazın bir başka yeri vardır.

Rintlikte aşkın, sevginin yeri de önemlidir. Rint seven insandır. Tıpkı meyhane gibi aşk da rindi olgunlaştırır, istenen aşamaya ulaşmakta rinde yardımcı olur. Gerçekte rintlik aşkla başlar, rintlikte olgunlaşıp yücelmek gene aşkla olur, diyebiliriz. Kısacası aşk, rintte bulunması gereken nitelikleri ona kazandırmakta önemli yeri olan köklü bir eğilimdir.

Dünyada mutlu olabilme, toplumun kurallarını, dinin emir ve yasaklarını aşarak daha yüksek bir insanlık düzeyine erişme amacına yönelik olan rintliğin tasavvufta da yeri vardır. Gerek tasavvuf gerekse rintlik, daha iyi insan olmanın, daha anlamlı bir yaşam sürmenin yollarını gösterip, ilkelerini aşılamağa çalışır. Savundukları dünya görüşlerinin, taşıdıkları bilgelik değerlerinin ortak yanları vardır. Bu nedenle de rint ve rintlikle ilgili birçok kelime, deyim ve benzetmeler tasavvuf dilinde de kullanılagelmiş, rintliğin ifade araçlarından tasavvufta da yararlanılmıştır. Kısacası rintliğin tasavvufu ilgilendiren yanı da vardır. Burada yalnızca rintlikle tasavvuf arasındaki bağın varlığına değinmekle yetiniyoruz.

Rintliğin çatısını oluşturan niteliklerin toplumun değer yargılarıyla yakından ilintili olduğunu görüyoruz. Öyleyse, rintliğin yaşamın içinden geldiğini, toplum olaylarının, insan ilişkilerinin yarattığı inanç ve davranışlarla oluştuğunu da söyleyebiliriz. Rintin kişiliğinde çoğu zaman halkımızın ince zekâsını, hoşgörüsünü, gözüpekliğini, özlemlerini, yergisini buluruz. Öyle ki rintin yergileri çağımız için bile geçerlidir. Onun mizahî yanı da galiba bir yerde, insanın ve yaşamın kendisindeki çelişkiden kaynaklanmıştır. Çünkü rint, yaşamda önemli sayılanın önemsizliğini, ağır sayılanın hafifliğini, bilgiçliğin ve tutuculuğun özündeki cahilliği, ikiyüzlülüğün, dalkavukluğun gerçek yüzünü bazen usul usul ince bir alayla, bazan da bağırarak kınarken bu çelişkinin bilincindedir. Eski şiirimizde zaman zaman üstü kapalı, zaman zaman da açıkça yapılan eleştiri ve kınamalar hemen her zaman zahide yöneliktir. Bilindiği gibi devlet düzeninin şeriat kuralları üstüne kurulduğu ve idareci sınıfı dindar olan Osmanlı toplumunda, değişmez sayılan inançların her türlü toplum baskısının temsilcisi zahit ya da kaba sofudur. Rint ise kaba sofuyla sürekli çatışma halindedir. Sonuç olarak rintlik, yaşama bakışı, dünya görüşüyle bilgelik değeri taşıyan olumlu bir çabadır. Bu çaba, toplum ve din kurallarının, değişmez olarak kabul edilmiş inançların, sığ düşüncelerin ötesinde, insanoğlunun yaşamında daha doğru, bilinçli ve güzel bir düzen kurmaya yönelişi bakımından ayrı bir önem taşır.

[1] Mütercim Asım, Burhân-ı Kâtı Tercemesi, Ist. 1251.

[2] Mehmed Salâhî, Kâmûs-ı Osmânî, Ist. 1329

[3] Edebiyat araştırmacılarının konuyla ilgili olarak değişik görüşlere sahip olduklarını görüyoruz. Bazı araştırmacılara göre rintlik geleneği şairi yaşama bağlamış, bazılarına göre de edebiyatın yaşamla olan bağını koparacak, onun yaşamın yeni gereksinmeleriyle ilgilenmemesine neden olmuştur. Örneğin Fuat Köprülü, eski edebiyatın soyut ve yaşamdan kopuk özelliğinin nedenleri arasında rintlik geleneğinin bulunduğunu kabul eder. (bak. Köprülüzade Mehmet Fuat, Harabat, Yeni Mecmua, 12 Eylül 1917, sayı 10, s. 186 vd) Kişisel görüşümüze göre her iki görüşte de gerçek payı vardır. Ancak konunun tartışmasını burada değil daha geniş bir çalışma içerisinde yapmayı uygun buluyoruz.

GEÇMİŞ ŞÖLENLER

F. MUHTAR KATIRCIOĞLU

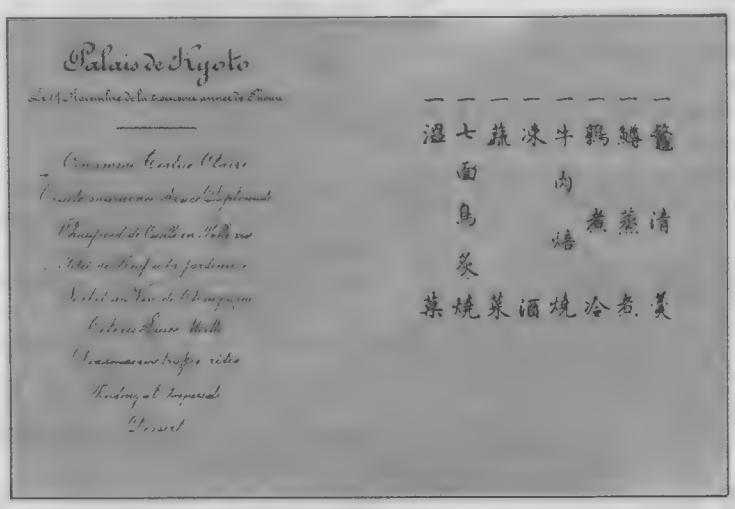

17 Kasım 1928'de Japonya'nın eski başkenti Kyoto'da İmparator Hirohito'nun Hükümdarlığının 3'üncü senesinde, yabancı elçiler onuruna verilmiş bir akşam yemeğinin menüsünü bu ay okurlarımıza sunuyoruz. Bu şölende, o tarihte Tokyo'da görevli merhum Hulusi Fuat Tugay ve eşi Emine Deniz Tugay memleketimizi temsil etmiştir. Görüleceği gibi, yemekler alafranga mutfağından olup, Japonlara has yemeklerini ecnebi konuklarına zorla ikram etmemişler.

- Deniz kaplumbağasından yapılmış berrak bir çorba
- Alabalık ve Samanbalığı karışımı pek makbul olan bir balık türü, ki haşlanınca pembemsi bir renk alır. Diplomat salçası, ki bu salça baş ahçının yaratmış olduğu bir salçadır ve konukların şerefine diplomat olarak isimlendirilmiştir.
- Bıldırcın söğüşü, üstünde sıcak bir salça ve etrafında hafif bir hamur (valovan gibi)
- Sebzeli dana filetosu
- Şampanya ile yapılmış esaslı bir dondurma
- Yumurta akı ve krema ihtiva eden soslu, kereviz
- Trüfl isimli bir yermantarı olan domalanla kızartılmış hindi palazı
- Emperyal usulü, yumurta ihtiva eden soslu ve sıcak olarak servis edilen bir çeşit gato tatlısı
- Muhtelif meyveler

(F. Muhtar Katırcıoğlu Koleksiyonu'ndan)

Bir Sansür Mühürü:
Tiyatro Risalelerini Tetkik Komisyonu 1308 (1892)
(Türk Numismatik Derneği Yönetim Kurulu
Üyesi Sayın Bülent Coşkun'un özel koleksiyonundan)

Eski Dergiler Arasında

Cevdet Kudret

Fırsat buldukça eski gazete ve dergileri karıştırmayı severim. İnsan, yeni bulunmuş, yeni söylenmiş sandığı birtakım düşünce, görüş ve savların bundan yetmiş yıl, yüz yıl önce de düşünülmüş ve söylenmiş olduğunu görünce hem seviniyor, hem de hep aynı yerde dönüp durduğumuzu düşünerek üzülüyor.

İkinci Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Meclis-i Mebusan'ı kapatması (18.1.1912) üzerine, Tevfik Fikret'in yazdığı *Doksan Beşe Doğru* adlı şiirin ilk basıldığı yeri arıyordum. Şiir, İttihat ve Terakki'ye muhalif olan haftalık *Vazife* gazetesinde, Meclis'in kapatılmasından dört gün sonra yayınlanmıştı (22.1.1912, sayı 7). Gazetenin ancak birkaç sayısını görebildim. Elime geçmişken öteki yazıları da okuyayım dedim. Başyazılardan birini okuyunca şaştım da kaldım: Yazı, 1960'lı yıllarda Türkiye İşçi Partisi'nin ileri gelenlerinin söylediklerileriyle hem içerik, hem de söyleyiş biçimi bakımından büyük bir benzerlik gösteriyordu.

Eski gazete ve dergileri karıştırmanın bir başka yararı da, birinci elden kaynağı görmeden ağızdan ağıza gezerek sürüp giden kimi bilgilerin ilk kaynağı ile karşılaşmaktır.

II. Abdülhamit döneminde kapatılan iki derginin kapatılmasına yol açan yazıların ikinci, üçüncü elden öyküsü bugüne değin anlatılıp durmuştur. Bunların asıllarını görmek elbette ilginçtir. Söz konusu dergilerden bir tanesi bilim *(Mecmua-i Fünun)*, öteki edebiyat *(Servet-i Fünun)* dergisidir.

Mecmua-i Fünun dergisini Münif Paşa (1828-1910) yayınlamıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar, "Yeniliğin Üç Büyük Muharriri" genel başlığı altında açıkladığı değerlendirmede, "Dilimizde Batı türlerinin ilk olarak göründüğü 1859-1865 yılları arasında düşünce ve sanat hayatımızda özellikle üç kişinin (Ahmet Cevdet Paşa, Münif Paşa, Şinasi) yapıcı rol oynadığını" söyler ve "Şinasi'nin başladığı, Batı dünyasıyla temas işine bu ilk yıllarda en geniş yardım ondan gelir" der.[1]

Münif Paşa, çocukluğunda babasıyla birlikte gittiği Mısır'da Farsça ve Arapça; Bâbıâli Tercüme Odası'nda Fransızca; Berlin Elçiliği ikinci kâtiplik göreviyle gittiği Berlin'de Almanca öğrenmiş; *Ceride-i Havadis* gazetesi yazarlığı, Ticaret Mahkemesi ikinci başkanlığı, Meclis-i Maarif başkanlığı, iki kez Tahran elçiliği, ticaret nazırlığı, üç kez maarif nazırlığı, vb. işlerinde çalışmış; ayrıca Mekteb-i Hukuk'ta hikmet-i hukuk (hukuk felsefesi), edebiyat, ilm-i servet (iktisat) dersleri okutmuştur.

1859 yılı, Batı uygarlığı çevresindeki Türk edebiyatının başlangıç yılı olarak kabul edilir. Şinasi, *Şair Evlenmesi* adlı oyununu o yıl yazmış, kimi Batılı ozanlardan çevirdiği şiirleri topladığı *Terceme-i Manzume* adlı kitabını o yıl bastırmış; Yusuf Kâmil Paşa, Batı edebiyatından aktarılan ilk roman örneği sayılan, *Terceme-i Telemak* (Fénelon) adlı eseri o yıl çevirmiştir. Münif Paşa'nın üç Fransız düşünce adamından (Voltaire, Fénelon, Fontenelle) çevirdiği diyaloglardan birleşik *Muhâverât-ı Hikemiyye* (Felsefî Konuşmalar) adlı kitabı da aynı yıl basılmıştır. Böylece, 1859 yılı, Batı uygarlığı çevresindeki Türk düşünce tarihinin de başlangıcı oluyor.

İncelemeciler, Türk toplumunun aydın kesimince, yeni uygarlığın kavranıp yayılmasında bu küçük kitabın önemli etkisi olduğunu vurgularlar:

> Bu eserle, ilk defa okuyucular, insan yaratılışı, şöhret anlayışı, bireysel tutku, vatan sevgisi, toplum ahlâkı, genç kız ve kadın eğitimi gibi temel sorunlarla, bizde o zamana kadar egemen olan görüş tarzından ayrı bir şekilde karşılaşırlar. Özellikle genç yaşta okuyanların düşüncesinde, bu küçük kitabın bir ihtilâl yapmamış olması olanaksızdır. (...) Hamit'in, hattâ Namık Kemal'in piyeslerinde, biz bu düşüncelerin aşağıyukarı aynı çerçeveler içinde yeni Türk yazarlarının kalemiyle tekrar ortaya konduğunu göreceğiz. Aşağıyukarı bütün bir nesil bu düşüncelerle kımıldanacaktır. Münif Paşa, Tanzimat hareketinin, çeviri yolu ile ahlâk ilkelerini tartışmaya koyan adamdır, denebilir.[2]
>
> ... Yaptığı seçmeler, zamanın aydınlarını ilgilendiren konular üzerinedir. Boşinançlara karşın aklın üstünlüğü, aydınlanma ve eğitimin önemi.[3]

Tanzimat sonrası düşünce hayatına böyle bir eserle öncülük eden Münif Paşa, daha sonra çıkardığı *Mecmua-i Fünun* adlı dergi ile, Batı'ya dönük aydınlar arasında geniş ün almıştır.

"Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye" (Osmanlı Bilim Kurumu) adlı bir dernek kurmuş, bunun yayın organı ola-

rak da, aylık *Mecmua-i Fünun* dergisini çıkarmaya başlamıştır (Muharrem 1279/Temmuz 1862). İstanbul'daki büyük kolera sırasında (1865) "Cemiyet" dağılmış, derginin yayınlanması durmuş, bir süre sonra ikinci kez yayınlanmaya başlanmış, iki yıl daha çıktıktan sonra kapanmış (Safer 1284/Haziran 1867), toplam 47 sayı çıkmıştır.

Dergide, Münif Paşa'dan başka, o devrin Batı kültürüyle yetişmiş aydın kişileri de çeşitli konularda yazılar yazmışlardır. Daha ilk sayıdan başlayarak, tarih, coğrafya, jeoloji, iktisat, felsefe, eğitim, vb. üzerinde durulmuştur.

İncelemecilerin yargısı şudur:

> *Mecmua-i Fünun*, tam bir okuldur ve bizde, Büyük Fransız Ansiklopedisi'nin on sekizinci yüzyıldaki rolünü oynar. Sadece çeşitli bilgiler değil, onların bileşkesi olan çağdaş ve müspet görüş ve ayrıca bilim ve felsefe dili, onun aracılığıyla tartışma alanına girer.[4]
>
> Şinasi'nin bir gazeteci dili kuruluşundaki hizmeti gibi, bu derginin de bir bilim dilinin kurulmasında önemli etkisi olmuştur.[5]

Şimdi asıl konumuza geldik: Dergi, ilk çıkışından yirmi bir yıl sonra, üçüncü kez yayınlanmaya başlamış (Rebiülevvel 1300/Ocak/1883), fakat ilk sayıdaki *Bir Yıldızböceği ile Bir Yolcu* başlıklı yazı dolayısıyla hemen kapatılmış ve toplatılmıştır.

II. Abdülhamit (hük. 1876-1909) devrinde kullanılması yasaklanmış bazı sözcükler vardı:

> Bomba, dinamit, hal' (tahttan indirme), ihtilâl, inkılâp, meşrutiyet, Reşat (Bu sözcükler, Şemsettin Sami'nin *Kaamus-i Türki*'sinde yoktur), adalet, cumhuriyet, hafiye, hürriyet, isyan, ittifak, ıslahat, vatan, vb.

Daha masum görünüşlü sözcükler de yasaktı:

> Birader, burun, boya, hasta, sakal, tepe vb.[6]

Abdülhamit, Yıldız'daki sarayda oturduğu için, *yıldız* sözcüğü de yasaktı. Bir yazarımızın anlattığına göre, bakkala *"Yüz dirhem yıldız şehriyesi ver"* diyen müşteri hemen o akşam sürgüne yollanmış; sarayda karagöz oynatan bir karagözcü, *"Aya bak, yıldıza bak, / Şu karşıki kıza bak!"* türküsünü, *"Aya bak, havaya bak, / Karşıki tavaya bak!"* kılığına sokmuş; bir aritmetik kitabındaki artı (+) işareti şekilce yıldıza benziyor diye çizilmişti.[7]

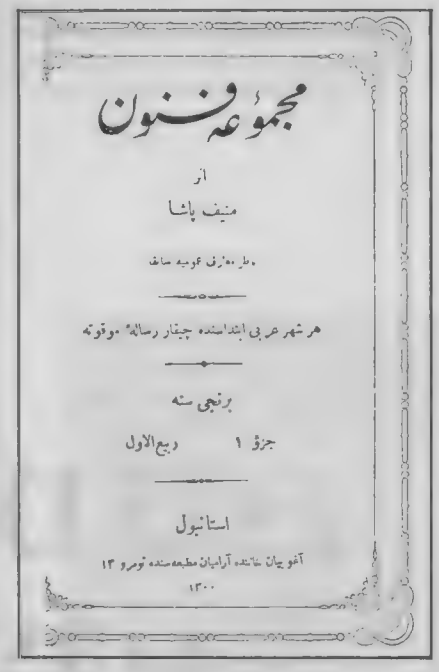
مجموعهٔ فنون

اثر

منیف پاشا

مطبعهٔ عامره

هر شهر عربی ابتدا سنده چیقار رساله‌در

برنجی سنه

جزو ۱ ربیع‌الاول

استانبول

آغوپیان عائده آرامیان مطبعه‌سنده نومرو ۱۳

۱۳۰۰

Mecmua-i Fünun

İşte böyle bir ortamda yayınlanan *Bir Yıldızböceği ile Bir Yolcu* yazısının "Yıldız bucağı"ndaki padişaha telmih (anıştırma) maksadıyla yazıldığını bildiren bir curnal üzerine, Münif Paşa Mabeyin'e çağırılmış, "yıldızböceği"nden maksadın ne olduğu soruldukta, "Ben Farsçayı sekiz yaşımda iken Antep'te okudum. *Şebtâb*'ın Türkçesinin *yıldızböceği* olduğunu da o zaman öğrendim. Bunda kasıt aramak budalalıktır," diyerek kalkıp gitmiştir. Ne var ki, dergi kapatılmış, "Kötü maksatla yazılan böyle zararlı bir eserin yayınlanmasına izin verilmesinden" dolayı maarif nazırı azarlanmıştır.[8]

Derginin sonundaki *Hikâyât* (hikâyeler, öyküler) bölümünde 16 hikâye toplanmıştır. Bunlardan kimisi, sonlarında ibret dersi bulunan Lafontaine fabllleri yolunda yazılmıştır; *Bir Yıldızböceği ile Bir Yolcu* da onlardan biridir:

> Bir yolcu bir karanlık gecede kırda giderken yolunu şaşırmış olduğu halde uzaktan bir yıldızböceği gördü. Bunu fenerli bir adam zannedip arkasından gitti ve nihayet bir bataklığa düştü.
>
> Herif pek münfail olarak (kızarak) böceğe itâb etmeğe (paylamaya) başlayıp: "Allah müstahakını versin, sen niçin beni böyle fena yerlere getirdin?" dedikte, böcek: "Sana benim ardım sıra gel diyen oldu mu?" diye cevap verdi.
>
> Başına bir felâket geldiği vakit onu daima başkasından bilme, elbette senin kusurundur.
>
> Her ne gelirse sana senden gelir
> Sen anı zannetme ki benden gelir.[9]

Yıldız sözcüğü kullanıldığı için derginin kapatıldığı söylenmekte ise de, yazıyı okuduğumuzda, *Yıldızböceği*'nin, Yıldız semtinde oturan ve memleketi bataklığa saplayan II. Abdülhamit'i, *Bir Yolcu*'nun da Türkiye halkını simgelediği açıkça görülüyor.

"Edebiyat-ı Cedide" topluluğunun yayın organı olan *Servet-i Fünun* dergisi de, II. Abdülhamit döneminde yine bir curnal üzerine kapatılmıştır. Bu derginin kapatılması nedeninin, Hüseyin Cahit'in "Fransızcadan" çevirdiği *Edebiyat ve Hukuk* adlı yazıda Fransız İhtilâli tarihinin (1879) anılmış olduğu söylenirse de, yazının içeriği üzerine hiç bilgi verilmez.

Yazıdaki temel düşünceyi yansıtan bazı parçaları sadeleştirerek aktarıyorum:

> Edebiyat ile hukuk, aynı zamanda, aynı gelişme aşamalarından geçerler. (...)
>
> Edebiyat ile hukuk, yalnız aynı etkiler altında aynı rengi kazanmakla kalmaz, birbirleri üzerinde de karşılıklı etkilerde bulunur. Kimizaman hukuk, edebiyata konu hazırlar, edebiyat da buna karşılık kimi yasa maddelerini değiştirmeğe çalışır.
>
> Son zamanlarda idam cezası üzerine yazılan şeyler kadar bu etkileri gösterecek güzel bir örnek yoktur. Joseph de Maistre, idam cezasını bir toplum için gerekli sayar. Bundan sonra, idam cezasının gerekliliği ya da gereksizliği yazarlar arasında bitip tükenmek bilmez şiddetli tartışmalara meydan açar. (..) Romanlarda, tiyatrolarda vahşilik zamanlarından kalma bir âdet olan bu

idam cezası aleyhinde türlü hücumlar görülür.

(...)

Medeni Kanun ile de edebiyatın oldukça önemli alışverişi vardır. İşte on dokuzuncu yüzyılda boşanma sorunu... Fransa'da boşanma sorunu yasa koyucu tarafından ardarda birbirine aykırı biçimlerde çözüldüğünden, edebiyat da bu yasa değişikliklerine göre etkilenmiştir.

Evlilik bağı koparılamaz olursa, koca ile karı arasında geçimsizlik görüldüğü zaman vücuda gelen hal de içinden çıkılmaz, üzücü, acıklı bir şey olur; yine aynı olay bir çok hallerde birtakım gülünç vakalara da meydan açabilir. Fransız komedyalarında mutsuz kocalar, açık kadınlar üzerine türlü türlü şakalar vardır. Dramlarda, romanlarda ise kadının evlilik bağlantısından sapması, aile hayatına âşık biçiminde bir üçüncü kişinin girmesi üzerine ortaya çıkan acıklı olay ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Prenses de Clève romanında koca kederinden ölerek, karısıyla âşığını hayatında birbirlerinden ayırdığı gibi, ölümüyle de onları ayırır. *Nouvelle Héloise*'de kadın, âşığının kolları arasına düşmek üzere iken ölerek kurtulur. George Sand'ın *Jacques* romanında koca, dünyada pek fazla olduğunu hissederek sessizce bir intiharla ortadan kalkar. Bunlara birtakım düellolar, cinayetler, sevgilisini hançerleyerek namusunu kurtaran âşıklar, karısı ile âşığını öldüren kocalar, kocasını zehirleyerek kurtulan kadınlar da eklenecek olursa, boşanmanın olmamasından dolayı ne kadar gözyaşları, ne kadar kanlar döküldüğü anlaşılır.

Şu nokta dikkate değer: Ahlâk ve âdetler her zaman yasalardan ileri yürür ve çoğu zaman edebiyat da ahlâk ve âdetlerden ilerde gider. Evlenme Fransa'da koparılamaz bir bağ olduğu sıralarda tiyatro yazarlarından, romancılardan bir çoğu, birbirleriyle anlaşamadıkları halde boşanmanın olmamasından dolayı birbirine sonsuza dek bağlı kalan zavallılara acırlar, onları taşkınlığa yöneltirlerdi. Zina, bu yazarların kalemleri altında şairane bir şey, kınanmayacak bir hal oldu, çünkü bazı hallerde âdeta mazur oluyordu. Göze alınan tehlikelerden dolayı buna bir ululuk geliyor, mutlaka bir felâkete götürdüğü için kalbleri acındırıyordu. Kısacası, o vakitler evlenme bunalımının doğurduğu eserlerin bir çoğu boşanma lehinde ya doğrudan doğruya, ya dolaylı birer savunmadan ibarettir.

Fakat bir gün geldi ki, 1789 idaresiyle Fransa'da boşanma kuruldu, Birinci Napolèon tarafından bizzat uygulandı, Restorasyon devriyle kaldırıldı ve sonunda yine uygulanmaya başladı. Medeni Kanun'da yapılan bu değişikliğin, yazarların tuttukları dil ve meslekte de birtakım değişikliklere meydan açtı. Koca ile karıdan her birinin, evlilik dayanılmaz bir hale geldiği zaman nikâh sözleşmesini bozmakta özgür olmaları gerektiği üzerinde en çok durmuş yazarlardan biri olan Alexandre Dumas-zâde şu satırları yazıyordu:

"Meclisler boşanmayı kabul edecek olursa, tiyatromuz birdenbire ve bütünüyle değişiverecektir. Molière'in aldanmış kocaları, dramlarımızın mutsuz kadınları oyun sahnesinden kalkacaktır. Çünkü bu eserler nikâhın bozulmaması temeli üzerine kurulmuşlardır. Dolayısıyla, boşanma yasası ile edebiyatta yeni bir meslek meydana gelecek, bu da yasanın en iyi sonuçlarından birini oluşturacaktır. Artık bizler zinayı dikkate değer önemli bir hal olarak gösteriyor diye kınanamayacak. Çünkü boşanma varken zinaya başvurmak ahlâksızlıktır. O zaman bu konu dramlara değil, komedyalara ait olacaktır."

(...)

İşte Medeni Kanun'a ait tek bir nokta etrafında bir çok edebiyat eserinin çiçeklendiği görülüyor. Öteki maddelerin de doğurduğu eserler sayılacak olursa, toplam pek yüksek bir miktara çıkar. Alexandre Dumas-zâde gibi bazı yazarlar yalnız çağdaş ahlâk ve âdetleri değil, yasaları bile değiştirme ve düzeltmeleri kendilerine bir görev bilmişlerdi. Kadınların, evlilik dışı çocukların hali; mirasa, sahip olma hakkına ait esaslar, romanlarda, tiyatrolarda tartışma alanına defalarca konmuştur. (...) Birtakım yazarlar topluma ait olan sorunlarda düşüncelerine, mizaçlarına göre düşündüklerini söylemekten geri kalmayarak, böylece edebiyat tarihi ile hukuk tarihi arasında sıkı ilişkiler kuruyorlar.[10]

Yazıda, *"Fakat bir gün geldi ki, 1789 idaresiyle Fransa'da talâk teessüs etti* (boşanma kuruldu)..." cümlesinde Fransa Büyük İhtilâli'nin tarihi anılmıştır. *Saadet* gazetesinin sahibi Baba Tahir'in bir curnalı üzerine, dergi hükümetçe hemen kapatılmış, sahibi ile yazının çevirmeni, adliyeye verilmiştir. Mabeyin başkâtipliğinden adliyeye yazılan tezkerede, söz konusu cümle şöyle yorumlanıyordu:

> "Edebiyat ve Hukuk" masum başlığı altında *Servet-i Fünun* gazetesinin ekli sayısında yayınlanan makalede Fransa kral ve kraliçesinin idamlarına ve Büyük İhtilâl'e ait vakalar kamunun gözleri önüne konarak, kimseye minneti olmayan velinimetimiz yeryüzü halifesi efendimiz hazretlerine karşı isyana kışkırtılmakta olup böylelerine karşı Avrupa'da her memlekette ağır cezalar verilmekte ve hattâ Amerika'da linç cezası uygulanmakta olduğundan, adı geçen gazetenin imtiyaz sahibi ile bütün ilgililerinin derece derece cezalandırılması ve sonucunun bildirilmesi, Padişah hazretlerinin iradesi gereğince duyurulur.[11]

Neyse ki, sorgu yargıcı ile adliye nazırı, Mabeyin'den gönderilen tezkerede sözü edilen şeylerin (kral ve kraliçenin idamlarının, Büyük İhtilâl'e ait vakaların, halkı padişaha karşı kışkırtmanın) makalede bulunmadığını görerek, kovuşturmaya gerek olmadığı yolunda karar vermiştir.

★

Bilim ve sanat adamlarına, özellikle söz sanatlarına, Türkiye'de her devirde kuşku ile bakılmıştır. Eğer öyle davranılmasaydı, sonuç her halde başka türlü olurdu. Bütün bu olumsuz ortam içinde bilim ve sanatın bugünkü düzeye gelmiş olması şaşılacak bir şeydir.

---

[1] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1956, s. 129.

[2] Tanpınar, *age.*, s. 152-153

[3] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 1973, s. 237

[4] Tanpınar, *age.*, s. 154

[5] Mustafa Nihat Özön, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1941, s. 430

[6] Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Cevdet Kudret, *Abdülhamit Devrinde Sansür*, 1977

[7] Ahmet Rasim, "Karagöz ile Ortaoyunu", *Muharrir Bu Ya!*, 1926. Yeni harflerle basımı: Hazırlayan Hikmet Dizdaroğlu, MEB Devlet Kitapları, Büyük Türk Yazarları ve Şairleri Komisyonu Yayınları 5 (Ankara, 1969), s. 68.

[8] İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1001

[9] Münif Paşa, *Mecmua-i Fünun*, birinci sene, cüz 1, Rebiülevvel 1300

[10] Hüseyin Cahit, "Edebiyat ve Hukuk", *Servet-i Fünun*, c. XXII, 3 Ekim 1317/1901, sayı 553

[11] Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıraları*, c. I, 1930, s. 109

Dr. MAHMUT ŞAKİROĞLU

Venedik Devlet Arşivi'ndeki Türkçe Belgeler

Bugün İtalya'nın kuzey taraflarında sevimli bir turizm merkezi olan Venedik kenti, tarihte çok önemli rol oynamış bir devletin de merkezi olmuştu. VII. yüzyılda başlayıp 1797 yılında sona eren bu canlı tarihin Türk tarihi ile sıkı ilişkisi bulunmaktadır. İlk kurulduğu yıllarda Bizans İmparatorluğu'nun ileri bir karakolu görevini üstlenen bu merkez bağımsız davranışlar içine girdikten sonra, varlığını kara tarafında değil de deniz tarafından geliştireceğini fark ettiği için bütünüyle bu yana yönelmiştir. Ekonomisi yanında günlük yaşayışı, dinsel anlayışı, folkloru, budunbilimi bile denize sıkıca bağlı olan bu devletin tarihini inceleyecek değiliz. Ancak 840 yılından itibaren İslâm dünyası ile ilk silâhlı çatışmasını yaptığını ve uğradığı ağır yenilgi üzerine hemen toparlanıp karşı taarruza geçtiğini belirtelim. Kısa bir süre içinde Akdeniz'in doğu taraflarına uzanan Venedikli gemiler yeni bir dönem yarattılar. Siyaset ve ticaret tarihinde Levant (Doğu) ticareti diye adlandırılan bu dönemde Venedik'in çok değişik bir yeri bulunmaktadır. Zira gemilerle gelmekle kalmamışlar, aynı zamanda bu limanlardaki tüzesel varlıklarını da sürdürmek istemişlerdi. Bunun için de devletler hukuku kavramının da hemen hemen ilk uygulayıcısı olan Venedik, burada bulunan devletler ve beylikler ile de ilişkilerini sıklaştırdı. Bu ilişki içinde bulunan devletler arasında müslüman devletler de bulunmaktaydı. Katı katolik mezhebinin hiçbir hoşgörü tanımayan davranışına karşılık, her zaman bir bahane bulmakta başarılı olan Venedikliler, ilişkilerine devam etmişler ve harpler kadar diplomasi alanında da başarılı olmuşlardır. Açıklamak istediğimiz konu olarak Türk tarihine ilgisine değinecek olursak, elimizde 1220 tarihli Venedik-Anadolu Selçuklu anlaşması bulunmaktadır. Daha sonraki yıllarda Anadolu Beylikleri ile de ilişkilerini sürdüren Venedik Cumhuriyeti, Girit adasında bulunan temsilcileri aracılığı ile Menteşe, Aydın ve Saruhan Beylikleriyle çeşitli dönemlerde anlaşmalar yapmış, gelen ve giden tüccarların huzur ve güven içinde vergilerini ödeyip mal taşımalarına yardımcı olunmasını istemiştir. Anadolu 17. yüzyıla değin Akdeniz dünyasını besleyen bir buğday ambarı niteliğinde olduğu için, tarihin en eski çağlarından beri diğer ülkelerin iştahla baktıkları yerdi. Türkler burayı anavatan olarak benimseyip düzenli devletler meydana getirince Batı dünyasına açılmakta bir mahzur görmediler ve diğer İtalyan devletleri (Cenova, Amalfi, Piza) ile de ilişkiler içinde oldukları kadar, Katalanlar ile de ilişki kurmaktan kaçınmadılar. Türk-Venedik ilişkilerinin en hararetli devri, muhakkak Osmanlılar ile olanıdır. 14. yüzyılda Marmara havzasına sahip olduktan sonra hızla Rumeli kıyısına yerleşen Osmanlılar ile Venediklilerin yabancı kalması beklenemezdi. Genellikle Bizans İmparatorluğu'nun yanında yer alan Venedik, Osmanlı akınlarını Arnavutluk ve Mora Yarımadası kıyılarında önlemeye gayret etti. Bildiğimiz en eski ilişki, 1361 yılında Edirne'ye giren Osmanlı şehzadesi Murad Bey'in nezdine diplomatik görevi de üstlenen iki Venedikli tüccarın Edirne'nin yeni sahipleri ile görüşmesidir. Ortada bir yazılı metin bulunmamakla beraber, Türklerin hızla gelişmesinden endişe duyan Venedik, Batı dünyasının yanında yer almakla beraber Osmanlı Devleti ile ilişkiden uzak durmadı. İlk andlaşma 1398 yılında devrin padişahı Yıldırım Bayezid ile yapılanıdır. Pek az tarihçi tarafından ele alınan bu metinden sonra, bildiğimiz 1446 tarihinde II. Murad ile akdedilen andlaşma metnidir. Devrin diplomasi dili olan Yunanca yazılı bu metin öncesinde Süleyman Çelebi ile yapılıp da yürürlüğe konmayan 1413 tarihli andlaşmayı işaret etmeliyiz. Bu dönemde Venedik Cumhuriyeti elinde bulunan toprakların korunması için Osmanlı sultanlarına haraç ödemekte idi. Bu haraçların ödenmesi çok düzenli olurdu ve bir kısmının etkisi sonraki yüzyıllarda da sürdü.

Türk-Venedik ilişkileri Fatih Sultan Mehmed zamanında hızlandı. İstanbul'un fethi esnasında kendisine karşı bir tavır takınan Venedik'e karşı sert bir politika izleyen Fatih, 1454 yılında yeni bir anlaşma yapıp, diğer İtalyan (Floransa ve Cenova) devletleri ile de ilişki içinde bulunduğunu belirtti. 1463-1479 yılları arasında süregelen harp, iki ülke arasındaki

Coronelli'nin 1695 tarihli Atlante Veneto*'sunun 1. cildinden (Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana)*

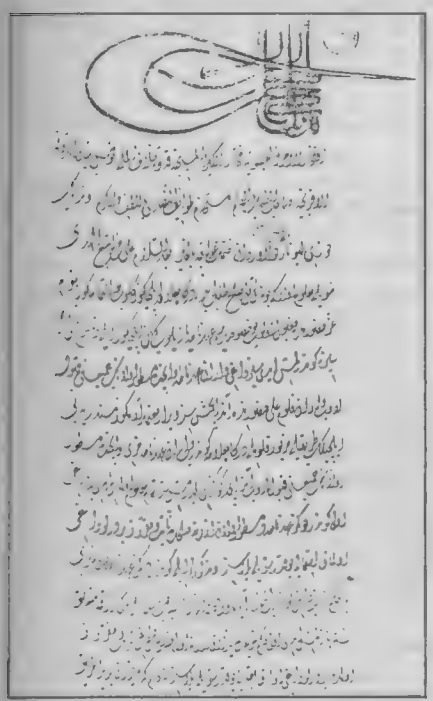

Venedik Devlet Arşivinden Bir Osmanlı Fermanı

ticarî alışverişi azaltmakla beraber tamamen durdurmadı. 1451 yılında Karamanoğlu ile anlaşma yapan Venedik, Akkoyunlu Devleti ile ilişkide bulundu ise de bir sonuç alamadı. Bununla beraber o sıralarda, İran'ı ziyaret eden temsilcilerin kaleme aldıkları raporlar çok değerlidir. Gerek Anadolu, gerek İran hakkında düzenli gözlemlerle verdikleri bilgiler, çeşitli zamanlarda ele alınmış, onbeş yıl kadar önce de bilimsel bir yayını yapılmıştır. 1479 yılında iki ülke yeniden anlaştı. 1481 yılında tahta geçen II. Bayezid zamanında da ilk Türkçe ahidname Venedik Cumhuriyeti'ne yollandı. Bu tarihe dek diplomasi dili olan Yunanca ile, az da olsa yazışmalarda İtalyanca kullanılmaktaydı. Bazı Avrupalı araştırıcılar tarafından bir istismar ve alay konusu yapılan bu olay, Türklerin zaafından değil, devrin siyasetine yakından vâkıf olmalarından ileri gelmekteydi. Nitekim, Türkçenin de diplomasi dilinde geçerliliğini kabul ettirmeye başlamasından sonra yazışmaların büyük bir kısmı Türkçe yapılmış, pek az yazışma diğer dillerde devam ettirilmiştir. Bu ilişkilerin kalıntıları Venedik Devlet Arşivi'ndedir. 16. yüzyılın başından itibaren sayıları ve konuları bir hayli çoğalan bu belgeler, 18. yüzyıla dek iki ülkenin ilişkilerini saptamaktadır. Konular genellikle İstanbul'da oturan Venedik balyos (bailo)u ve Osmanlı devlet erkânı ile yürütülürse de, Venedik kentine yollanan ve orada sorunların bir kısmını tartışan Türk temsilcilerinin sayısı hiç de az değildir. Ne yazık ki, bu kişilerden pek azının isimlerini biliyoruz. 1454 tarihli anlaşmayı Venedik'e götüren ulûfecibaşı ile bir Yunanlıdan sonra 1479 tarihli anlaşmayı Lutfi Bey adında birisi Venedik Senatosu'na götürdü. XVI. yüzyıl başından itibaren bazılarının adlarını biliyoruz. Çeşitli kereler gidip gelen Ali Bey, İstanbul'da bir de cami yaptırıp bir semte adını veren Dragoman (tercüman) Yunus Bey, Kıbrıs Adası'nı isteyen fermanı götüren ve harp patlamaması için yoğun kulis faaliyetinde bulunan Kubad Çavuş bildiğimiz en namlı kişilerdir. Venedik arşivindeki bazı tasniflerde gelen temsilcilerin günleri, nerelerde misafir edilecekleri, yapılan masraflar, kimlerle görüştüklerine dair kayıtlar bulunmaktadır. Bunların sistemli bir taranması yapılmamıştır. 18. yüzyıl sonunda bir meraklı tarafından çıkarılan liste bile çok eksiklerle doludur. Bu arada ülkemizde Venediklilerin İstanbul dışında, Suriye ve Mısır'da ve 17. ile 18. yy.da Kıbrıs'da sürekli bir konsolosluk ve gerek gördükleri yerlerde de zaman zaman temsilciler bulundurduğuna ve buradaki tüccarlarının korunduğuna değinelim. İzmir, Selânik ve Gelibolu konsoloslukları yazışmaları İstanbul'daki balyos ile yürütürler, karşılaştıkları zorluklar ve anlaşmazlıkları temsilci bir arz ile sunduktan sonra haklarını korumak için bir belge alırlardı. Aklımıza gelecek husus, Türklerin Venedik'e gidip gitmemeleridir. Türkler, bütün dünyaya açık bir siyaset izleyen ve her türlü fikir ve din akımlarını sinesinde barındıran Venedik kentine XVI. yüzyılın başlarında gitmeye ve ticaret yapmaya başladılar. 1537 tarihinde yeni bir harp patlak verdiği zaman, kent içinde bulunan bir grup Türk tüccarı tutuklandı ve 1540 yılında yeni bir andlaşma yapılınca serbest bırakıldılar. 1571 tarihinde İnebahtı deniz savaşının sonucu Venedik kentinde duyulduğu zaman dağınık yaşayan Türkler biraraya toplandılar ve oturdukları evlerin kapılarına alay, hakaret ve tehdit dolu cümleler yazıldı. Bu durumu gözönünde tutan Venedik Senatosu 1550 yılında Türklerin birarada toplu olarak yaşamaları hakkında incelemeler yaptırttı. Türk dilini ve diğer şark dillerini çok iyi bilen, hatta bir de sefaretname kaleme alan ve daha sonra Venedik'e gelen Türk belgelerini İtalyancaya çeviren Michele Membre'ye bir rapor hazırlattırıldı. Henüz el sürülmemiş olan bu raporda, ayrı bir din ve dünya görüşüne sahip Türk ve Müslümanların toplu olarak bir yerde bulundurulması öneriliyordu. Çeşitli zamanlarda tekrar edilen bu istek 1622 yılında, Canal Grande üzerinde büyük bir binanın tahsis edilmesiyle halledildi. 1815 yılına dek Türklerin elinde kalan bu bina "Fondaco dei Turchi" (Türk Hanı) adını aldı ve hâlâ bu isimle anılmaktadır. Türklerin buradaki faaliyeti çok az inceleme konusu oldu. Belgelerin bolluğu ve değişik tasniflerde bulunması araştırıcıların başını döndürdüğü için pek fazla derinine inilemedi. Bununla beraber, Türklerin karşılıklı ilişkilerden çok yararlandığı ve kendilerine özgü bir tüccar sı-

nıfı yarattıklarını söyleyebilirim. Karşılaştıkları zorlukları zaman zaman ilgili makamlara Türkçe ve Venedik lehçesinde yazdıkları yazılarla iletmekten geri durmadıkları gibi, Adriyatik Denizi'nde korsanlar tarafından yağma edilen mallarının bedelinin Venedik tarafından ödenmesini de sağlamışlardır. İki devlet arasındaki ahidnamelerde balyosların ve malı çalınan Venedikli tüccarların mallarının hazineye devredilmeden vârisine veya balyosun adamına teslimine dair titiz kayıtlar bulunur ise de, Türk tüccarların korunmasına dair kayıtların bulunmaması ticaret tarihi üzerinde çalışanları tereddüde düşürmüştür. Bu konu ancak özel yazışmalarda ele alınmış ve çeşitli öneriler getirilmiştir. Belgelerin peyderpey yayınlanması bu konuya açıklık getirecektir.

Okurlar, buradaki Türk belgelerinin mahiyeti ve özelliklerini, ayrıca yapılan çalışmaları merak edeceklerdir. Muhakkak ilk ilgiyi çekecek olan belgeler ahidnamelerdir. Her bir padişahın tahta çıkışından veya bir harbe son veren anlaşmadan sonra kaleme alınan belgeler en çok ilgiyi çekenlerdir. Hazırlanışı, tuğrasının alımlı olması, yazı biçimi ve hatta içine konulduğu kutunun güzelliği daha çok ilgiyi çektiği için, merak bunların üzerine toplanmıştır. Bu arşivdeki Türk belgelerinin ilk ciddi araştırıcısı sayılan, Osmanlı tarihinin değerli bilgini Hammer bile bu tarz belgelere büyük önem vermiş, genellikle bunları sonraki nesillerin bilgisine sunmuştur. Hammer zamanında arşiv çalışmaları Avrupa'da henüz emekleme evresinde olduğu için ve bu arada Venedik arşivi düzensiz bir halde bulunduğundan dolayı, büyük bir önem yansıtmaktan uzaktı. Bununla beraber gördüklerini bile değerlendirmede ve tam yerine oturtmakta çok başarılı olan Hammer'i, yazılışından 150 yıl sonra bile eserinin ciddiyeti ve Venedik arşivinden yararlanması hususunda kutlamaktan geri durmuyoruz. Buradaki ahidnameler dışında bunların uygulanması ve zaman zaman meydana gelen anlaşmazlıkların çözümüne dair Türkçe belgeler yıllar geçtikçe çoğalmıştır. İstanbul'dan yollananlar, Venedik'te bulunan Türklerin yaptığı başvurular ve bu arada balyosların girişimleri sonucu elde edilen belgeler ve ek olarak da Dalmaçya kıyılarında, Mora Yarımadası kıyılarındaki yöneticiler ve az sayıda olmakla beraber, Bosna Beylerbeyileri'nin Venedikli yöneticilere yolladıkları belgeler incelenmeyi beklemektedir. Venedikli yöneticiler bu belgeleri gelişigüzel değil, ilgili dairelere havale ettikleri için ortaya bazı sorunlar çıkmıştır. Zira zaman geçince bütün Türkçe belgeleri biraraya getirme gibi, arşivciler içinde bir eğilim meydana gelmiştir. Bu suretle ortaya "Türkçe Belgeler *(Documenti Turchi)*" diye 20 kutu içinde bir seri meydana gelmiştir. Araştırıcılar ilk olarak bunlara eğilirler. Sonradan bir arada dosyalanan bir seri daha vardır. Müteveffa türkolog Alessio Bombaci, 1940 yıllarında bu iki tasnif üzerinde çalışarak kısa birer özetini hazırlamıştır. Bir türlü yayın olanağı bulunmayan bu çalışma, tarihçilerin işini bir hayli zorlaştırması yanında, diğer ülkelerde Türkçe belgeler üzerinde yapılan çalışmaların zenginliği, güzelliği ve bilimsel yöntemlerin değişmesi ortaya yeni sorunlar getirmiştir. Her biri ayrı birer özellik taşıyan bu belgelerin yayını da kendi başlarına birer sorundur. Falancanın fermanı, hücceti, arzı diye hiçbir zaman geçiştiremeyiz. Mütehassısı bulunduğu Kanunî Sultan Süleyman devrine ait bir dizi belgeyi ahidnameler serisinden topladığı ve Topkapı Sarayı Arşivi ve Paris'deki elyazması nüshadan çıkardıkları ile zenginleştiren merhum hocam Prof. Tayyib Gökbilgin, neslimize büyük bir hizmette bulunmuştur. Ancak bir zaman dizininin ve dizinin bulunmaması da büyük bir eksiklik olarak kalmıştır. Hocam dört ay gibi çok kısa bir dönem kaldığı Venedik arşivinin önemi üzerinde pek etraflı duramamıştır. Yaptığı yayın bir öncülük görevini yıllarca sürdürecektir. Saydığım eksiklikleri tamamlamada küçük bir katkıda bulunduğum gibi, bunu daha ileri götürmek de, ilk hedeflerim arasındadır. Buradaki Türkçe belgeler üzerinde çalışanlar 16. yüzyıl ile Yunanca yazılı belgeler üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Bunun dışında şimdilik bir tek I. Ahmed'in bir nâmesi yayın fırsatı bulabildi. 17. ve hatta 18. yüzyıl belgelerinin sorunları büyük ölçüde aydınlattığı ve ortada çalışılması gereken pek çok konunun bulunduğunu bildirmektedir. Değişik tasnif diye üzerinde durduğumuz hususları açıklamak gerekirse, en başta İstanbul Balyosluğu Arşivi gelmektedir. 588 parça dosya diye bilinen bu tasniften 523 tanesi araştırıcılara verilmektedir. Düzenleyecek memur yok bahanesi ile yıllardır araştırıcılara verilmeyen dosyaların yüzü geçtiği meraklı bir görevli tarafından sözlü olarak bana 1980 yılında iletildi. Keza aynı aylarda yeniden tasnif edilen Kıbrıs Konsolosluğu arşivinde 600 kadar Türkçe belge ortaya çıktı ve yaptığım bütün çabalara karşın, kısa da olsa inceleme izni verilmedi. Bir Fransız araştırıcıya verilen mikrofilmlerin bir yayınını beklemekten başka yapacak bir şeyimiz yoktur. Bunun dışında en önemlisi "Sınır İşleri Dairesi" nin içerdiği belgelerdir. Bütün buralarda

Venedik Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'na ve genel olarak Türkler'e bakışını tarihsel ve konulara göre inceleyen önemli bir yapıt Paolo Preto'nun 1975'de Floransa'da yayınlanan Padova Üniversitesi Yayınlarından *Venezia e i Turchi (Venedik ve Türkler)* adlı kitabıdır. Profesör Preto'nun incelemesinde, arşiv belgeleri dahil, Osmanlı İmparatorluğu ve Türklerle ilgili hemen tüm İtalyanca yayınlardan yararlanılmıştır. Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki "tatlı-sert" ilişkilerin ışığında Venedik dünyasının Osmanlı'ya ve Türkler'e bakışında görülen değişimler bu kitapta ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

Gerçekten Venedik-Osmanlı ilişkileri çelişkili ve şaşırtıcıdır. Ne 1499'da Osmanlıların Venedik'in kapı komşusu Friuli bölgesine yaptığı sefer, ne 1571'de Osmanlı donanmasının Venedik karşısında aldığı ağır yenilgi ve ne de iki devletin dinsel ve siyasal yapıları arasındaki farklılıklar iyi ticari ilişkilerin sürdürülmesini engellemişti. Buna karşılık, Venedik'e gelen Türk temsilcisi halk tarafından bir uzay yaratığı gibi karşılanmakta öte yandan ise, Türkler ve Türkçe Venediklinin diline, edebiyatına, günlük yaşayışına dek girmektedir.

Paolo Preto'nun kitabı Türk Dünyasının Görüntüsü ve Onun Hakkındaki Bilgiler ile Aydınlanma Çağında Türkler adlı iki anabölümden oluşmakta. Birinci bölümdeki ilgi çekici başlıklardan biri Venedik Toplumunda Türk Gerçeği ve Efsanesi. Bu başlık altında Venedik'te Türk Dili, Venedik Yaşantısında Türkler, XVI. ve XVII. Yüzyıl Venedik Sanatı ve Edebiyatında Türkler gibi konulara yer veriliyor. İkinci anabölümün en ilginç başlığı ise Venedik Kültürü ve Türk Uygarlığı. Bu başlık altında Aydınlanma Çağı'nda Osmanlı-Türk temaların Venedik kültüründe yarattığı yansımalar anlatılmakta.

Derin bir incelemeden çok bir derleme niteliğindeki bu kitapta Osmanlı-Venedik ilişkilerinin olayları sıralanmamakta, bu olayların özellikle Venedik'in sanatında, kültüründe ve Venediklinin inanç ve düşünceleri üzerindeki yansımalarına eğilinmektedir.

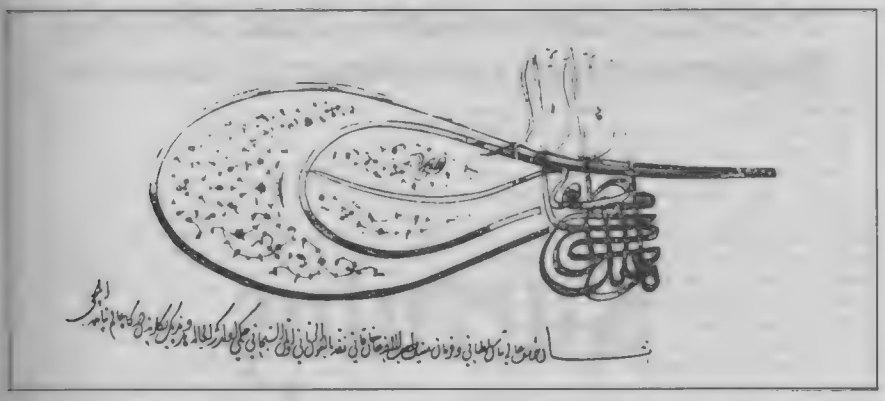

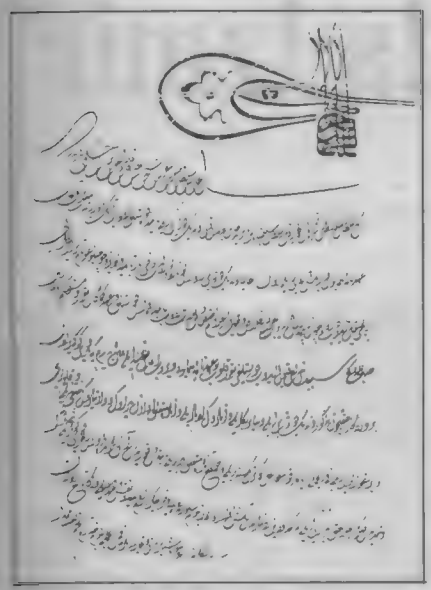

Üstte, Venedik Devlet Arşivi'nden bir fermanın tuğrası ve ilk satırı, altta bir başka fermanın baş tarafı.

bulunan Türkçe belgeler aradaki ilişkilerin ne kadar yoğun olduğunu göstermektedir. Tam bir sayı vermekten şimdilik uzağız. Kaldı ki rakam bizi her zaman için şaşırtacaktır. Maksat sayı vermek değil, karşılıklı incelemelerle sorunların nasıl ele alındığını açıklığa kavuşturmaktır. Yakın bir geçmişte neslimiz Türkologu Aldo Gallotta yaptığı bir kısım belge yayını ile Venedik'teki Cem Sultan belgelerinin önemini ortaya koymuştur. Nur Banû Sultan belgelerinin de yayınını gerçekleştiren S.Skillitter, iki taraf kayıtlarını da karşılaştıran Luigi Bonelli ve Alessio Bombaci geleneğinin önemini güçlendirmiştir. Gittikçe çoğalan bu yayınlar sonunda bir corpus yayını düşlenebilirse de, böyle bir girişim uzun bir sabırlı çalışma sonunda gerçekleşebilir. Dört-beş aylık değil, yıllarca sürecek sabırlı çalışmalar ancak değişik tasnifleri haber vereceği gibi, nerede Türkçe belge bulunduğu kesin bir şekilde ortaya koyulmalıdır. Bu işi yapacak kişinin belirli kurumlar tarafından iyi bir parasal destek görmesi kaçınılmazdır. Unesco tarafından hazırlanan yayın projesinin akıbeti hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. İlgili daireler tarafından desteklenmesi ve uzun vadeli programların yapılması kaçınılmazdır. Gerçekleşmemiş olması araştırıcıları yılgınlığa değil belirli konuları aydınlatmada yararlı olur. Zira zamanın amansız tahrip gücü bu belgeler üzerine yığılmıştır. Rutubetli bir yer olan Venedik'de toz ve sair hava koşulları içinde boğulan bu belgelerin bazı kısımları maalesef okunaksız hale gelmektedir. İki nesil sonra belki bazı belgeler araştırıcılara hiç verilmeyecektir. Nitekim bazı dosyalar için kayıtlar düşülmeye başlamıştır. Belge tamiri konusu henüz çok yeni bir uğraş olduğu için yayınları çoğaltmamız ve Türk tarihinin beş yüzyıllık bir süresine ışık saçan bu belgeleri ortaya çıkarmamız zevkli olduğu kadar, kaçınılmaz bir görevdir de. Bu arada daha cesaretli bir girişimle, Türk belgelerinin hangi dairelere havale edildiği ve oradan nasıl kararlar alındığını da açığa çıkarmak çok güç olmakla beraber, görüşmelerin âkıbeti bakımından çok gereklidir. Bunun için de başta Senato kararları olmak üzere Venedik Cumhuriyeti'nin bürokratik yapısını ve konuların tartışma prosedürünü kısa da olsa belirtmekle yapılacak bir çalışma sonraki araştırıcılara yön verecektir. Venedik arşivi bilhassa yeniçağ dönemi Avrupa tarihçilerinin vazgeçilmez bir kaynağıdır. Çok iyi bir gözlemci olarak gelişen bu devletin görevlilerin bıraktığı belgeler yoğun bir inceleme kaynağıdır. Tasniflerin her birinde Türk tarihine ait değerli bilgiler bulunmaktadır. Bunlar arasında şimdiye kadar en şanslı olanı Senato kararlarıdır. Edirne'nin fetih tarihi, Trabzon'un hangi gün Türklere geçtiğine dair sorunlar, bir senato kararı ile açıklığa kavuşmuştur. Bunların sistematik yayını üzerinde durmak Fransız araştırıcılara nasip olmuştur. Alman araştırıcılar da bu arşive yabancı kalmamışlar ve Akdeniz sorunları yanında kendi ülkelerinin tarihlerini geniş ölçüde buradan aydınlatmışlardır. İtalyan ve Venedikli tarihçiler çok iz bıraktıkları Levant (Doğu) tarihine nedense çok uzak kaldılar. Yapılan az sayıda fakat kaliteli yayınlar, aradaki ilişkilerin bunları yaratanların torunları tarafından başarıyla ortaya konulacağını göstermektedir.

KAYNAKÇA:

F.Babinger, "Le vicende veneziane nella lotta contro i Turchi durante il secolo XV", in *La Civiltà Veneziana del Quattrocento*, Firenze, 1957.

F.A.Bélin, *Relations diplomatiques de la République de Venise avec la Turquie*, Paris, 1867.

Tommaso Bertelè, *Il palazzo degli ambasciatori di Venezia a Constantinopoli e le sue antiche memorie*, Bologna, 1932.

A.Bombaci, "Ancora sul trattato turco-veneto del 2 Ottobre 1540", *Rivista degli Studi Orientali*, sayı XX (1943), s. 373-381.

A.Bombaci, "La collezione di documenti turchi dell'Archivio di Stato di Venezia", *Rivista degli Studi Orientali*, sayı XXIV (1948), s. 95-107.

A.Bombaci, "Venezia e l'impresa turca di Otranto", *Rivista storica italiana*, sayı LXVI (1954), s. 159-203.

Luigi Bonelli, "Il trattato turco-veneto del 1540", *Centenario della nascita di Michele Amari*, cilt 2 (Palermo, 1910), s. 363 vd.

Tayyip Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler Dergisi* cilt V-VIII/ sayı 9-12 (1972) n. 204, 206.

M.L.Shay, *The Ottoman Empire from 1720 to 1784, as revealed in despatches of Venetian-baili,"* Urbano, 1944.

M.H.Şakiroğlu, "Venedik Devlet Arşivi'nde Bulunan İstanbul Balyosu Arşivi Üzerinde Bir Araştırma", *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata* (Napoli: Istituto Universitario Orientale, 1982), s. 469-480.

M.H.Şakiroğlu, "1503 tarihli Türk-Venedik Andlaşması", *VIII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: T.Tarih Kurumu B., 1983), s. 1559-1569 ve Levha 479-484.

M.H.Şakiroğlu, "1521 tarihli Osmanlı Venedik Andlaşması'nın Aslî Metni", *Tarih Enstitüsü Dergisi* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi M., 1982), sayı XII-Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, s. 387-404.

Şerafettin Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi (Fondaco dei Turchi)", *Belleten*, XXXII/126 (Nisan 1968), s.247-283.

C.Villain-Gandossi, "Contribution à l'étude des relations diplomatiques et commerciales entre Venise et la Porte Ottomane au XVIe siècle", *Südost-Forschungen*, cilt XXVI (1967), s. 22-45; cilt XXVIII (1969), s. 13-40; cilt XXIX (1970), s. 290-301.

1919-1923 yılları arasında İzmir Hollanda Başkonsolosluğu'nun gönderdiği raporlar

Kurtuluş Savaşı'nda İzmir

Dr. R. ANHEGGER

Yabancı dış temsilcilerin 1919-1923 yılları arasında hükümetlerine gönderdikleri raporlar, ilgili ülkelerin Türkiye sorununda aldıkları kararlar üzerinde kuşkusuz önemli etkenlerden biriydi. Hele bu raporlar Yunanistan tarafından işgal edilen İzmir'den bir konsolos tarafından gönderilmiş ise... Kurtuluştan sonra ortaya çıkan bazı sorunları da bu raporlarda görmek mümkündür.

Bu yaz, Hollanda'nın başkenti Den Haag (Le Haye) arşivlerinde o yıllara ait Türkiye ile ilgili evrakı gözden geçirebildim. İzmir ile ilgili fotokopileri çıkarttım. Bu vesile ile Hollanda Devlet arşivi (Ryksarchief) ve Dış İşleri Bakanlığı arşivi (Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken) yetkililerine gösterdikleri kolaylıklar ve yardımlar için samimi teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Saptadığım raporlar 17.5.1919 ile 2.10.1923 arasındaki zamanı kapsıyor. 53 ayrı belge, 47'si İzmir mahreçli, 6'sı yine İzmir ile ilgili İstanbul Hollanda elçiliğinden gönderilmiştir.

Yıllara göre döküm şöyle:

1919: 4 tane// 1920: Biri elçilikten olmak üzere 5 tane// 1920: yine biri elçilikten olmak üzere 13 tane// 1922: 4 tane elçilikten olmak üzere 24 tane// 1923: 7 tane...

Raporlar Hollanda diliyle yazılmıştır. Bir kısmı ise Fransızcadır. Bu yıllarda İzmir'de üç Hollanda Başkonsolosu görevde bulundu. Pieterse, Staal ve 29. Mayıs 1922'den sonra da Lamping. Konsoloslar hasta olduğunda ya da yeni konsolos henüz gelmediğinde bir gérant, yani birçeşit başsekreter konsolosluk görevini yürütüyordu. İsmi Edmond de Hochepied idi. Hollanda vatandaşı olduğu halde Hollandaca değil Fransızca yazıyordu. İzmir'e yerleşmiş ilk Hollandalı ailelerden geliyordu. 'Ataları' 17. yüzyıl sonlarından 18. yüzyılın sonuna kadar İzmir'de Hollanda konsolosluğu görevini üstlenmişlerdi.

Küçük ama iktisaden kuvvetli İzmir Hollanda kolonisi, ta 17. yüzyılın ortasına dayanmaktadır ki, bu zamanlar Hollanda'nın en güçlü deniz ve ticaret devleti olduğu yıllardı. Bugün de Hollanda endüstrisi, tarımı ve eriştiği kültürel düzeyiyle, küçüklüğüne göre dünyada önemli bir rol oynamaktadır. Bilindiği gibi, Hollanda aşağı yukarı 40 yıl öncesine kadar sayılı sömürgeci devletlerdendi. Çoğunluğu Müslüman olan bugünkü Endonezya baş sömürgesi idi. Ayrıca Hollanda 1. Dünya Savaşında tarafsızlığını koruyabilmiş ülkelerdendi.

Raporlara gelince; tarihî olaylar söz konusu olduğunda pek yeni bilgiler bulunmamaktadır. Üstelik konuşma hakkım olan bu kısa sürede herşeyden önce konsolosların olayları nasıl bildirdikleri, taraf tutup tutmadıkları, durumu nasıl yorumladıkları sorunlarına değinmek istiyorum. Burada raporların kronolojik sırasını esas almayıp, onlarda belirtilen sorunların ve olayların önemine göre hareket etmekteyim.

Hollanda makamlarından gelen raporlarda, gerek İzmir Başkonsolosluğu olsun, gerekse Elçilik olsun, olayları ve durumu mümkün olduğu kadar gerçeğe yakın ve tarafsız bildirmeye çaba harcamışlar. Kurtuluştan sonra ise, göreceğimiz gibi, raporlarda sinirli diyebileceğimiz bir ton hâkim olmaktadır. Şunu da ilâve edelim ki, raporların arasında kısmen çok ara vardır: Örneğin 14.6.1919 ile 3.7.1920 tarihleri arasında hiçbir yazı yoktur. Bir yıldan fazla bir sürede hiçbir raporun yazılmamış olması gariptir. İzmir yangını, bilhassa Hollanda kolonisi arasında meydana gelen zararlar üzerine gene bir belge yok. Halbuki bir rapordan, İzmir'den 14.12.1922 tarihli bir raporun merkeze gönderildiğini öğreniyoruz. Ancak arşivde o da mevcut değil.

İzmir'in işgali (15 Mayıs 1919)nden kurtuluşuna (9 Eylül 1922) kadar olan raporlara bir göz atalım. Bu raporlarda değinilen sorun ve konuların en önemlilerini özetlemek istiyorum. İzmir'in işgali sıralarında ve daha sonra yerli Rum halkının bir kısmının Türklere karşı yaptığı taşkınlık ve zulümler açık bir şekilde anlatılmaktadır. Bu olaylar sırasında bir Hollanda'lı çiftlik sahibinin de zarar gördüğünü raporlardan öğrenmekteyiz. Yunan valisi Stergiadis'in kurduğu olağanüstü mahkemeler şehirde asayişi büyük ölçüde sağlıyabildiği halde İzmir'in dışında yeterli olamamış, baskınlar devamedegelmiştir. Ancak Türkler de zaman zaman mukabil hareketlerde bulunuyorlardı. Bu asayişsizlik yüzünden bazı Türk köylerinin ahalisi, selâmetlerini topluca İtalyan'ların işgal bölgelerine göç etmekte bulmuşlar. Yunan askerlerinin yaptıkları mezalim ve Yunan ordusu çekildiği zaman herşeyi yakmak siyasetini uyguladıkları da bu raporlarda belirtilmektedir.

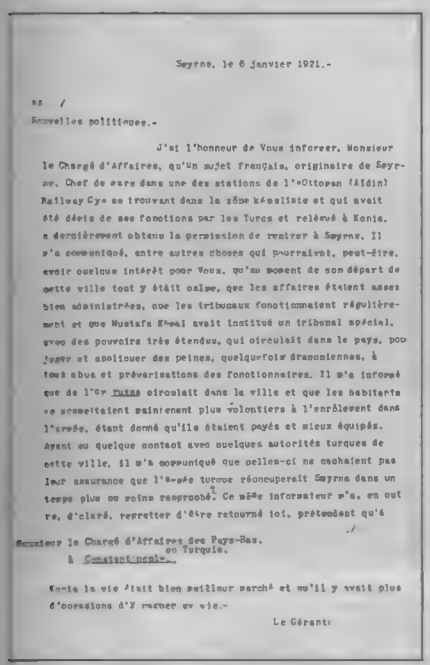

Smyrne, le 8 janvier 1921.-

R. /
Nouvelles politiques.-

J'ai l'honneur de Vous informer, Monsieur le Chargé d'Affaires, qu'un sujet français, originaire de Smyrne, Chef de gare dans une des stations de l'«Ottoman (Aïdin) Railway Co» se trouvant dans la zône kémaliste et qui avait été déchu de ses fonctions par les Turcs et relégué à Konia, a dernièrement obtenu la permission de rentrer à Smyrne. Il m'a communiqué, entre autres choses qui pourraient, peut-être, avoir quelque intérêt pour Vous, qu'au moment de son départ de cette ville tout y était calme, que les affaires étaient assez bien administrées, que les tribunaux fonctionnaient régulièrement et que Mustafa Kémal avait institué un tribunal spécial, avec des pouvoirs très étendus, qui circulait dans le pays, pour juger et appliquer des peines, quelquefois draconiennes, à tous abus et prévarications des fonctionnaires. Il m'a informé que de l'or turc circulait dans la ville et que les habitants se montraient maintenant plus volontiers à l'enrôlement dans l'armée, étant donné qu'ils étaient payés et mieux équipés. Ayant eu quelque contact avec quelques autorités turques de cette ville, il m'a communiqué que celles-ci ne cachaient pas leur assurance que l'armée turque réoccuperait Smyrne dans un temps plus ou moins rapproché. Ce même informateur m'a, en outre, déclaré, regretter d'être retourné ici, prétendant qu'à

Monsieur le Chargé d'Affaires des Pays-Bas.
en Turquie.
à Constantinople.

Konia la vie était bien meilleur marché et qu'il y avait plus d'occasions d'y rencontrer une vie.-

Le Gérant:

Siyasi haberler/İzmir, 6 Ocak 1921

Sayın işgüder, size, Osmanlı (Aydın) Demiryolu Kumpanyası'nın Kemalist bölge içinde kalan istasyonlarından birinde istasyon şefliği yapmaktayken Türkler tarafından görevinden alınarak Konya'ya sürülmüş olan İzmir asıllı bir Fransız vatandaşının, şu günlerde İzmir'e dönme izni aldığını bildirmekle şeref duyarım. Anlattıkları arasında, belki sizin için ilgi çekici olabilecek bir konu şu ki, bana, bu kentten (Konya) ayrıldığı sırada her şeyin sâkin, kamu işlerinin oldukça iyi yönetilmekte, mahkemelerin düzenli bir şekilde işlemekte olduğunu ve Mustafa Kemal'in, memurların nüfuz suistimalini ve her türlü görevi kötüye kullanma halini yargılayıp, bazen en katı cezalara çarptırmak üzere, çok geniş yetkilerle ülke içinde dolaşan bir özel mahkeme kurduğunu aktardı. Bana verdiği bilgiye göre, kentte Rus altınları kullanılmakta ve kent sakinleri, maaş bağlandığı ve daha iyi donatıldıkları için, şimdi daha gönüllü olarak askere yazılmaktaymış. Bu kentteki bazı Türk yetkilileriyle çeşitli temasları da olmuş bulunduğundan, bana bu yetkilerin az ya da çok yakın bir zaman içinde Türk ordusunun İzmir'i yeniden ele geçireceğine olan güvenlerini saklamadıklarını da bildirdi. Aynı kişi, bana ayrıca, hayatın daha ucuz ve iş bulma imkânlarının daha çok olduğunu öne sürerek, buraya dönmüş olmaktan pişmanlık duyduğunu da söyledi.

Müsteşar vekili/Türkiye'deki Hollanda Büyükelçiliği işgüderi İstanbul

Gene raporlarda Yunan işgal kuvvetleri ve yerli Rum halkı ile sorunlar çabiidir ki büyük bir yer kapsamaktadır. Hele 14 Kasım 1920 tarihindeki Yunan seçimlerinde Venizelos'un yenilgisi sonucu Konstantin yine tahta oturunca gerek halk gerek ordu ve idarede gerginlikler gittikçe artıyordu. İzmir'in ekonomik durumu da kötüye doğru gidiyordu.

17 Eylül 1920 tarihli bir raporda da İzmir'in geleceğinin pek pembe yani içaçıcı olmadığı belirtiliyor. Gene rapordan bu durum dolayısıyla bazı zengin Musevilerin İzmir'i terkettiklerini öğreniyoruz. Bezginliğin ifadesi olarak Yunan kuvvetlerinin bir saldırı hazırlığı sırasında efkârı umumiye olarak şu anlatılıyor: İster Yunanlılar kazansın, ister Türkler kazansın, farketmez, gene bekliyeceğiz, yine bekliyeceğiz...

Yunan kuvvetlerinin tebliğlerinden de artık şüphe etmeye başlanıyor. 24 Ağustos 1921 tarihli bir raporda Yunan kuvvetlerinin tebliğinde kendi birliklerinin Sakarya'ya ulaştığını bildirdikleri halde, İzmir'de halk arasında onların Sakarya'dan geri püskürtüldükleri söylentilerinin dolaştığı yazıyor.

Yunanistan'ın bazı müttefikleriyle de arasının o kadar iyi olmadığı bilinmektedir. Hele İtalyanlarla, ki bu raporlarda bununla ilgili birkaç örnek görülmektedir. Ama Fransa'nın Türklerle anlaşıp işgal ettiği bölgeden çekilince Fransa'nın gözden düşmeye başladığı görülmektedir. Kilikya, yani eski Fransız bölgesinden gelen mülteci vapurlarının İzmir'e yanaşmaları 21 Kasım 1921'de yasaklanıyor. Gittikçe gerginleşen ve kötüleşen durumun bir sonucu olarak 28 Şubat 1922'de Mikroasyalı, yani Küçükasyalı bir Dernek kuruluyor. Amacı gerektiğinde silâh kullanarak bir özerk (muhtar) İzmir bölgesi kurmak. Oysa, 30 Mart 1922'de raporda ifade edildiği gibi yerli Rum ahalisi eğer müdafaa-yı nefs söz konusu değilse Mikroasyalı hareketi desteklemeye hiç istekli değillermiş.

1 Ağustos 1922 tarihli raporu yazan Konsolos Lamping'in hayretine neden olan şudur: Lloyd George'a Yunanlılara yardımları için bir teşekkür mektubu hazırlanıyor ve bu mektup İzmir'de oturan bütün etnik grupların mümessilleri tarafından imzalanıyor. Türkler adına da Hasan Paşa adlı bir zat imzalıyor (daha önce 1920 Eylülünde Türk belediye reisi Türkler adına buna benzer bir mektuba imzasını atmış bulunuyor).

Şimdi özetini vereceğim rapor bence gerçekten ilginç. Rapor 8.1. 1921 tarihli bu raporda İzmir'li bir Fransız şunları anlatmaktadır: Adı verilmeyen bu adam Gar şefi olarak İzmir - Aydın hattında çalışırken Türkler tarafından Konya'ya sürülmüş, sonunda ona İzmir'e dönme izni verilmiş, Konya'dan ayrıldığı zaman orada asayiş yerinde, idare oldukça normal, mahkemeler de muntazam işliyormuş. Mustafa Kemal'in büyük yetkilerle donattığı özel mahkemeler, görevlileri icabında şiddetle cezalandırıyor. Konya'da Rus altını tedavülde. Şehirin ahalisi aylık ödendiği ve teçhizatı yeterli olduğu için eskiye göre daha istekli olarak orduya katılıyorlarmış. Resmi Türk makamları Türklerin ergeç İzmir'i geri alacaklarına inanıyormuş. Kendisi, yani Fransız, İzmir'e döndüğüne pişman oluyor. Çünkü Konya'da hayat daha ucuz ve iş olanakları daha genişmiş.

Hollanda yetkililerinin tarafsız kalmak gayretleri elçilikten gönderilen 14 Haziran 1919 tarihli raporda da iyi anlaşılmakta. Diyorlar ki, bize Türk makamlarından ahalinin etnik durumunu gösteren istatistikler gönderilmektedir. Doğruluk derecesini bilemiyoruz, fakat şurası bir gerçek ki, Türkler genellikle sahillerde oturan Rumlara göre çoğunluktadır.

Mustafa Kemal'in adı ilk kez 3 Temmuz 1920 tarihli Elçilikten gönderilen bir raporda geçmektedir. Açıklama yoktur, herhalde Mustafa Kemal'in kim olduğunu bilmeyen yoktur diye olsa gerek.

Raporlarda Türk-Yunan savaşının safhaları takip edilmeye çalışılıyor. Ama kimse Türklerin bu kadar kısa zamanda bu kadar başarılı olabileceğini tasavvur edememiştir. Nitekim Hollanda elçisi 11 Eylül 1922 tarihli raporunda düşüncesini şöyle belirtiyor: Yabancı askerî uzmanlara göre ancak üç ayda gerçekleştirilebilecek bir geri püskürtme 15 gün gibi kısa bir sürede başarılmıştır.

Herkesin sorusu aynı: Bu nasıl olabilmiştir? Türk kuvvetlerinin cesareti ve her türlü güçlüğü yenme azmi yanısıra Yunan askerlerinin moralinin bozukluğu da rol oynamıştır. Bütün haberler Yunan birliklerinin disiplinsiz ve rezil (meer dan schandelyke wijze) davranışlar içinde olduğunu belirtiyor. Buna karşılık Anadolu'da gayri müslimlere karşı Türk-

lerin taşkınlık yaptığına dair hiçbir haber alınmamaktadır.

İzmir yangını ve sonuçları üzerine bir rapor yok. Elimizdeki ilk belge 10 Ocak 1923'den. Bu tarihden itibaren belgelerdeki söyleyiş, anlatış biçiminin farklılaşması dikkati çekmektedir. O zamana kadar Türk tarafına karşı tarafsızlık ve açığa vurulmayan bir sempati hâkimken, birden bu durum yerini sinirliliğe ve İzmir'deki bazı resmi dairelerin davranışlarına karşı anlaşılabilir bir anlayışsızlığa dönüşüyor. Buna birkaç örnek vermek istiyorum.

O zamanki Hollanda konsolosu Lampert, şu düşünceyi öne sürüyor: Bazı şovenist Türk çevreleri kendi ordularının gücünü abartıyor. Çok çeşitli kaynaklardan edinilen silâhlarla donatılmış bir ordu; kendi öz silâh imalatı yok; silâh ithalâtına dayanıyor ve bunu karşılayacak maddi güce tam olarak sahip değil. Bu yüzden son derece iyi techiz edilmiş bir düşman ordusu karşısında zor tutunabilecektir.

İzmir'deki sivil makamlar yabancı güçlere karşı esnek bir politika güderken, kumandan Emin Paşa kesin ve ödün vermez davranıyordu, öyle ki bu durum askeri bir olay yaratabilirdi. Türk tarafı Ankara'dan aldığı kesin bir emirle, 1000 tonajın üzerindeki tüm yabancı savaş gemilerinin en geç 9.2.1923 tarihinde İzmir limanını terk etmelerini emrediyordu [bunların arasına orada bulunan tek Hollanda bandralı zırhlı TROMP'da dahil oluyordu,1300tonaj].Hollandalıların tüm çabaları, durumu değiştiremedi.

(Bu arada hatırlatalım ki bu devrede Hollanda Yunanistan'da Türk menfaatlarını korumağı üstlenmiş bulunuyordu.) İzmir'de bulunan tüm komutanlar,Hollandalıların yanısıra, Fransızlar, İtalyanlar, İngilizler ve Amerikalılar bu emre, kendi yetkili makamlarından talimat almadıkça uymıyacaklarını bildirdiler. İşin ilginç bir yanı, Hollanda ve USA temsilcilerinin diğer devletlerle bu konuda birlikte hareket etmiş olmaları.

Fazla ayrıntıya girmeden şunu belirtelim ki, İngiliz amirali Nicholson yasaklara rağmen ve mayın tehlikesini hiçe sayarak tam yolla İzmir limanına girdiğinde, Türk tarafı buna silâhla mukabele etseydi çatışma çıkabilirdi. Liman dışında iki İngiliz dretnotu bulunuyordu ki, onlara Türk sahil muhafaza bataryalarının erişmesi mümkün değildi,fakat bunlar tüm kenti bombardıman edebilirlerdi. Türk tarafına gerçeği kabul etmekten başka bir çözüm olanağı kalmıyordu, yabancı güçler ise durumu daha da sertleştirmemek için son derece dikkatli davrandılar. Böylece büyük olaylar çıkması önlenmiş oldu. Savaş gemileri sorununda çıkan "fiyasko Türk muhalefet çevrelerinde Türk Hükümetine karşı olan eğilimlerini güçlendirmiş." Bu çevrelere göre onlar yeni Türk sisteminden bugüne kadar yalnız zarar görmüşlermiş. Bundan başka sokakdaki adam Halife sorunu yüzünden homurdanmaya baş-

1

2

1. Eski İzmir Hükümet Caddesi.
2. 15 Mayıs 1919'da Yunan askerlerinin İzmir'e çıkışı
Eski İzmir Kartpostalları:
3. Üstte Kadife Kale,
4. Altta Kordon Boyu

lamış, muhafazâkar çevrelerde Kemal Paşa'nın Lâtife hanım gibi emansipe bir hanımla evlenmesi hoş karşılanmamış... Mustafa Kemal'in genç karısı ile yanyana davetlerde bulunması, Türk kadınının durumunu değiştireceği de hoş karşılanmamış. Çarşafın gereksizliğini belirtmesi, bundan böyle davetlere kadınların (metinde 'hanumların') da katılacağı, tertiplediği bir toplantıda herkesin önünde kadınlara soru sorma hakkını tanıması, İktisat Kongresinin açılışında Türk kadınlarının resmen katılmaları gene hoş karşılanmamıştır. Konsolos şöyle devam ediyor: Türk muhafazâkar çevrelerini biraz tanıyan bir insan, bu modernleşmenin birdenbire gerçekleşmiyeceğini, direnmeyle karşılaşacağın bilir.

Avrupalılara gelince her gün bir kaç kişinin kısa bir duruşmadan sonra asılması, onların üzerine kötü bir etki bırakmakta idi. (Örneğin, İzmir gazetelerine göre Hıristiyanlığı kabul etmiş bir Müslimin idam edilmesi, bütün bu asılmış olanların gerçekten ölümü gerektiren bir suç işlemiş olup olmadığı sorusunu uyandırıyordu). Ve devam ediyor, Konsolos Lampert, bu gibi ve başka olayların yüzünden Avrupalıların hukuki (juridische) kapitülasyonların kaldırılmasından endişe duyduklarını bildirmektedir.

Ticaret gücü olan Hollandalılar için önemli olan diğer hususlar şunlardı: Yabancı devletlere kapitülasyonlarla verilmiş bir hak olan kendi posta idarelerini kurma hakkı geri alınıyordu. Bunların yerine pratik olarak kısa zamanda iyi işleyen bir Türk posta yönetimi kurmak güçtü. Bugün bize doğal gelen bir başka tedbir de, yani ticarî yazışmanın bundan böyle yalnız Türkçe olması, yabancı ticarethanelerin işlerine gelmiyordu. (1916 yılında İstanbul'da 1. Dünya Savaşı sırasında da böyle bir emir verilmişti.)

Bununla beraber yetkili kişilerle ilişiği olanların çalıştırılması firmalar için faydalı olduğu bir gerçekti.

Genellikle bu raporlarda (Ocak - Mart 1923) İzmir'in ekonomik durumunun kötüye doğruya gittiği kanısı ağır basıyordu diyebiliriz.

Burada verilen örnekler yabancıların sinirliliğinin nereden geldiğini anlatabiliyor. Örneğin yeni Türk Hükümetinin ticaret politikası ile ilgili kararları, ticarî menfaati olan bir devletin temsilcisinin hoş karşılamıyacağı doğaldır. 1922'den sonra iş başına gelen yeni rejimin yetenekli, işbilir memurlar bulmakta karşılaştığı güçlükleri Başkonsolos Lampert'in anlaması zordu, onun yabancı düşmanlığına neden olan olayları kavrıyamadığı anlaşılıyor. Savaş gemileri sorununda ise iki ayrı görüş karşı karşıya gelmişti: Türk Hükümeti "de facto" egemenliği altındaki ülkenin kayıtsız şartsız sahibi idi, hukuken bu egemenlik ancak 24 Temmuz 1923'de Lozan antlaşmasıyla kesinlik kazanmıştır. Bir de, bazı belirli Türk çevrelerinin Ankara'daki yeni Türk rejimine karşı besledikleri hoşnutsuzluğu da, bazı belgelerde okuduğumuz gibi, gözden uzak tutmamak gerekir.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, özetini verdiğim bu raporları yazmış olan konsolosun, sorunların temellerine inememesi ya da doğrusu inememesi Türkiye'nin yeni gelişmesini kavramasına engel olmuştur.

[1]Bu yazı, 26-30 Eylül 1983 tarihli Milli Türkoloji Kongresi 28 Eylül toplantısında tebliğ olarak okunmuştur. Burada bir, iki küçük ekleme ile aynen yayınlanmaktadır.

Yazımın Türkçe olarak kaleme alınmasında büyük destek olan Ergün Ertem ile Sezer Duru'ya burada da çok teşekkür etmek istiyorum.

SONY

"Dünyada tek... dünyada eşsiz"

"Muhte

• İkisi de kablosuz uzaktan kumand
• İkisi de otom

Renkli televizyon, video ya da ikisini birden alacaksanız, şanslısınız. Şimdi, Sony'nin en yeni, en gelişmiş modellerini alabilirsiniz.

Sony Trinitron KV-2212EX renkli televizyon. Sony Betamax SL-T20ME video. Elektronik gelişmenin doruğunda yer alan iki benzersiz aygıt. Bir "muhteşem ikili".

Seçkin televizyon mağazalarında.

Sony varken... Sony alınır.

KV-2212EX • 56
canlı renkler, net
kumanda • Otom
• Otomatik olara
hafızasına kayde
(90 - 250 V) reg
"hi-fi" kalitesinde
teletekst ve uydu

SL-T20ME • Be
stili tasarım • Ön
uzaktan kumand
sistemi • "Atlam
• Renkli resim d
aralıklı (110 - 24
programlamayla

em ikili"

İkisi de otomatik Pal-Secam sistemli.
oltaj regülatörlü.

ntron sisteme özgü
Kablosuz uzaktan
ecam sistemi
istasyon arar,
voltaj aralıklı
anal • Çift hoparlör
bir değişiklikle
alabilir.

em • İnce yapı, "hi-fi"
nişi • Kablosuz
• Pal-Secam
a resim arama
Geniş voltaj
tor • Önceden
ayıt.

Turkiye Genel Dağıtıcıları

Profilo Dağıtım AŞ (Sinteş) Mecidiyeköy-İstanbul
Adana-Güneydoğu Bolge Müdürluğü Tel: 19 739, 22 728
Ankara-Orta Anadolu Bolge Müdürluğu Tel: 18 19 55, 18 47 63
İstanbul-Marmara-Trakya Bolge Müdürluğü Tel: 166 34 27, 166 61 57
İzmir-Ege Bolge Müdürluğü Tel: 14 14 93, 13 37 23
Samsun Doğu Karadeniz Bolge Müdürlüğü Tel: 17 578, 15 547

Grünberg Ticaret AŞ Sultanhamam-İstanbul
İstanbul-Merkez Tel: 522 12 95, 526 32 60
Ankara Bolge Müdürluğu Tel: 27 73 50, 27 11 59
Ege Bolge Müdürlüğü (İzmir) Tel: 18 02 33, 18 02 79
İzmir İrtibat Bürosu Tel: 13 83 84, 13 41 97
Mersin Bolge Müdürlüğü Tel: 19 650, Tarsus Tel: 13 965, 11 178

Üreticisi: **Teira AŞ** Mecidiyeköy-İstanbul

PROFILO

Teira AŞ, bir Profilo Holding kuruluşudur.

Uygarlık ve Bitki Adları

KUDRET EMİROĞLU

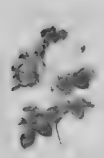

İnsanların, göçebe avcı-toplayıcı olarak yaşadıkları toplumsal aşamadan, yerleşik üretici-tarımcı aşamaya geçişleri ve bu geçişin coğrafya, iklim, vb. doğa koşullarının belirleyiciliğinde, değişik biçimlerde gerçekleşmesi, bu değişik biçimlerin iç ve dış çelişkilerinin oluşturduğu tarihin açıklanması anlamında, üretici aşamanın gerçekleştiği yere önem kazandırmaktadır. Doğada yabani otlar olarak bulunan buğday ve arpanın Önasya'da üretiminin yapılması ile İ.Ö. 3000 yıllarından itibaren köyler kurulmaya başlanmıştır. Tarımın başlaması iledir ki, beslenme teknolojisini geliştiren insanlık, işbölümü ve artık değer üretimi ile uygarlığa adımını atmıştır.

Bitkilerin anavatanı, üretilmesi, tüketilmesinin tarihi, maddi koşulların potansiyel varlığı (doğal bitki örtüsü-*flora*) ile egemen devlet-bütünleşmiş devlet oluşumundan geçtiğinde (teknolojik üretim-kültürel bitki) toplumun bir bakıma da kendisi, kendini toplumu olarak ifade ediş biçimi olan dilde, bitki adlarının çakışma ve alıntılanma sürecini açıklar.

Bitkilerin evrimi de tek hücrelilikten çok hücreliliğe doğru olmuştur. Dünyanın geçirdiği çeşitli iklim değişiklikleri, buzullaşmalar ve kara parçalarının oluşumuna göre biçimlenen bitki örtüsü, zengin bir tarih ve coğrafyaya sahip olmuştur. Bitkilerin sınıflandırılması ve adlandırılması, hücre yapısı ilkesine göre, ilk kez 1753'de yapılmıştır. Buna göre, önce cins adı, sonra da bitkinin özelliği, yapısı, coğrafyası veya bulanın adına göre belirtilen tür adı yazılmaktadır. Bu bölümleme ile 400.000 alt türün adlandırılması sözkonusudur. Bitki sistematiği o günden bugüne gelişmektedir.

Türk Dil Kurumu'nun 'ekin' karşılığını önerdiği 'kültür' sözcüğü, Batı dillerinde 'tarım' kökünden gelmektedir. Örnek olarak İngilizce'de *agriculture:* tarım, *cultivate:* ekin ekmek, *culture:* kültür anlamlarındadır. Türkçede ise tarım, darı sözcüğünden türemiştir. *Tarıg:* ekin, ekilmiş saha, darı, hububat, *tarıgcı:* köylü, *tarıglag:* tarla, *tarımak:* tarlayı sürmek, ekip biçmek demektir. Farscada ise ağaç, Türkçeye de darağacı vb. kullanımları ile giren 'dar'dır.*

İ.Ö. 8-7000'lerden beri ekildiği bilinen buğdayın iki atası, *gernik* ve *tiriticum diccocum*, yabani olarak dağlarda yetişir. Bugün ekmek yapımında kullanılan *tiriticum vulgares* yanında hâlâ ekilip biçilmektedirler. Ayrı dil gruplarından olan Hititce ve Sümercede buğday sözcüğü *'ziz'* ortaktır. Hititçe *zizzahis* de dinsel bir içkinin adıdır.[1] Uygur Türkçesinde de buğday, *bugday*'dır. *Divanu Lugat-it Türk*'de *bugday, budgay* biçimleri ile vardır. Moğolcada *buguday/bu-da*, Macarcada *buza* denilir. Kazan lehçesinde *buzay*'dır. Anadolu'da da *buğda, bağda, bıyday, bulday, boda, buyda, buyday* vb. adları ile bilinir. **

Hititce ziz sözcüğü Anadolu'da yaşamamışsa da, elma: *hashur* (Süryanice hazzura, Ermenice khintzor, Lazca oşkuri), hardal: *harhar*, haşhaş: *hassikka*, susam: *samamma*, keten: *kattanipe* (kumaş?) buğdaydan daha etkili olmuş görünmektedirler.[2]

Bitkilerin üretildikleri çevre içinde kazandıkları değerle, totemleştikleri, adlarıyla ülke adlarının özdeşleştiği görülmektedir. Antalya'nın Side ilçesi adını nar'dan, Karya ülkesi adını ceviz'den, Giresun kiraz'dan almaktadır. Trabzon'un Akçaabat ilçesi halk arasında, totemi çınar'ın adı ile *(platanus)* Polatane olarak kullanılmaktadır.

Üretildikleri yerden başka ülkelere götürüldüklerinde bitkiler, adları-

1

2

3

1. Sydney Parkinson'un (Ebegümecigillerden Bamya'nın akrabası) Hibiscus *çizimi.*
Parkinson, Kaptan Cook'un 1768 yılında Endeavour *yelkenlisiyle Güney Denizlerine yaptığı keşif seferinde, doğa tarihi ressamı Sir Joseph Banks'ın (yılda 80 Sterlin ücretli) yardımcısıydı. Birçok çiçek resmi yaptı, ama pek azını tamamlayabildi; çünkü dönüş yolculuğunda hummaya tutuldu ve 26 yaşında öldü.*

2. Georg Dionysius Ehret'in Chelidonium *(Gelincikgillerden Kırlangıç Otu) çizimi.*
1708 yılında Heidelberg'te doğan Ehret, doğa ressamı olduktan sonra, 28 yaşında İngiltere'ye yerleşti. Onsekizinci yüzyıl ortalarında dünyanın en ünlü botanik çizimcisiydi; çağdaş bitki sınıflamasının kurucusu Linnaeus'un Genera Plantarum*'una da katkılarda bulundu. 1757'de İngiliz Krallık Derneği'ne üye seçildi.*

3. Pierre-Joseph Redouté'nin Rosa Damascena Celsiana *(Çiçek yetiştiricisi Cels'in adını taşıyan Şam Gülü) çizimi.*
"Çiçeklerin Rafaello'su" Redouté (1759-1840), Belçika kökenli bir Fransızdı. Kraliçe Marie Antoinette gibi, I. Napoleon'un her iki imparatoriçesinin de (Josephine ve Marie-Louise) resim öğretmeni oldu. 1792'de Bilimler Akademisi'ne üye seçildi, 1822'de Kraliyet Bahçeleri'nin bitki ikonografisi profesörlüğüne getirildi.

nı da birlikte götürmektedirler. Bu olgu, kiraz, kestane, fındık adlarında görülebilir. Yunanlılar kestaneyi ilk kez İ.Ö. 400 yılında Karadeniz'de görmüşlerdir. Kirazı ise Romalılar İ.Ö. 66 yılında Giresun'dan götürmüşlerdir. Fındık ise Karadenizli ceviz *(karia pontica)* adını almıştır. Bu bileşik addan Karadenizli sıfatı fındık anlamını kazanmıştır. Oysa bugün Trabzon'da da fındığa yerli bir ad verilmiyor, fındık deniliyor olması, fındığın, Türklerin bölgeye gelmelerinden önce yaygınlık kazandığını gösterir. Maçka Rumcasında da fındığa *löfdegaria* denilmektedir.

	ananas	*hindistan cevizi*	*tarçın*
İngilizce	pineapple	coconut	cinnamon
Fransızca	ananas	coco	cannelle
Almanca	ananas	kokosmuss	zimmet
İtalyanca	ananasso	noce di cocco	connella
Rusca	ananas	kokos	karetsa
Macarca	ananasz	kokuszdio	faheg
Farsca	ananas	nargil	darçin
Arapca	ananas	cevz-i hindi	kırfe
Yunanca	ananas	—	kanella
Japonca	—	kokoyaşi	—
Swahilice	mnanasi	nazi	—

Arapçada ananas'ın bir adı da *tuffah sanavberi*, İngilizcedeki adı gibi, çam elmasıdır. Farsca nargil'in, Türkçeye, nargile'nin, hindistan cevizinden oyularak yapılan ahşap kısmının adı olarak girdiği görülmektedir.[3] Tarçın ise, dar-ı çin, Çin ağacı demektir.

	kiraz	*kestane*	*fındık*	*ceviz*
Yunanca	kerasia	kestano	funtuki	karidi
Latince	cerasum	castaneo	—	iuglans
İngilizce	cherry	chestnut	hazelnut	walnut
Rusca	veşnya	kashtan	lyesnoy	grentski oryaç
Macarca	cseresznye	gesztenye	mogyoro	dio
Gürcüce	bali	cabli	thiri/thi	kakali
Süryanice	karasya	balutmelko	vavo	gouze/gevze
Arapca	kerez	kestan	bunduk	cevz
Farsca	gılas	belut	fendoq	cows/gerdu

Anadolu'da ceviz, *koz, goz* gibi çeşitli biçimler almıştır. Balut, belut ise *pelit* şeklinde çeşitli kabuklu yemişlere verilen bir addır.

Köy toplumunda halen toplayıcılığı yapılan ve 'folklor' konusu olan bitkiler, adlarındaki otantikliği daha çok korumuşlardır. Veya, üretimlerinin öğrenildiği kaynak, adlandırılmalarında daha çok ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak Trabzon'da, eğrelti otuna Yunanca *ifteri*, patatese Rusca *kartof*, fasulyeye Farsca *lobiya*, mısıra Lazca *lazut*, ıhlamura Yunanca *filer* denilmektedir.*** *Zimilange, löver, parsen, somanda, lamsan, vayo, sirten, karenes, holhon, firten* gibi birçok bitkinin adı ise etimolojik olarak açıklanamamaktadır, Türkçe veya bilimsel adları saptanamamaktadır.

Uluslararası ilişkinin gelişimi, yerel olarak üretilen birçok bitkinin başka yörelerde de tanınması ve üretilmesi olanağını doğurmuştur. Sonradan tanınan bitkilerin adlandırılmasında, ödünçleme ve nedenlilik daha fazla görülmektedir:

Çin'den İspanya'ya yayılarak, Akdeniz ve Batı Avrupa ülkelerine, Uzak Doğu, Hint, Afrika bitkilerini tanıtan İslam egemenliği yeni bitkilerin öğrenildiği ve tarım alanlarının genişlediği bir dönemi oluşturmuştur. Şeker kamışı bu bitkilerin önemlilerindendir. Sasani kralı Keyhüsrev I. Nuşirevan zamanında (531-599) Hindistan'dan Huzistan'a getirilmiş, önce Suriye sonra Mısır'da üretilmiştir. Batı'ya cassonade adı ile geçen bu esmer renk taşıyan şeker, Mısır'da elde edilen teknik gelişme ile beyazlatılmıştır ve *kand* (Avrupa'da *Candi*) adını almıştır. Orta Çağda, Şam meyvaları ve Suriye şekeri ile yapılan Şam reçelleri dünya çapında ün kazanmıştır. Şeker kamışı, kısa sürede Güney Fas'a, İspanya'nın güney sahillerine, Ebre vadisine ve Sicilya'ya ulaşmıştır. Üretilen şekerin *(sükkar)* Venedik'e ilk gelişi *(zucchero)* 996'da duyulmuştur.[4]

Avrupa'da ticarî kapitalizmin gelişmesi, 'eski dünya'nın bitki hazinesinin zenginleştiği ikinci önemli dönemi oluşturmuştur. Özellikle Amerika'dan getirilen bitkiler, mutfaklarda önemli bir yer tutmuşlar, getirildikleri her yerde aynı adla bilinir olmuşlardır: *domates, patates, tütün (tabacum)***** Ayçiçeği ise, ilgi çeken özelliği ile, çeviri ada sahip olmuştur:

Türkçe: ayçiçeği/günebakan
Farsca: gulaftabgerdan (aftab: güneş; güneşe dönen gül)
Arapca: devvarelşems (şems: güneş; güneşe dönen)
İngilizce: sunflower (sun: güneş, flower: çiçek)
Yunanca: ilianthos (ilios: güneş, anthos: çiçek)
Portekizce: turnassol (sol: güneş, turno: dönmek)
Fransızca: tournesal/hélianthe
Almanca: sonnenblume (sonne: güneş, blume: çiçek)
Macarca: naprafonigo (nap: güneş)
Rusca: podsolnyeçnik (sol: güneş, nyeçnik: çiçek)
Ermenice: arevasaghig (arev: güneş, saghig: çiçek)
Japonca himawari (hi: güneş, mawari: dönmek)

Kapitalizmin gelişimi ile hammadde niteliği kazanan bitkilerin üretimi, o zamana kadar sahip olmadığı bir anlam kazanmıştır. Pamuğun tarihi, yünlü dokumaya karşı verilen rekabet savaşından ve Amerika'da zenci kölelerin tarihinden ayrı düşünülemez. Türkiye'de pancar üretimi, İttihad ve Terakki Partisi'nin pancar üretme isteğine karşın, Avrupalı 'bilim adamları'nın, Anadolu'da pancar tarımı yapılamayacağı tezi ile karşılaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın koşulları ve beslen-

me darboğazı içinde, "genel iktisat politikası"nı saptamak üzere 1917 başlarında İktisadiyyat Meclisi kuruldu... İkinci toplantısında şeker sorunu üzerine genel görüşme açarak, ülkede şeker fabrikaları kurulup kurulamayacağı tartışıldı. Avrupa basınında iklim koşulları nedeni ile Osmanlı topraklarının pancar ekimine elvermeyeceği türünde yayınlara karşın, Meclis, şeker fabrikaları açma kararı aldı, yasa tasarısı yapıldı. Şeker fabrikası kuracaklar, Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatasındaki ayrıcalıklardan yararlanacaklar, köylü pancar ekimine teşvik edilecek, avans verilecek, şeker taşımacılığında tarifelerde indirim sağlanacaktı.[5]

Emperyalizmde, kapitalistleşmemiş ülkelerde üretim Avrupa pazarına göre belirlenmiş ve ülke, kapitalist ülkeler için satma sorununun çözüleceği, hammadde deposu ve yatırım alanı olarak biçimlenmiştir. İngiltere İmparatorluğu, Çin'de *'haşhaş savaşı'* verirken, İrlanda'da *'patates dönemi - büyük kıtlık'* yaşanmaktadır. Çin, İngilizlerin Çin'e sattıkları malların başında gelen afyonun yayılışını ve halk tarafından tehlikeli şekilde kullanılmaya başlanılmasını önlemek istemiş, 1839'da başlayan savaş, 1842'de Çin'in yenilgisi ile sonuçlanmış, yok edilen afyon tazmin edildiği gibi, beş liman İngiliz ticaretine açılmış ve Hong Kong İngiltere'ye bırakılmıştır. Aynı dönemde, İrlanda'da, patates tüketimine mahkûm olan halk, nüfusunun yarısını kısa zamanda göç ettirecek geçim zoruna düşmüştür. Altı yılda, iki milyon kişi açlıktan ölmüş veya göç etmiştir. 1840'da 8 milyon olan İrlanda'nın nüfusu bugün halen 4 milyondur. (1840'da 18.5 milyon olan İngiltere'nin nüfusu bugün 50 milyon.)

Sömürü ilişkisinin sonucu, yabancı pazar ve sermaye ile ilişkili tek ürüne bağlı ekonomisi ile, bir türlü çoğulcu iktidarların kurulamadığı ve sık sık 'müdahale'lerin gündeme geldiği toplumlar olarak tanımlanan *'muz cumhuriyetleri'*nin ortaya çıkmasıdır. (Afrika'da ekonomileri tek ihraç ürünü üstüne kurulu ülkelerden, Gambia; yağlık tohumlar % 97, Mauritius: şeker % 96, Zenzibar: karanfil % 86, Çad: pamuk % 83, Senegal: yağlık tohumlar % 78, vb.)[6]

Beş bitkinin etimolojisine bakıldığında:

Ispanak, keten, zeytin, çok eski dönemlerden beri Önasya'da bilinen bitkilerdir. Zeytin Türkçeye Arapçadan geçmiştir. Çay, İ.S. 850 yıllarından itibaren Çin'den Arabistan'a getirilmiş ve yayılmıştır. Eski Türkçede *bitmul/bıdbul/patpadhi* adları verilen biberin etimolojik kökeni ise Sanskritce *pippali*'ye çıkarılmaktadır. Bitki adları, insanlığın, kültürünü nasıl paylaştığını göstermektedir. Fakat, neyin üretileceğinin kararının oluşumu, halkları, buğday, mısır, pirinç vb. halkı olmaya biçimlemiştir. Anadolu'da da *aş* sözcüğü, bulgur pilavı, pirinç pilavı, çorba, tarhana, erişte, mısır yemekleri anlamına gelmektedir.[7] Yemek ile ekmek sözcüklerinin özdeşleştiği de bilinmektedir. Bitki adlarının gösterdiği, uygarlık, doğaya ve tarihe egemen olma mücadelesidir.

	çay	*keten*	*zeytin*	*biber*	*ıspanak*
Arapça	şay	ketan	zeytun	fulful	sibanah/sifanah
Farsca	çay	ketan	zeytun	fulful	espanac
İngilizce	tea	linen	olive	pepper	spinach
Yunanca	tsai	linari	elia	piperi	spenaki
İtalyanca	té	lino	olivo	peperone	spinacio
Portekizce	chá	linho	azeitona	pimenta	espinafres
Fransızca	thé	lin	olive	poirre	épinard
Almanca	tee	lein	olive	pfeffer	spinat
Galce	te	llin	olewydden	pybyr	—
Lehce	herbata	len	oliwa	pieprz	szpinak
Rusca	chay	lyon	olivkovoe	pyeryets	şpinat
Macarca	tea	len	oliva	paprika	spenot
Süryanice	çay	ketono	zeyte	felfel	şapirtarfe
Zazaca	çay	—	zeytan	biwer/isot	selmast tar
Kürtce	çay	kıtan	zeytun	biber/isot	coucık
Japonca	cha	linen	kanranje	kosho	horenso
Swahilice	chai	kitani	mzeituni	pilipili	mchicha
Ermenice	tey	—	tzeteni	blbyl	sbanakh

1 Edgar H. Sturtevant, çev: Münire B. Çelebi, *Eti Dili Sözlüğü*, (TDK 1946)
2 Dr. Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolusunun Florası* (TTK 1974)
3 Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri, I* (1976)
4 Maurice Lombard, çev: Nezih Uzel, *İlk Zafer Yıllarında İslam*, (Pınar Y. 1983)
5 Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" 1908-1918* (Yurt Y. 1982)
6 Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, (SBF Y. 1977)
7 *Derleme Sözlüğü* (TDK)

* Türkçede soyağacı anlamında kullanılan şecere de ağacın Arapcasıdır.

** Türkçede buğdayın çeşitli kullanılış biçimleri de başka dillerde buğdayın adıdır. *Gendime*, Farsca (gendom), Urduca (gendim), *hedik* Ermenice (hadig), Süryanice (hede) dillerinde buğdayın adıdır.

*** Patates, Rusya'ya (kartofyel) Almanya (kartoffel) yolu ile gelmiş ve Kafkasya ve Kuzey ve Doğu Anadolu'da bu kökenden öğrenilmiştir. Fasulye Yunanca kökenlidir. Fındığa ayrı bir ad verilmeyen Karadeniz'de, Amerika kökenli mısırın özel bir adı olması ilginçtir. Maçka Rumcasında adı *suban*'dır. Yunancası *sıtira, kalamboki*'dir. Ihlamur Farsca kökenlidir, bölgede ıhlamura *felambur* da denilir.

**** Tütün'e birçok dilde *tobacco, tabak* denilirken (Urduca ve Swahilice'de *tumbako)* Türkiye'de özel olarak adlandırılmıştır. Osmanlıca *duhan* (Macarca'da *duhany*) Farscası *tutun*'dur. Yunanca *kapnos* (duman) adı verilmiştir.
1976'da, II. Ramses'in (İ.Ö. 1290-1224) mumyası üstünde yapılan araştırmalarda ise, mumyanın karnında tütün bulunmuştur. Şimdiye kadar tütünün Amerika'dan Avrupa'ya Hernandez de Oviedo tarafından 1519'da getirildiği bilindiğine göre, bu sonuçtan şu varsayımlar çıkarılmıştır: tütün Asyalıdır ve Mısır'a, bilindiğinden çok daha eski olması gereken İpek Yolu (İ.Ö. 3. yüzyıl) ile getirilmiştir veya Mısırlıların kendileri Amerika'ya gitmişlerdir! Martine Castello, *Mumyanın Esrarı*, çev: Seda Toksoy, Bilim ve Teknik (Mart 1984)

F. Muhtar Katu

DENİZ
BİR N

18. ve 19.
birçok Batı
Bunlardan
gelmiş oldu
resimlerden
panoramik

lu koleksiyonundan

L-İ MEKÂN

ırda İstanbul resimleri
ım tarafından çizilmiştir.
birkaçı Dâr'ül-Saadet'e
n. diğerlerinin yaptıkları
nerek hakikate uymayan
er çizmişlerdir.

Yanda ve üstte neşrettiğimiz iki gravür, bu yönden gayet ilginçtir. Renklendirilmiş gravür, Fransız Sefiri CHOISSEVL-GOUFFIER mahiyetinde İstanbul'a gelmiş olan JEAN HILLAIR adındaki ressam tarafından yerinde 1890'larda çizilip, 1897'de birinci cildi neşredilen "VOYAGE PİTTORESQUE" kitabının ikinci cildinde yer almaktadır. Siyah-Beyaz gravürde ise meçhul bir ressam, resmin tam ortasına Kız Kulesi'ni ilâve ederek, İstanbul manzarasını tamamen değiştirmiştir. Esasında, Hillair'in görüş açısından, yani Harem'den Haliç'e bakıldığında Kız Kulesi'ni görmek olanaksızdır, üstelik, kitabın başka bir yerinde, gene Hillair tarafından yerinde çizilmiş olan Kız Kulesi'ne hiç benzememektedir. Dolayısıyle, burada gördüğümüz Kız Kulesi, 1890'dan önce başka bir uydurma resimden esinlenmiştir.

Çizim tarihi bakımından bizi tereddüte düşüren husus Hillair'in bir kopyası olarak ilk bakışta kabul etmiş olduğumuz siyah-beyaz resmin, elle yapılmış olan "PAPİER TORCHON" tabir ettiğimiz kâğıda basılmış olmasıdır. Bu tür kâğıtlar 1850'lerden önce daha çok yaygın olmasına rağmen bu devirde, ancak özel baskılarda kullanılırdı. Yalnız kâğıttan hareket edildiğinde, isimsiz olan siyah-beyaz gravür'ün daha eski olduğu düşünülebilir. Fakat Hillair'in, Fethiye'den başlayıp Ege sahillerini takip ederek İstanbul'a gelmiş olması resmin kendisi tarafından yapılmış olmasını akla daha yatkın kılmakta.

Bu tür uydurma panoramik resimlerin adedi, maalesef, bir hayli yaygındır ve bu tür resimlerden ellerinde bulunduran okurlarımız bulunduğu takdirde, bizimle temasa geçmeleri halinde çok memnun oluruz.

Nakşîbendî Tarikatının Halidiyye Kolu ve

Özbekler Tekkesi-II

CENGİZ BEKTAŞ

Grace Martin Smith, [5*] İbrahim Hakkı Konyalı, [10] Kadir Mısırlıoğlu, [20] kendisiyle konuştuğum Cevdet Soydanses Özbekler Tekkesi'nin Nakşîbendi tarikatının Halidiyye koluna bağlılığını söylemektedirler.

Nakşilik[1] 1318 (H.718)'de adı sonradan Kasr-ı Ârifan olarak değiştirilen köyde doğan Muhammed Bahaüddin'ce kurulmuştur. Muhammed Bahaüddin Nesef'de ve Merv'de yaşamış ve burada 1389 (H.791)'da ölmüştür. Kurduğu tarikatı, Alaüddin-i Attar (1409), Muhammed Parsa (1419), Yakub-i Carhî (1443) sürdürmüşlerdir.

Nakşiler tarikat zincirlerinin bir yandan Hz. Ali'ye, bir yandan da Hz. Ebu Bekir'e ulaştığına inanırlar.

Nakşîbendi'lerde 11 temel ilke vardır:

- Hüşderdem (Soluk alıp verdikçe Tanrı'dan gaflet etmemek),
- Nazar ber kadem (Yürürken sağa sola bakıp oyalanmamak, gaflete düşmemek için gözü yerde olmak).
- Sefer der vatan (Yurdundayken de Tanrı'ya yönelip gitmekte olduğunu düşünmek).
- Halvet der encümen (Bir toplulukta bile yalnızmış gibi Tanrı huzurunda olduğunu düşünmek).
- Yâd kerd (Sesli olmamak koşuluyla, Tanrı'yı kalbiyle de anmaya çalışmak).
- Bâzkeşt (Dili Tanrı'yı anarken; gönlüyle, "İlâhi ente maksudî ve rızâke matlubî"; Türkçesiyle, "Tanrım dilediğim sensin, istediğim de senin râzılığındır." sözünün anlamını düşünmek).
- Nigâhdâşt (Dünyaya ait şeyleri gönlünden çıkarmaya çalışmak).
- Yâddâşt (Durmadan Tanrı'yı düşünmeye uğraşmak).
- Vukuuf-ı adedî (Zikrin sayısına uymak).
- Vukuuf-ı zamanî (Zamanını Tanrı'ya ulaşmaya çabalamakla geçirmek).
- Vukuuf-ı kalbî (Zikrederken, soluğunu kesip Tanrı'ya bağlanmak).

Tarikatın Ahrâriyye, Nâciyye, Kâsâniyye, Murâdiyye, Câmiyye, Müceddidiyye, Hâlidiyye kolları vardır. Son iki kol en yaygın olanlarıdır. Halidiyye kolu Müceddidiyye'den ayrılmıştır. Kurucusu, Halid Ziyaüddin bin Ahmet bin Hüseyin'dir. Bağlananları onu Mevlana Halid diye de anarlar.[2] Bu kişi üçüncü halifenin soyundan geldiğini söyleyen bir Şafiî'dir. Süleymaniye'nin Karadağ ilçesinde doğmuş, Bağdad'da okumuştur. (Gene kimi izleyicileri onu Bağdadlı olarak bilirler.) Hindistan'a gitmiş, Abdullah-ı Dehlevî'ye bağlanmış; sonra da dönüp Şam'a yerleşmiştir. Burada 1826 (H.1242)'da ölmüştür. Daha sağlığında, ona bağlı Abdülvehhâb adlı kişi, bu kolu İstanbul'da yaymaya girişmiştir. Ancak, İmparatorluğun batıya yönelişine, yeniliklere karşı oluşu nedeniyle izlenmiş ve İstanbul dışına sürülmüştür. 1819-1824 yılları arasında da yeniden İstanbul'a gelip inançlarını yaymaya çalışan Halidî'ler izlenip, sürülmüşlerdir. Bütün bunlara karşın İstanbul'da ve özellikle doğu illerinde Şafiî'ler arasında yayılması önlenememiştir. Halidî'lerin birçok gerici olaylarda parmakları vardır:

Özbekler Tekkesi'nin Nakşîbendi'liğin Halidiyye koluna bağlı olduğunu söyleyen kaynaklar[3, 5, 10] bundan öte başka bilgi de veremediklerinden, okuyucunun düşüncesinde kimi çelişkiler doğmaktadır.[12] Öyle ya, daha ilerde inceleyeceğimiz Şeyh Mehmet Ata gibi gözünü budaktan sakınmayan bir Kuva-yı Milliyeci'nin, ya da çağına ve ortamına göre çok ilerde olan, çevresini bir sanat ve zanaat okuluna çeviren bir Şeyh İbrahim Edhem'in başında bulunmuş oldukları bir tekkenin, bir Menemen olayı ile bir Siirt olayı ile ne ilişkisi olabilir? Oysa tekke, Halidiyye kolu kurulmadan çok daha önce de vardır. Ve baştan beri olduğu gibi, doğrudan Ahmet Yesevi'ye bağlılık içinde süregelmiştir. Bu Halidilik konusunun Şeyh Mehmet Ata'nın kardeşi, tekkenin bağlanmışlarına göre son Şeyh Necmeddin'in Küçük Hüseyin Efendi'ye bağlılığından, son çağlarda ortaya çıktığını sanıyorum. Kendisiyle konuştuğum Sayın Cevdet Soydanses de (81 yaşında), Sayın Cahit Gözkan da (75 yaşında) tekkenin aşağıda sayılan gerici olaylarla en küçük bir ilişkisi olmadığını, tekkenin bağlılığının doğrudan Nakşîliğe,

Yan sayfada solda, Şeyh Ata Efendi, sağda Şeyh İbrahim Ethem Efendi. Üstte, Mescidin dışarıdan görünüşü

Yesevi'ye olduğunu söylediler...

Erzurum'da şapkaya karşı çıkarılan olaylarda; İslâm Tealî Cemiyeti ile Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'nin kurulmasında: Menemen olayında (1930), Türkçe ezana direnişte (1933), Siirt olayında (1935), İskilip olayında (1936), Nurculuk ve Süleymancılık'ta... [13]

SULTANTEPE TEKKESİNİN GÖMÜTLÜĞÜ

Tekkenin arazisinin bir bölümü, daha önce de yazıldığı gibi gömütlük olarak ayrılmıştır. Çevresi duvarlarla çevrili olan bu yerin, Münir Ertegün sokağından iki girişi vardır.

Ana giriş tekkenin selâmlık yapısına yakındır. İkinci giriş gömütlükteki tek türbe yapısının yanındadır. Gömütlüğün duvarları bu türbenin yanlarına gelip bitiştiğinden türbenin ön yüzü yolda kalmaktadır. Türbede "Mir Rıza" (Tarihi 1829-30 H.1245) yatmaktadır. Söylenceye göre bu kişi Ebu Bekir soyundandır. Ön yüzdeki yazıttan, türbenin, 1891-92 (H.1309)'de Sultan II. Abdülhamid'ce onartıldığını öğreniyoruz.

Gömütlükte, daha önce de anılan Abdullah-il Ekber'in gömütü vardır. Taşı üzerinde;

"Eş Şeyh Es-Seyyid Abdullah-il
Ekber İbn-is Seyyid
Sadullah Semerkandî
sene 1202. (1787)"

yazılıdır.

Bu kişi daha önce "ÖZBEKLER VE TEKKELERİ" bölümünde anlatılan, Maraş Valisi Abdullah Paşanın, 1752'de tekkeyi yaptırdıktan sonra, şeyh atadığı kişidir. (Bilindiği gibi tekkenin adı da bu kişinin Özbekî lâkabından gelmektedir. Gene bu kişiye "Hacı Hoca" da dendiğinden tekkenin bir adı da HACI HOCA Tekkesi'dir.) Tekkenin bütün şeyhleri de bu kişinin soyundandır.

Tekkenin en önemli Şeyhi İbrahim Edhem'in gömütü, 1903 (H.1321) tarihlidir. Şeyh Mehmet Ata'nınki de (6.8.1883-16.6.1936) tarihlidir. Şeyh Ata'nın kardeşi Şeyh Necmeddin Özbekkangay'ın gömütü 1902-1971 tarihlidir.

Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'in (1882-1961) ve babası "Şura-yi Devlet Reislerinden" Mehmet Reşat'ın gömütleri de buradadır. Buhara Cumhuriyeti'nin ilk ve son başkanı Osman Kocaoğlu ile Türkistan Milli Birliği'nin Dış Örgütü Genel Sekreteri Dr. Mecdeddin Mehmet Han Delil de burada yatıyorlar.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk A.B.D. Büyükelçisi Münir Ertegün (ölümü 1944), annesi Hamide Hanım (ölümü 1934), babası Mehmet Cemil Bey (ölümü 1931), eşi Hayrünnisa Ertegün (ölümü 1972) hep burada gömülüdürler. A.B.D. Başkanı Roosvelt'in yakın dostu Münir Ertegün'ün cenazesi, Missouri Zırhlısı ile yurda getirilmiştir. (Bu olayın Sovyetler'e karşı simgesel bir anlam taşıdığı ve A.B.D. ile ilişkilerimizin başlangıcı sayıldığı bilinir.) Önce Zincirlikuyu Mezarlığı'na gömülmüş, törenlerden sonra da Özbekler Tekkesi'ndeki aile gömütlüğüne aktarılmıştır.

Münir Ertegün, Şeyh İbrahim Edhem'in torunu, Şeyh Ata Efendi'nin yeğenidir.

TEKKEDE BUGÜN YAŞAYANLAR VE SOYLARI

Bugün tekkede Ethem Özbekkangay, eşi, iki kız çocuğu ve annesiyle yaşamaktadır. Ethem Özbekkangay'ın babası son Şeyh Necmeddin Özbekkangay'dır (1902-1971).

Şeyh Necmettin, Şeyh Mehmet Sadık'ın altı çocuğundan biridir. Ağabeysi Şeyh Mehmet Ata (1883-1936) kimilerine göre son şeyhtir. Bu kişilere göre, tekkeler 1925'de kapatıldığına göre ondan sonra şeyh olamazdı. Ne var ki, daha sonra yineleyeceğim gibi Şeyh Mehmet Ata Ankara'ca Enver Paşa'yı durdurmak üzere yollandığında bir süre için de olsa boşalan yerine kardeşi Necmettin şeyh olarak atanmıştır. (Oğlu Ethem Özbekkangay buna ilişkin belgenin ailenin elinde olduğunu söylemektedir.)

Şeyh Mehmet Ata'nın babası Şeyh Mehmet Sadık, Şeyh İbrahim Edhem'in oğludur. Şeyh İbrahim Edhem'in, Şeyh Mehmet Sadık'tan başka iki oğlu, bir kızı daha vardır. Kızı Hamide Hanım'ın, Mehmet Cemil Bey (aile içindeki lâkabı "beyamca")den olma, beş çocuğundan biri, daha önce sözü edilen Münir Ertegün'dür. Münir Ertegün'ün iki oğlu; Amerika'da yaşayan ünlü iş adamları Nasuhi ve Ahmet Ertegün kardeşlerdir. Bir de kız kardeşleri (Selma Göksel) vardır.

Şeyh İbrahim Edhem'in iki kız, bir de erkek kardeşi vardı (Şeyh Mehmet Salih). Babası da Şeyh Mehmet Sadık idi. Şeyh Mehmet Sadık, Şeyh Receb'in dört çocuğundan biridir. Şeyh Receb'in babası Abdür Rahim, onun da babası Abd-ül Hakim'dir.

TEKKENİN ÖNEMLİ ŞEYHLERİ

Tekkeye özelliğini kazandıran dört şeyhi, ayrıca tanıtmanın gerekliliğine inanıyorum.

ŞEYH SÂDIK EFENDİ

Buhârâ'nın Vabakne kentinde doğmuş.[14] Tekkede şeyhlik yaptığını ve burada gömüt taşına göre 11.7.1846 (H.17 Recep 1262)'da öldüğünü biliyoruz. Onunla ilgili en önemli bilgimiz, Buhârâ'dayken öğrendiği ebrûculuğu iki oğluna (Şeyh İbrahim Edhem ve Nafiz Efendi'lere) öğretmiş olduğudur. Kimilerine göre o ebrû sanatını Türkiye'ye getiren kişidir.

ŞEYH İBRAHİM EDHEM [14]

1829 (H.1245)'da Özbekler Tekkesi'nde doğmuştur. İlk öğrenimini Hâcce Hesnâ

Hatun Mahalle Mektebinde yapmıştır. Bundan sonra babasından, amcasından, tekkeye gelen Buhârâlı bilginlerden dersler alarak yetişmiştir. Türkçe, Arapça, Farsça ve Çağataycayı şiir yazabilecek ölçüde bilmekteymiş. Ayrıca Özbekçe, Azerice ve Ermenice biliyormuş. Çarşambalı Arif Bey (1825-1892)'den ta'lîk yazısını öğrenmiş. Dinsel kişiliği ve görevleri, bilim ve sanat alanlarındaki uğraşlarından onu alakoymamışlardır. O günün deyimiyle Hezârfen (=bin sanat sahibi)dir. Doğramacılık, marangozluk, oymacılık, hakkâklık, mühürcülük, dökmecilik, tornacılık, demircilik, tesviyecilik, makinacılık, matbaacılık, dokumacılık onun becerileri arasındadır. Özellikle ebrûculukta 19. yüzyılın en önemli kişisidir.

Tekkeyi bu konuda neredeyse bir okul durumuna getirdiği söylenir. En önemli ebrû sanatçımız Necmeddin Okyay (1883-1976), Sâmî Efendi (1838-1912), Aziz Efendi (1872-1934), Abdülkadir Kadri Efendi (1875-1942) bu sanatı Şeyh İbrahim Edhem'den öğrenmişlerdir. Necmeddin Okyay ebrûyu, Uğur Derman'a, kendi oğulları Sâmi (1910-1933) ve Sâcid'e (doğ. 1915), Mustafa Düzgünman'a (doğ. 1920); Düzgünman da ney ustası Niyazi Sayın'a öğretmişlerdir. Bütün bu kişiler ebrû sanatımızın en önemli kişileridir. Bu nedenle İbrahim Edhem'in ebrû sanatımıza yararı çok önemlidir. İbrahim Edhem'in ebrûları Sultan Abdülaziz'in de pek hoşuna gitmiş; bu nedenle de onu huzuruna getirtip, tanımış.

Teknik resim becerisi olan İbrahim Edhem, ürettiği eşyanın, aracın, teknik resimlerini çizerdi. (Bu resimler bugün de durmaktadır.) İşlerinin dökümlerini, tornasını, finisajını da kendisi yapardı. Onun yaptığı, bugün tekkede saklanan bir elips çizme aygıtını gördüğümde, o çağda böylesine nitelikli beceriye şaşırdığımı söylemeliyim.

Mithat Paşa, 1869'da Sultanahmet Sanat Enstitüsü kurulduğunda Şeyh İbrahim Edhem'i müdür yapmış. Şeyh efendi (kendisine Büyük Efendi ya da yalnızca Edhem Efendi de deniliyor) burada pek çok tornacı ve tesviyecinin yetişmesine emek vermiş.

Türkiye'de ilk kurşun boru dökümünü de burada kendisi gerçekleştirmiş. Tophane'deki askerî okulun kuruluşunda da payı olduğu söyleniyor.

Onu çekemeyenlerin "Tekkede dökümcülükle uğraşıyor; top döker sarayı uçurur" kovlama(jurnal)ları üzerine Kâbe'nin ve Harem-i Şerif'in onarımı sözde nedeniyle ve Tamirat-ı Âliye Müdürlüğü ile Hicaz'a yollanılmış. Burada öteki onarımlar yanında zemzem kuyusunun ağzına pirinç bilezik de dökmüş.

Döküm işlerinde ustalığı biliniyor. Geçim sıkıntısına düştüğünde kurşun mühür dökerek geçinmiş. Bu döküm işinin bir de öyküsü var:

Bir gün, bir Ermeni döküm ustasının dükkanı önünden geçerken, ustanın elindeki işi bir türlü tutturamadığına tanık olur. Durup baktığını gören çırak, ustasını uyarmak ister. Ustası o sinirle Ermenice "bırak şu eşeği" der. Ermenice bilmesine karşın anlamazlığa vuran Edhem Efendi, daha da yaklaşıp, sorunun ne olduğunu sorar, sonra da işi çözüverir. Sevinen usta onun eline sarılınca elini çeker ve ermenice "Bırak şu eşeği" der. Usta, bu olaydan sonra, onun başka geçişlerinde bir kahve sunmadan bırakmamış; sık sık tekkeye de uğrar olmuş.

İbrahim Edhem Efendi, tekkedeki kuyudan suyu kendi kendine çeken bir aygıt da yapmış. Bu aygıtın modelini, torunu Şeyh Necmeddin, Niyazi Sayın'a vermiş; bugün onda bulunmaktadır. Edhem Efendi yaptıklarıyla 1867 Paris sergisine katılarak madalya almış, bu nedenle kendisine bir ocak körüğü de armağan edilmiş. Bir sünnet aygıtı yaparak, Almanya'ya gönderip, "takdirname" aldığı, ufak bir litografya aygıtı ile Rıza Paşa Yokuşunda matbaacılık yapıp kitap bastığı biliniyor.

Türkiye'de ilk buharlı makinayı (üç beygir gücünde) yapan odur (1875).

Batıda ilk yapılışının 1829'da olduğunu bildiğimiz böyle bir işi, o çağdaki koşullarımızda becermenin önemli olduğunu sanıyorum.[5] Edhem Efendi buharlı makineyi tekkede yaptıktan sonra, bir de sandal yapıp ona takmış. (Pervane ve makinanın plâkası tekkede duruyor. Plâkanın üzerinde şunlar yazılı: "Üsküdar'da Sultantepe'sinde kâin Özbekler Tekkesi'nde imal ve inşa olunmuş olan üç beygir kuvvetinde buhar makinesi H.1290" (1875).

Sandalı, hammalla Üsküdar Balaban İskelesi'nde denize indirtmiş. Çalıştırıp Paşalimanı'na dek de götürmüş. Ancak kovcu(jurnalci)lardan korkarak tekneyi gene hamınalla tekkeye taşıtmış.

Edhem Efendi tekkeye gelen Hintli bir hacıdan dokumayı öğrenmiş. Sonra boş-

Üstte, iç bahçeden görünüş. Altta, Mescid'in önündeki Eyvan'dan çıkan üstü revaklı açık gezenekin siyah beyaz çakıl taşlarıyla restore edilmiş hali.

Mescid'in altındaki odada (İbrahim Ethem'in eski işliği) Mustafa Pilevneli'nin duvar resmi: Hayat Ağacı

ta olduğu için tekkeye sık sık gelip onun dokumasını izleyen bir dokumacı ile işbirliği yapmış. Ürünleri öyle beğenilmiş ki... Saray için, (işlerini beğenen Abdülaziz (1861-1876) için) dokuma üretmeye başlamışlar. Sultan Aziz tahttan indirilivernince, son dokumalarının parasını da alamamışlar. Edhem Efendi kendi öteberisini satıp savarak, ortağına payını ve öteki borçlarını ödemiş. Ancak daha sonra II. Abdülhamid döneminde de saraya dokuma yapmışlar. Bu iş için Mescid'in altındaki oylumu kullanıyorlarmış. Tekkede 1874-75 (H.1291) - 1876-77 (H.1293) yılları arasındaki giderlerle ilgili tutanak var. Burada Özbek pilâvı ve ilâç giderleriyle birlikte, dokuma işi için yapılan yatırım giderleri de yazılıdır.[5] Edhem Efendi işsiz güçsüzlere de bir zanaat öğretirmiş. Kimine şemsiye sapı onarmayı; kimine porselen yapıştırmayı, kenetlemeyi; kimine lehimciliği[15] ... Bunlar bütün gün çalışıp, kazançlarını getirip şeyhin önüne koyarlarmış. O "şu lokma hakkı" bu "tekke hakkı" gibi ayırmaları yaptıktan sonra, hepsini toplar, eşit pay eder, dağıtırmış.

Haremin yer katının bir bölümünü marangozhane, bir bölümünü de dökümhane olarak kullandığı biliniyor.[15]

Bütün bu anlatılanlardan da anlaşılacağı gibi, Şeyh İbrahim Edhem döneminde Özbekler Tekkesi bir ilim ve sanat evi gibidir.

O günün bu konularda pek çok ünlüsü, sık sık Büyük Efendi'nin söyleşisinden yararlanmaya gelirler. Ünlü matematikçimiz Salih Zeki Bey, Mekteb-i Harbiye Nâzırı Galip Paşa, Hüseyin Zekâi Paşa (1859-1919, şeyhin bir de yağlı boya tablosunu yapmıştır), Edip Bey (Halide Edip Adıvar'ın babası), Filozof Rıza Tevfik bunlar arasındadır.

Şeyh İbrahim Edhem 8 Ocak 1904 (H.20.Şavval.1321)'de ölmüş. Gömütünün taşında Rıza Tevfik'in onun için yazdığı (Serab-ı Ömrüm adlı yapıtında da yayımladığı) şu şiir yazılı:

"Tavaf et, geçme ey zâir! Bu makber kenz-i irfandır,
Defin olmuş yatır bir âlem-i mânâ zemininde.
Tarîk-î Nakşbendî Şeyhi İbrâhim Edhem kim,
Bu Özbek Tekkesi'nde mürde diller eyledi zinde.
Edib-i nüktepîrâ, ârif-i Hak, mürşid-i kâmil,
Kemâlât-ı beşer mecmu'idi zât-ı güzîninde.
Erenler himmetiyle dilleri teshire kâfiydi,
O irfân-ı cibili, nazre-i sihr âferininde.
Halâyıkdan, alâyıkdan çözüp peyvend-i âmâli,
Esîr olmuş Hakîkat aşkının hablü'l-metînînde.
"Makaam-ı Vahdet"i bulmuştu mahvîyyetle dîninde.
Namazdan sonra bir şeb, vecd ile bîhûş olup, düştü,
Heman Allâh'ı işhâd etti zikr-i vâpesininde.
Gelip bir ehl-i dil etti salâ kim şeyh-i rûşen-dil,
Cebinsây-ı sücûd olmuş, yatır pîr âsitînînde."

K.Köy Cevizlik: 1904

ŞEYH SADIK EFENDİ

Şeyh İbrahim Edhem Efendi'nin oğludur. Ravze-i Terakkî okulunda Farsça öğretmenliği yapmıştır. Bir de, 1896-97 (H.1314)'de İstanbul'da yayınlanmış olan "Esas-i Lisan-ı Türkî" adında bir Çağatayca dilbilgisi yapıtı vardır.

ŞEYH ATA EFENDİ (1883-1936)

Şeyh Sadık Efendi'nin oğlu ve ondan sonraki şeyhtir. Hukuk öğrenimi görmüş, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde de hocalık yapmıştır.

Şeyh Ata Efendi, onu tutuklayan İngiliz Gizli Servisinden Mr. Harrion Armstrong'un[17] anlatımıyla, "dingin", "azimli", "cesaret" ve "irade sahibi" bir kişidir. Kurtuluş savaşımızda gösterdiği yararlıklar gerçekten önemlidir. Demirci Efe gibi kişilerin bile onurlandırıldıkları savaş sonrasında, ondan bir kahraman olarak söz edilmemesinin nedeni belki de şeyhliğidir.

Şeyh Ata Efendi, İstanbul'da işgalcilere ilk karşı koyma girişimi olan "Karakol Cemiyeti"nin kurucularındandır.[18]

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı desteklemek için İstanbul'dan Anadolu'ya silâh kaçırma işi bu "Karakol Cemiyeti"nce örgütleniyordu. Anadolu'ya gidecek silâhlar gizlice tekkeye getiriliyor, oradan da cemiyetin fedâilerince Büyük Çamlıca yoluyla, önce Kısıklı İmamı Nuri Hoca'nın Libadi'deki evinin yanındaki mezarlığa, oradan da Dr. Esat Paşa'nın çiftliğine aktarılıyordu. Sonra da uygun zamanda Tomruk menba suyu taşıyan arabaların altlarında Alemdağı'ndaki ulusal güçlerin gizli karargahına ulaştırılıyordu. Tekke, işgalden cesaretlenerek Türk köylerini basan, Rum, Ermeni "eşkiya"larıyla çarpışırken ya da gene işgal altındaki cephane depolarını basarken yaralanan "milliyetçiler'

için gizli bir hastane olarak da çalışıyordu. Gizlice gelen doktorlar burada onların bakımlarını yapıyordu.

İstanbul'da, o çağda, böyle ulusal güçlere bağlı, onlara yardım, katkı için her şeyi göze almış daha başka yuvalar da vardı. Ulusçu güçlerin Anadolu içinden buralara ulaşmalarında ya da buradan Anadolu içine geçişlerinde çocuklar bile yol gösterici olarak görev almışlardı.[19]

Özbekler Tekkesi bir posta merkezi olarak da çalışıyordu.[20] Ankara arasında en önemli bilgiler için bu kanal kullanılıyordu. Ayrıca Anadolu'daki İstanbullu savaşçıların aileleriyle yazışmaları da bu yolla sağlanıyordu.

Tekkenin bütün bu görevleri arasında en önemlisi adam kaçırmaktı. Şeyh Ata Efendi, gündüzleri dinsel giysileriyle Üsküdar'da çarşı içinde hiç kuşku uyandırmadan dolaşabiliyormuş.

Ulusal güçlerle bağlantı kurmak isteyen, ya da Anadolu'ya kaçmak isteyen kişi onunla parolayla ilişki kurarmış. Bu kişiler daha sonra tekkede toplanırlar, belirli sayılık guruplar oluşturarak Çamlıca eteklerinden işgal bölgesi dışına kaçırılırlarmış. Tekkeye sığınışın ve buradan kaçışın nasıl olduğunu Halide Edib Adıvar [21,22] "Türk'ün Ateşle İmtihanı" ve "Mor Salkımlı Ev" yapıtlarında uzun uzun anlatır. Çünkü bu kaçış yolunu kendisi ve eşi Dr. Adnan Adıvar da kullanmışlardır. (Halide Edib'in babası Edib beyin evi tekkenin önündeki Boğaziçi'ne bakan yamaçtadır. Edib beyle Şeyh İbrahim Edhem iyi dosttular.) İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Cebesoy'un babası), Mehmet Akif,[20] Celâlettin Arif ve İsmet Bey (İnönü) ve daha pek çok önemli kişi de Anadolu'ya tekkenin yardımıyla geçmişler.

İsmet İnönü'nün geçişini, Şeyh Mehmet Ata'nın yeğeni (kızkardeşi Saime Hanımın kızı) Vahide Hanım şöyle anlattı:

İsmet Paşa er kılığına girmiş; dayım da dinsel kılığında... Dayım atın üstünde, İsmet Paşa yaya... Tekkenin ardından Bülbülderesi'ne inmişler, oradan Bağlarbaşı'na tırmanmışlar... Birden Kuva-yı İnzibatiye askerleri yollarını kesmişler... Her şeyin bittiğini sandıkları sırada dayım toparlanmış, soğukkanlı, kendine güvenli ve buyruk verir tonda bir sesle: "Bu ne biçim iş? Ben tabur imamıyım, bu da emir erim... Bizi ne diye durduruyorsunuz?"

Erler tabur imamına (?) saygıyla yol açmışlar. Her ikisinin soğukkanlılığıyla, İsmet Paşa Ulusal Kurtuluş Savaşı içindeki yerini almış.

Vahide Hanıma göre, selâmlıktan mescide uzanan Çakırlık (açık gezeneğin, koridorun adı) Ankara'ya uzanan yolun başıdır. Tekke dinsel durumu ile uzun süre kuşkuları çekmeyebilmiştir. Ama sonunda o da gözetim altına alınmış, sık sık denetlenir olmuştur. Örneğin İtalyan ve İngiliz işgal kuvvetlerinden birdenbire denetime gelindiğinde tekkedeki kaçacak kişilerle birlikte kim varsa mescidde namaza

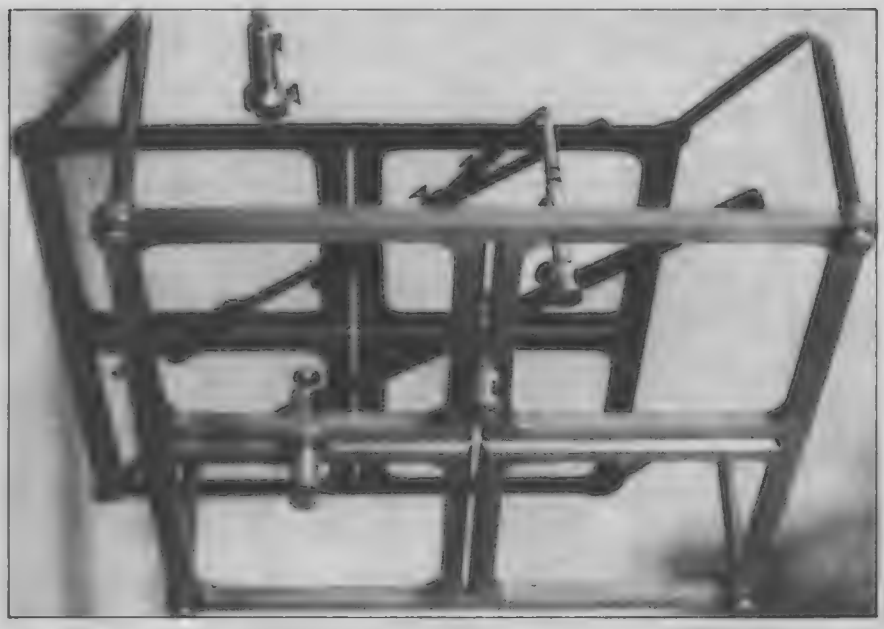

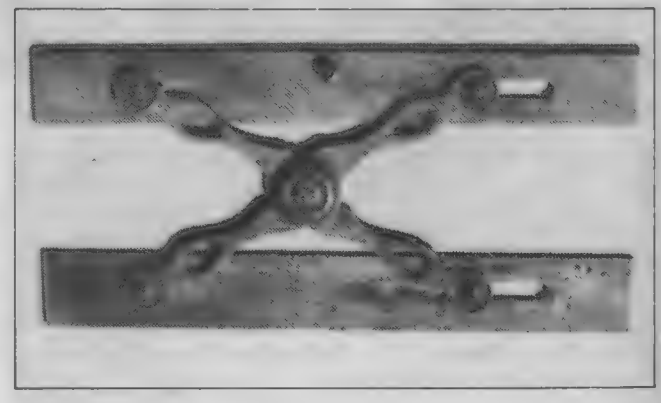

Üstte elips, yanda paralel çizme aygıtı

duruverirlermiş. Kaçacak olanlar en ön safta olurlarmış. İşgalciler namazın bitmesini arkada bahçede beklerlerken, mescidin mihrab duvarındaki penceresinden, kaçacak olanlar, arkadaki insan perdesi nedeniyle görünmeden atlarlarmış. Kaçış işi bitince cemaat sağa sola selâm verip namazı bitirirmiş. Kısacası, Vahide Hanımın dediği gibi selâmlıkla mescid arasındaki yol çoğu kimse için gerçekten Ankara yolunun başlangıcı olmuş.

Bu olayları bir de Mr. Harrion Armstrong'dan[17] okuyalım:

> "Anadolu'da başlamış olan mukavemeti kırmanın en kestirme çaresi İstanbul'dan Anadolu'ya asker-sivil bu hareketi devam ettirecek şahsiyetlerin gitmesine mani olmaktı... Evvelâ, İstanbul ile Anadolu arasındaki deniz yolunu mutlak bir kontrol altına aldık. Bu bizim için karada tedbir almaktan daha kolaydı. Yakın şehir muvasalası haricindeki bahri nakliyatı vesikaya bağladık. İzinler, İngiliz ve müttefik komiserliklerinin muhtemel memurlukları tarafından titizlikle veriliyordu. İstanbul Boğazı iki tarafından sıkı bir şeritle çevrilmişti. Karadan muvasala yollarını mahallinde tetkik etmek üzere günlerce Üsküdar cihetinde dolaştım. Asıl sızmalar buradan oluyordu. Pendik'e kadar uzanan demiryolunun sahil tarafını denize, kara tarafını da Çakal Dağları'na kadar tarassud mihrakı yaptık. Bu tedbirlere rağmen ayrılmaların temposunda esaslı azalma olmayınca, dikkatimizi hiç de ilk anda şüpheyi celbetmeyecek şahıs, mahal ve müesseselere çevirdik. Bu meyanda yüksek menfaatler mukabilinde yapılan ihbarları da değerlendirdik. İlk anda doğruluğuna asla ihtimal vermediğimiz bir ihbar tekerrür edince, Üsküdar'da çok tanınmış dinî bir müessese olan Özbekler Tekkesi'ne âni bir baskın yaptık. Buranın şeyhi olan Ata Efendi'yi tevkif ettik. Hayretle öğrendik ki, İstanbul'dan Ankara'ya kara yoluyla insan ve malzeme kaçırmaları burada tanzim edilmektedir ve yol imtidadınca başlıca tahassun yerleri camiler, mescidler, tekkeler ve benzeri dinî müesseselerdir. Bu Şeyh Ata ile birçok defalar konuştum. Kendisinde vazifesini ifa etmiş ve etmeye kararlı, sakin, azimli, cesaret ve

irade sahibi bir insan şahsiyeti vardı. Nitekim, ifadelerinde bütün mesuliyeti şahsen üzerine aldı ve şunu da söyledi ki, bu yapılmış olanı kendisi olmasa dahi yapacaklar birbirini takip edecektir.

Beykoz civarında Hıristiyan olmayan köyleri basan ve bizi de dehşete düşüren cinayetleri irtikâp eden rum çetelerine karşı Türk ve öteki İslâm halkı buraların cami ve mescidlerinde toplanıyorlar. İmamlar ve diğer din şahsiyetlerince tedbir ve müdafaya teşvik ediliyorlardı. Bu hususda kendilerinin halk üzerinde büyük nüfuzları olduğu gibi, cihadı mukaddes sayan İslâm dininin icabı olarak vazifeleri de idi.

İttifak etmek icap eder ki, Türkiye'ye mütareke hükümlerini icabında zor kullanarak tatbik mevkiinde olanlar bu hakikati çok geç anladılar ve gördüler. Halktan gelebilecek ve kıymetli rehberlik bularak hak telâkki ettiklerini silâh zoruyla alacak millî bir hareketi gayri mümkün görenlerin asıl hatası bu noktada olmuştur."

Tekke'den başlayan bağımsızlık yolu, Yunus Nadi'nin "Kurtuluş Savaşı Anıları"nda anlatılan yolla eş izi çizer.

Tekkeden sonra Kısıklı üzerinden Çamlıca'ya varılır ilkin. Oradan da, Dudullu üzerinden Samandıra'ya... Bundan sonra da Tepeviran köyü, Ağren (Akören) köyü, Köseler köyü, Kuşçalı (Kuşçu Ali ya da Kurtıçalı olacak Y.N.) köyü, Kandıra'nın Ağaçlı köyü, İzmit'in Pir Ahmet nahiyesi karşısındaki Budaklar köyü, Değirmenönü, Ahırlar köyü, Adapazarı üzerinden Geyve'ye ulaşılıyor. Yunus Nadi'nin Geyve'de Kuva-yı Milliye'ye ulaşması tam altı gün sürüyor.

Şeyh Ata Efendi'nin yararlıkları tekkenin Kurtuluş Savaşı'ndaki bu çok önemli göreviyle bitimli de değil...

O, yakın tarihimizin çok ilginç bir noktasında bir kez daha karşımıza çıkıyor. O sırada Ankara için çok önemli bir konu Enver Paşa'nın davranışıdır. Türk illerinden topladığı güçlerle Anadolu'ya girip girmeyeceğidir. Sonunda, Enver Paşa'nın, Mustafa Kemal'in bütün kozlarını oynamadan Anadolu'ya girişinin doğru olmadığı kendisine anlatılabilmiştir. İşte bu anlatma görevi, Ankara'ca Özbekçe de bilen Şeyh Ata'ya verilmiştir. 1920'de Türkistan'a giden ve üç yıl kalan Şeyh Ata oradan parasal yardımlar sağlamıştır.[21]

Bütün bu yararlıklarından ötürü İsmet İnönü'nün Şeyh Mehmet Ata'yı unutmadığı, Şeyh Mehmet Ata'nın kızı Belkıs Hanımın tüm öğrenim giderlerini de onun üstlendiği anlatılıyor. 1930 sonundaki Menemen olayı sırasında İsmet İnönü'nün Özbeklerin (Sultantepe'yle sıkı ilişkideki) Buhara Tekkesi'nde kalması da ilginç... İnönü'nün tekke halkını tevkif edilmekten kurtardığı da biliniyor.

---

* İlk onbir not, geçen ayki yazının sonundadır.

[12] Bu makalenin yazarı gibi okuyucuları da, Nakşîlerin Kuva-yı Milliyeyi destekledikleri halde, Cumhuriyet dönemindeki "gerici" hareketlerin de düzenleyicisi olmalarını çelişkili görüyorlarsa, bu ancak, onların Millî Mücadele'nin dinsel özünü yeterince kavrayamamış bulunmalarından ileri gelmektedir. *Tarih ve Toplum*'un notu.

[13] Çetin Özek, *Türkiye'de Gerici Akımlar* (İstanbul: Gerçek Yay., 1968), 100 Soruda Dizisi.

[14] Uğur Derman, *Türk Sanatında Ebrû* (İstanbul: Ak Yay., 1977), Türk Süsleme Sanatları Serisi.

[15] Niyazi Sayın'dan edinilen bilgi.

[16] Dr. Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Serab-ı Ömrüm* (İstanbul, 1949).

[17] Harrison Armstrong, çev. Ömer Rıza Doğrul, *Yeni Türkiye Nasıl Doğdu?* (İstanbul: İkbal Kütüphanesi, 1926); burada şu kaynaktan aktarılmıştır: Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevî Mimarları* (Ankara: Diyanet İşleri Bşk. Yay., 1973), s. 28-31.

[18] Razi Yalkın (MimMimci), "İstiklâl Savaşı'nın Meçhul Kahramanlarından: Rahmetli Şeyh Ata", *Tarih Hazinesi*, Sayı 5 (15 Ocak 1951), s. 217-18.

[19] Anadolu Hisarı'nda marangoz ustası Eyüp Salkımsöğüt (81 yaşında), bu çocuklardan biriydi.

[20] Kadir Mısırlıoğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler* (İstanbul: Sebil Yay., 1980).

[21] Halide Edip Adıvar, *Mor Salkımlı Ev* (İstanbul: Atlas K., 1979), s. 125-26.

[22] Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı* (İstanbul: Atlas K., 1975), s. 62-72.

[23] Bunları anlatan, Şeyh İbrahim Ethem'in torununun çocuğu ve Şeyh Mehmet Ata'nın kızkardeşinin kızı (1916 doğumlu) Sayın Vahide Alev'dir.

Yakınlarda Almanya'da yayımlanan, değerli bir Tekkeler Dergisi yazmasının kitap kapağı.

Zakir Şükrî Efendi'nin kitabından (s. 76). Üsküdar'daki Özbekler Tekkesinin kadı ve şeyhler sırası:

Medine-i Üsküdar'da Sultantepesi nam mahalde Mirzazade bağı ittisalinde tarik-i Nakşebendîyeden *Hacı Hace** Tekyesi şeyhleri. Tarihî Bina-i tekye *1166*. Bani vali-i Ma'raş 'Abdullah Paşa.

1) Hacı Hace Şeyh Seyyid *'Abdullah* Ef., en-Nakşbendî. Vef. */////*
2) Şeyh Seyyid *'Abdülekber* Ef. ibn-i Seyyid Sa'dullah-ı Semerkandî. Vef. *1202.*
3) Şeyh *'Abdülgaffur* Ef. ibn-i Molla 'Alemü'l-Buharî. Vef. *1202.*
4) Şeyh el-Hac *Mehmed* Ef., Taşkendî, Vef. *1210.*
5) Şeyh *Mehmed Receb* Ef., el-Buharî. Vef. *15 Z 1231.*
6) Şeyh *Mehmed Sadık* Ef. ibn-i Şeyh Receb el-Buharî Vef. *17 R 1262.*
7) Şeyh el-Hac *'Abdürrezzak* Ef. ibn-i Şeyh Receb Ef. Vef. *24 C 1271.*
8) Şeyh el-Hac *İbrahim Edhem* Ef. ibn-i Şeyh Mehmed Sadık Ef. Vef. *19 L 1321.*
9) Şeyh el-Hac *Mehmed Salih* ibn-i Şeyh Mehmed Sadık Ef.
10) Şeyh *Necmeddin* Ef. Vef. *1395.*

* Gerçekten, Özbekler Tekkesinin bir adı da "Hacı Hoca" Tekkesidir. Bak. *Hadikatü'l-Cevami*, II/s. 240. Aynı tekkeye "Kalenderhane" Tekkesi de denilmiştir: Bandırmalı-zade, *Mecmua-i Tekaya* (İstanbul, 1307).

(Bilgin Turnalı dostumuzun lütfettiği bir not.)

NAKŞİBENDİ TARİKATI HAKKINDA EK KAYNAKÇA

- Tahsin Yazıcı'nın *İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Nakşbend" maddesi ki, daha ziyade bu tarikatın kurucusu Bahaeddin Muhammed bin Muhammed el-Buhari (1318-1389)'nin yaşam ve düşüncelerini anlatmaktadır.
- Kasım Kufralı, "Nakşbendiliğin Kuruluş ve Yayılışı," (1949) İ.Ü. Türkiyat Enstitüsü'nde yapılmış ve yayımlanmamış doktora tezi.
- Hamid Algar, "The Naqshbandi Order: A Preliminary Study of Its History and Significance", *Studia Islamica*, cilt XLIV (1976), s.123-52. Bu muhtedi Amerikalı profesörün 1981 sonunda Berlin'de toplanan bilimsel bir seminere sunduğu bildirinin gözden geçirilmiş biçimi olan "The Naqshbandi Order in Republican Turkey" başlıklı bir incelemesi de, gelecek yıl Almanya'da yayımlanacaktır.
- Necip Fazıl Kısakürek'in 1934'te intisap ettiği mürşidi, Nakşibendi Şeyhi Esseyit Abdülhakîm Arvasî (Üçışık: 1860-1943) Efendi ile ilişkilerini anlatan otobiyografik kitabı: *O ve ben* (İstanbul: Büyük Doğu Yay., 1984), 4. bas.
- İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri* (İstanbul: Seha Neşr., 1984). Yazarın, (Nakşbendiyye'nin Hâlidiyye kolundan) Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddin hakkındaki doktora tezinin başlangıç bölümü.

Bağlamaz Firdevs'e gönlünü Galata'yı gören
Kâfir olur ey Müselmanlar, o tersayı[1] gören
Avnî[2]

"Beyoğlu Argosu"nda İtalyanca ve Grekçe Kökenli Sözcükler

Derleyen: ÖZDEMİR KAPTAN

Milliyet Sanat Dergisi, *1 Haziran 1984 sayısını, "Gündemdeki Beyoğlu'ndan Eski Beyoğlu'na" genel başlığı altında topladığı, Salâh Birsel, Sait Faik, İlhami Soysal, Konur Ertop'un yazıları ve yaşlı dokuz sanatçının anılarıyla bir özel sayı gibi yayımladı. Beyoğlu'nun* gündemde *oluşu, aynı derginin son sayfasında Beyoğlu Belediye Başkanı'yla yapılan bir röportajda açıklandığı üzere, bu yöreyi güzelleştirmek için bir kampanya açılması tasarımından kaynaklanıyor. Biz de bu çabalara, değerli bir dostumuzun derlediği özel bir sözlüğü yayımlayarak katılmak istiyoruz. Özdemir Kaptan, kendi çalışmasını şöyle gerekçelendiriyor:*

"Gerçek amacımız tanık olmak! Bilirkişilik yapmak, bilgimizi ve çapımızı aşan bir davranış olurdu. Biz yalnızca, konuşulanlara kulak kabarttık ve sorduğumuz sorulara verilen cevaplarla birlikte, unutulmasınlar diye kâğıda geçirdik. İleride yanlışını, doğrusundan ayıranlar çıkar, ama tanık bulmak zor olur diye düşündük.

Eski Beyoğlu öylesine noksan anlatılmağa başlandı ki, üzülüyoruz. Sanki burası Lebon, Markiz, Nisuaz, Baylan ve Elit adını taşıyan pastanelerden meydana gelmişti. Akşam üzerleri de, şapkalı hanımlar, İngiliz centilmeni taklidi beyefendilerle birlikte burada çay içerler, sanattan ve edebiyattan söz ederlerdi. Eski Beyoğlu hakkında yazanlar, ağız birliği yapmışlar gibi, böyle hayali bir eski Beyoğlu'nu uydurarak anlatmağa başladılar.

Gerçekte Beyoğlu hiçbir zaman, böylesine yavan, küçük ve özentili bir koloni limanı havasına bürünmedi. Bin yılı çok aşan bir geçmişin birikimini taşıyan bir kentte, bu mümkün de değildi. Elbette Beyoğlu'nda her zaman bu çeşit üç-beş pastane vardı. Ama bunlar hiçbir zaman Beyoğlu'nun simgesi olmadılar. Tam tersi Avrupa'nın biraz da gülünç taklidi olmaktan öteye geçmeyen havaları ile, Beyoğlu'na hep yabancı kaldılar. Beyoğlu'nda doğmuş, büyümüş ve hatta çocuklarını burada yetiştirmiş dostlarıma sordum. Bir tekinin bu pastanelerle ilgili, tek bir anısı yok. Eşleri ile tanıştıkları sıralarda hiçbiri buralara gitmemiş. Muhallebicilere gitmişler.

Beyoğlu, iki ayrı yerinde, iki ayrı genelev mahallesiyle; kumarhaneleri, azınlık okulları, kolejleri, akademili kızların duvarlarını resimlediği meyhaneleriyle; müzisyenlerin iş beklediği müzisyen kahvehaneleriyle, taşraya kız gönderen konser büroları, figüran kiralayan figüran tellallarıyla; gizlice at yarışı oynatan, esrar satan, eroin bulan, hırsızlık mal alan yeraltı dünyasıyla ve geçmişinin koskoca mirası ile, asla birkaç pastaneye sığacak kadar küçülmemiştir.

İşte bizim amacımız, burada konuşulan argoya tanıklık etmek. Çünkü yarın birileri çıkıp, eski Beyoğlu'nda şapkala-

[1]Tersa: Hıristiyan kadın.
[2]Avnî: Fatih Sultan Mehmed'in mahlası.

rından tüyler sarkan hanımlar ile, bastonları arınalı beylerden başkası yoktu ve bunlar aralarında Fransızca değilse, mutlaka İngilizce konuşurlardı diye yazıverecek gibi geldi bize."

Derleme Hakkında Açıklamalar

Bu derlemeye zaman ve mekân yönünden sınır konulmuştur. Konuşulan bütün diller gibi, argo da yaşayan bir dildir. Biyolojik anlamda olmasa da, yaşayan her varlık, zaman ve mekân içinde değişiklikler göstermektedir. Dolayısıyla, aynı varlığın, değişik zaman ve mekânlardaki tanımları arasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Zaman yönünden, yalnızca, "1980'li yıllarda konuşulan Beyoğlu Argosu'nda yer alan İtalyanca ve Grekçe kökenli sözcükler" bu derlemeye alınmıştır. Çağımızdaki Beyoğlu Argosu'nun, 1950'li yıllara göre değiştiğini biliyoruz. Yüzyılımızın başlarında konuşulan argo ile de, bir hayli farklı olduğunu sanıyoruz.

Argonun diğer özel dillerden, (örneğin, bilimsel tıp, deniz ticareti, gemicilik dillerinden) çok daha hızlı bir şekilde geliştiğini biliyoruz. Bunun nedeninin, argonun yazıda kullanılan bir dil olmayıp, yalnızca bir konuşma dili olmasında saklı olduğu düşünülebilir. Pek fazla bir zaman kalmamış olmasına karşın, yüzyılımızın sonunda bu derlemede yeralan sözcüklerin önemli bir kısmının, artık kullanılmaz hâle gelmesi olasılığı oldukça yüksektir. Çünkü, zaman içinde, Beyoğlu Argosu'ndaki İtalyanca ve Grekçe kökenli sözcüklerin büyük bir hızla azaldığını görmekteyiz.

Mekân yönünden, bu derlemeye yalnızca, "Beyoğlu Argosu" alınmıştır. Argo aynı ülkede, hatta aynı kentte konuşulduğu yöreye göre önemli farklar göstermektedir. Bugün bir "Adana Argosu'nun", ülkemizin diğer yörelerinde konuşulan argolardan farklı olduğunu biliyoruz. İstanbul'un dahi çeşitli semtlerinde konuşulan argolar arasında bir bütünlük yoktur. Bunun en belirgin örneklerini, her ikisi de İstanbul'da doğmuş ve gelişmiş olan "Sulukule ve Ayvansaray Argoları" ile, "Beyoğlu Argosu" arasındaki farklarda görebiliriz.

Neyin argo olup, neyin argo olmadığını belirlemek oldukça zordur. Bu konu her zaman tartışmaya açık kalacaktır. Çünkü, herkes tarafından kabul edilecek kıstaslara sahip değiliz. Aslında argoda yer alan sözcüklerin büyük kısmı, günlük olağan konuşma dilinde de yer alır. Unutulmaması gereken nokta, bunların günlük dilde ve argoda, ayrı ayrı anlamlarda kullanıldığıdır.

Bu derlemeye günlük konuşma dilinde kullanılan, ancak "Beyoğlu Argosu'nda" ayrı bir anlamı olmayan, İtalyanca ve Grekçe kökenli sözcükler alınmamıştır. Aslında günlük konuşma dilimizde kullandığımız İtalyanca ve Grekçe kökenli sözcükler sanıldığından çok fazladır. Bu konuda birkaç örnek vermek ilginç olabilir.

Günlük konuşma dilinin, Grekçe kökenli sözcüklerinden örnekler: Diplomat, efendi, ekonomi, elmas, enerji, gitar, ızgara, katalog, liman, lodos, melankoli, midye, orkestra, orkide, pide, poyraz, problem, program, sempati, sınır, temel.

Günlük konuşma dilinin, İtalyanca kökenli sözcüklerinden örnekler: Bono, düzine, fatura, fava, fileto, filika, filo, firkete, firma, francala, gazino, gümrük, kamara, kamarot, kambiyo, kaptan, kasa, lira, liste, lokanta, madalya, mobilya, mola, peçete, pipo, pirzola, tabela, valiz, vazo, vida.

Özel dillerde yer alan İtalyanca ve Grekçe kökenli terim ya da sözcükler de bu derlemenin dışında bırakılmıştır. Bilindiği gibi, aynı meslekten kişilerin, bazı bilim dallarında çalışma yapanların, ya da belirli grup kişilerin kendi aralarında kullandıkları ve içinde özel sözcükler, terimler, deyimler bulunan dillere, özel dil diyoruz. Gemicilerin kullandığı "gemici dili", İtalyanca kökenli sözcüklerin yoğun olduğu özel meslek dillerine bir örnek olarak gösterilebilir. Aynı şekilde "tıp dili" de, Grekçe kökenli sözcüklere çok sık rastlanan, bilimsel bir özel dil örneğidir.

"Beyoğlu Argosu" yabancı kökenli sözcükleri içermek açısından, çok zengin bir argodur. Bunda bu semtin, bin beşyüz yılı aşkın bir süre, önce Doğu Roma'nın, sonra Bizans'ın, daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi olan, İstanbul gibi önemli bir kentin, tam karşısındaki hareketli bir ticaret merkezi ve liman olan Galata'nın kültürel anlamda mirasçısı olması etkin olmuştur.

Bu derlemede, İtalyanca ve Grekçe kökenli olanların dışında kalan, yabancı kökenli argo sözcüklere yer verilmemiştir. Oysa yukarıda da belirtildiği gibi, "Beyoğlu Argosu" bu yönden çok zengindir. Bildiğimiz kadarı ile Türkçe'den başka, Almanca, Arapça, Arnavutça, Bulgarca, Çingenece, Ermenice, Farsça, Fransızca, Grekçe, İbranice, İngilizce, İspanyolca, İtalyanca, Latince, Romence ve Rusça kökenli sözcüklerden oluşmuştur. Ayrıca bazı sözcüklerin Çin, Hint, Macar, Maltız, Portekiz, Sırp, Tatar, Uygur ve Yakut dillerinden geldiği ileri sürülmektedir. Varsayım olarak, Abaza, Çerkez, Gürcü, Laz ve Makedon dili kökenli bazı sözcüklerin de bulunduğu düşünülebilir. Doğaldır ki, tüm bunlar, köklü bir araştırma gerektirir.

"Beyoğlu Argosu'nda" yer alan yabancı sözcüklerden, İtalyanca ve Grekçe kökenli olanların dışında kalanlardan, birer ikişer örnek vermek ilginç olacaktır:

Almanca: "Röntgen" (Gizlice gözetlemek) - "Hinterland" (Kalça).
Arapça: "Memleket" (Beyoğlu) - "Esnaf" (Kötü kadın).
Arnavutça: "Plaçka" (Ganimet).
Bulgarca: "Zagon" (Usül, yol).
Çingenece: "Mangiz" (Para) - "Nanay" (Yok).
Ermenice: "Astik" (Pezevenk) - "Madik" (Hile).
Farsça: "Kafes" (Hapishane) - "Rüzgâr" (Gösteriş).
Fransızca: "Balkon" (Kadın göğsü) - "Motor" (Kötü kadın).
İbranice: "Adem" baba (Parasız adam).
İngilizce: "İstim" (İçki) - "Fayrap" etmek (Soyunmak, koyuvermek).
İspanyolca: "Muço" (Meyhaneci çırağı).
Latince: "Üniversite" (Genelev).
Romence: "Kokoroz" (Çirkin kadın) - "Kopil" (Çocuk).
Rusça: "Haraşo" (Güzel kadın) - "Mazot" (İçki).

"Beyoğlu Argosu'nun" yabancı kökenli sözcükler açısından zenginliğinin bir örneği ve kanıtı da, aynı anlamda, değişik dillerden gelme çok çeşitli sözcüklerin bulunmasıdır. Hepsi de (çocuk) demek olan, "Şopar" Çingenece'den, "Velet" Arapça'dan, "Bızdık" Ermenice'den, "Kopil" Romence'den gelmektedir. (İçki) ya da (rakı) anlamında kullanılan "İstim" İngilizce'den, "Duziko" Grekçe'den, "Mazot" Rusça'dan, "Carmak" Ermenice'den gelmektedir. "Helallı" Arapça, "Mantunita" İtalyanca, "Nannik" Ermenice, "Aftos" Grekçe kökenlidir ve tümü (sevgili, metres, dost) anlamında kullanılmaktadır. Bu örnekler kolaylıkla çoğaltılabilir.

Bu derlemede, hiç kuşku yok, bazı sözcükler istenmeden gözden kaçmış ve yer almamıştır.

Bazı sözcükler ve deyişler bilinçli olarak bu derleme kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu konuda çeşitli nedenler etken olmuştur. Bunlar arasında en önemlisi ağır küfür ifade eden ve seks organları, ya da eylemleri ile ilgili anlamı olan sözcüklerin, dışarıda bırakılması isteği ve zorunluluğudur. Argolarda bu tip sözcüklerin, ne denli önemli bir oranı olduğu düşünülürse, bu hususun, bu derleme için,

ciddi bir noksanlık olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Beyoğlu'nun Kısa Geçmişi

Beyoğlu pek çok alanda ve anlamda, "Galata"nın devamı sayılabilir. Galata önceleri bir Ceneviz kolonisiydi. İstanbul'un karşısında kurulmuş küçük ama hareketli bir ticaret limanıydı. "Galata" sözcüğünün, İtalyanca'nın Cenova lehçesinde (yokuş) anlamına gelen "caladdo" sözcüğünden türediği ileri sürülmektedir.

Bizans İmparatorluğu 1267 yılında Cenevizlilere, Galata'da bağımsız bir yönetim kurmak hakkını tanımıştır. Çünkü, tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi, Bizans İmparatorluğu da Venediklilerle savaş ve mücadele halindeydi. Kendisine müttefikler bulmak istiyordu. Bizans devrinde Galata surlarının kuzeyindeki bölgeye, Rumca (öte, ötesi) anlamına gelen "Pera" deniliyordu. Burada "Pera Bağları" vardı.

Biz bugün eski Galata ve Pera'nın bulunduğu alanların ikisine birden "Beyoğlu" diyoruz. Bu ad, Trabzon Pontus Rum İmparatorluğu'nun son prenslerinden, daha sonra İslâm dinini kabul ederek burada yaşayan Aleksi Komnenos'dan dolayı bu alana verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu İstanbul'u ele geçirdikten sonra, uzun süre Galata'ya kısıtlı da olsa bağımsız bir yönetime sahip olmak hakkını verdi. Galata kentin ticaret merkezi olmak niteliğini gittikçe güçlendirerek sürdürürken, bir kısım siyasal ayrıcalık daha edindi ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki Katoliklerin koruyucusu olarak kabul edildi.

Galata'nın imtiyazlı durumu, Osmanlılar tarafından 1669 yılında Girit Adası'nın fethedilerek, Doğu Akdeniz'deki Venedik egemenliğine son verilmesine kadar devam etti. Bu tarihten sonra Cenevizlilere yeni imtiyazlar tanınmadı. Avrupalılar ile Osmanlılar arasındaki ticari ve kültürel ilişkiler yerli Rumların eline geçti. Aynı tarihlerde Galata kuzeye doğru, yayılmaya başladı. Buna karşın, 18. yüzyılın başlarında Pera bugünkü Tünel ile Galatasaray arasındaki bölgeden ibaretti. Daha kuzeyde iki büyük İslâm mezarlığı, "Küçük Mezarlık" ile "Büyük Mezarlık" ve bazı küçük yabancı mezarlıklar yer alıyordu. Daha sonra bu mezarlıklar ortadan kaldırıldı ve bölge şimdiki sınırlarına doğru yayıldı.

Yüzyılımızın başında, Beyoğlu, kentin Avrupa ile en çok ilişkisi olan, nüfusunun yarısından çoğunu Hıristiyanların meydana getirdiği bir semtiydi. Hıristiyan halk, Hıristiyan Osmanlılar, Levanten denilen Hıristiyan ve Avrupalı kırmaları ve Avrupalılardan meydana geliyordu. Semt, kentin ticarî merkezi olma özelliğine, kültür ve eğlence merkezi olmak özelliğini de katmıştı.

Yüzyılımızda Beyoğlu

Yüzyılımızın başında, İstanbul'daki yabancı elçilik ve konsoloslukların, bankaların, ticari kurumların, yabancı yapımı mal satan dükkânların ve nihayet Avrupa asıllı olup İstanbul'da sürekli olarak yaşayan insanların önemli bir kısmı Beyoğlu'na yerleşmişti. Tüm bu kozmopolit havasına karşın, İtalyan kültürü, Beyoğlu'nda, mimariden yaşam biçimine; sokak isimlerinden eğlencesine kadar her alanda belli bir ağırlığı vardı. Üstelik bu hava, halk kitlelerinin, alt tabakalarına kadar yayılmıştı. Öyle ki, konuşurken Fransızca sözcükler kullanmak snob bir davranış sayılır, İtalyanca sözcükler kullanmaksa sayılmazdı. Bugün dahi aynı havanın esintileri vardır. Halkın geniş kesimi tarafından, İtalyanca kökenli olan "lokanta" sözcüğü, "ahçı" ve "kebapçı" sözcüklerinin kullanıldığı rahatlıkla kullanılırken, Fransızca kökenli "restaurant" sözcüğü, geçmişinin tüm eskiliğine karşın, aynı rahatlıkla kullanılmamaktadır. Daha sonra ortaya çıkan, İngilizce kökenli "Pub", "Grill House", "Snack Bar" gibi sözcükler ise yabancılıktan hiç kurtulamamış ve geniş kitlelerce asla benimsenmemiştir.

Beyoğlu, 1920'lerden sonra çeşitli nedenlerle, kozmopolit havasını giderek artan bir hızla yitirmeye başlamıştır. Ve ne ilginçtir ki, İstanbul'un nüfusu azalan tek ilçesi olmuştur. 1927 yılında 294.025 kişinin barındığı Beyoğlu, 1970'de 225.850, 1980'de 223.360 kişiye düşmüştür. Oysa aynı süre içinde İstanbul'un nüfusu yaklaşık 6 kat artmıştır. Bugün Beyoğlu dediğimiz alan Taksim, Cihangir, Karaköy, Kasımpaşa, Hasköy, Sütlüce semtlerinden meydana gelmektedir. Yaklaşık 20 km²'lik bir alanı kaplamakta olup, km² başına nüfus yoğunluğu 11.400 kişi kadardır.

Yakın zamana kadar, Beyoğlu'nda İtalyanca kökenli pek çok sokak adı bulunduğunu biliyoruz. Bunlar daha sonra Türkçe adlarla değiştirilmiştir. (Örneğin bir zamanların ünlü "Glavani Sokağı". bugün "Kallavi Sokağı" olmuştur.) Bugün bildiğimiz kadarı ile dört örnek kalmıştır. İtalyan Kültür Merkezi'ni, İstiklâl Caddesi'ne bağlayan sokağın adı "Balyoz Sokak"tır. Balyoz eski Venedik Cumhuriyeti elçilerine verilen addır. Bu sokağın daha eski adının "Venedik" olduğu söylenir. Sokağın içinde hâlâ "Alberg" diye bir otel vardır. ("Albergo" İtalyanca otel demektir). "Baloz" çalgılı eski tip meyhanelerin adıdır. Bugün, Beyoğlu Adliyesi'ni İstiklâl Caddesi'ne bağlayan "Balo Sokak" adını eskiden içinde bulunan ünlü balozlardan almıştır. (Aslında "balo" da İtalyanca kökenli bir sözcüktür ama, sokağın adı "baloz"dan gelmektedir). İtalyanca kökenli sokak adlarına verebileceğimiz diğer iki örnek, Karaköy'i Şişhane'ye bağlayan "Bankalar Caddesi" ve Karaköy'deki "Aynalı Lokanta Sokak"tır.

Beyoğlu Argosu'nda İtalyanca Kökenli Sözcükler

"Abaşo" (Alttaki)
"Abli"yi kaçırmak (Şaşırmak)
"Aborda" etmek (Yanaşmak)
"Aganta" (Tut)
"Ala" (Usulünce)
"Alabanda" (Musallat)
"Alabanda" olmak (Musallat olmak)
"Alabanda"yı yemek (Azarlanmak)
"Alabora" olmak (Plânın bozulması)
"Alafranga" (Züppe)
"Alafranga"nın bebesi (Toy züppe)
"Alarga" (Çekil)
"Alarga" durmak (Çekilmek)
"Alarga" etmek (Açıktan gelmek)
"Alesta" (Hazır)
"Algarina" (İri kabadayı)
"Apiko" (Hazır beklemek; şık giyimli)
"Arına" (Altın saat, yüzük)
"Armatör" (Kadın çalıştıran belâlı)
"Avanta" (Bedava şey)
"Avanta"cı (Bedavacı, bedava geçinen)
"Avanta"cılık (Bedavacılık)
"Avanta" etmek (Bedavadan almak, rüşvet almak)
"Avanta" vermek (Rüşvet, haraç vermek)
"Averta" (Açık, serbest)
"Avisto" (Görür görmez)
Açık "Balo" vermek (Herkesin girebileceği eğlence düzenlemek)
"Bandıra"sız (İnançsız, bağsız)
"Banka" (Genelev)
"Banyo" ettirmek (Azarlamak, küfür etmek)
Yedi sülâlesinden "Bando mızıka" geçmek (Sülâlesine küfür etmek)
"Baston" yutmuş (Kasılan kişi)
"Boca" etmek (Boşaltmak)
"Boca"lamak (Şaşırmak, zorluk çekmek)
"Bomba" patlatmak (Önemli hırsızlık)
"Borda" (Yan)
"Borda borda" (Yan yana)
"Ciro" etmek (Sırtından geçinilen kadını başka bir belâlıya satmak)
"Covino" (Süslü)
"Dalavere" (Hile)
"Dümen" (Hile)
"Dümen"ci (Hileci)
"Dümen"i kırmak (Kaçmak)
"Dümen" kullanmak (İdare etmek, ayarlamak, kandırmak)
"Dümen" yapmak (Hile yapmak)
"Entereso" (Menfaat)
"Entereso"cu (Menfaatçi)
"Faça" (İskambil destesinde en alttaki kâğıt - Elbise)
"Faça"sını almak (Fiyakasını bozmak)
"Falçata" (Bıçak, şiş, kama)
"Falso" (Hata)
"Falso" yapmak (Hata yapmak)
"Familya" (Aile)
"Filo" (Bitler)
"Fino" (Esrar)
"Fit" olmak (Razı olmak)
"Fiyasko" (Başarısızlık, rezalet)
"Flâma"sız adam (Her boyaya boyanan kişi)
Yelkenleri "fora" etmek (Kaçmak)
"Forsa" gibi çalıştırmak (Az para ile çok iş yaptırmak)
"Furya" (Çok fazla olan şey)
"Grado"su düşmek (Değeri azalmak)
"Gusto" (Zevk)
"Güverte"' (Kumar masası)
"Güverte"de yürümek (Erkeklerin erkeklerle ilişki kurması)
"Güverte" yolculuğu (Otomobil bagajında yolculuk)
"Iskarta" (İşe yaramaz)
"Izbandut" (İri ve kaba)
"İskandil" (Tepkiyi ölçmek için yapılan yoklama davranışı)
"İskandil" etmek (Gözetlemek, yoklamak, ağız aramak)
"İskele" almak (Sarkıntılık etmek)
"İskele"ye bağlanmak (Eğlenceden sonra, gece birlikte kalınacak kadının bulunduğu yere gitmek ve kalmak)
"Kalantor" (Zengin ve gösterişli adam)
"Kampanacı" (Şarlatan)
"Karmanyola" (Tehdit ve zorla yapılan kent içi gündüz soygunu)
"Karmanyola"cı (Gündüzleri kent içinde tehdit ve zorla soygun yapan kişi)
"Kaşkaval" (Aptal, sersem)
"Kontra" gitmek (Zıt gitmek)
"Kontrat"sız kadın (Birlikte nikâhsız yaşanan kadın)
"Korsan" (Yasaların izin verdiği bir işi izinsiz yapan kişi)
"Korta" etmek (Çapkınlık yapmak)
"Krema"sını yemek (Bir işin yalnız kolay tarafını üstlenip, yararlanmak)
"Kumanya" (Meze)
"Lâçka" (Yaşlanmış, pörsümüş kadın ya da adam)
"Lâtarna" (Çok eski otomobil)
"Lotarya" çekmek (Sonu kuşkulu bir işe girmek, para yatırmak)
"Maestro" (Şef, başkan)
"Makarna"cı (İtalyan)
"Makine" (Tabanca)
"Manca" (Yiyecek)
"Manita" (Para sızdırmak için yapılan kandırma davranışı)
"Manita"cı (Hile ile para sızdıran kişi)
"Manita"cılık (Hile ile para sızdırma yolu ile geçinenlerin mesleği)
"Mantunita" (Metres)
"Mayna" (Son verme)
"Mayna" olmak (Bırakmak, sona ermek)
Yelkenleri "Mayna" etmek (Teslim olmak, kabullenmek)
"Marka" (Tuzak)
"Marka"cı (Dolandırıcı, hileci)
"Morto" (Ölü)
"Morto"cu (İmam)
"Morto"latmak (Öldürmek)
"Morto"yu çekmek (Ölmek)
"Numara" (Dalavere)
Sıfır "Numara" (Mükemmel, katıksız)
"Numara" yapmak (Dalavere yapmak)
"Orsa boca" (İyi kötü, bata çıka)
"Palavra" (Uydurma, yalan)
"Pantol"lu hayvan (Kaba adam)
"Pantalon" ıslatmak (Çok korkmak)
"Papel" (Kâğıt para)
"Parsa" (Bahşiş)
"Parsa"yı toplamak (Bir işin kârını almak)
"Pasaport"unu vermek (Birlikte yaşanan kadına veya adama yol vermek)
"Paso" (Bir işe girilmeyeceği zaman ben yokum anlamına kullanılır)
"Pirzola" yemek (Gülmek)
"Piştov" (Tabanca)
" Piyango" vurmak (Şansı gülmek)
"Piyasa" etmek (Aşağı yukarı gezinip çevreye bakmak, ya da kendisini çevreye göstermek)
"Piyasa"ya düşmek (Orta malı olmak)
"Posta" kaldırmak (İşi bırakmak)
"Posta" koymak (Tehditle, kabadayılıkla göz korkutmak)
"Posta" kurmak (Tuzak kurmak)
"Posta"lamak (Yollamak, korkutup kaçırmak)
"Pupa" gitmek (Doğru ve hızlı gitmek)
"Racon" (Âdet, yol, usûl)
"Racon" kesmek (Gösteriş yapmak)
"Rampa" etmek (Yanaşmak)
"Raspa" (Çok yeme)
"Raspa"cı (Obur)
"Raspa"lamak (Yanaşmak)
"Reçete" (İşin kolayı)
"Reçete" yazmamak (Önem vermemek)
"Resto" (Yeter, dur)
"Riziko" (Tehlike)
"Rosto" yapmak (Bıçaklayarak öldürmek)
"Salata" (Karışık)
"Salata"lık (Kaba, hıyar)
"Sardalya" istifi (Kalabalık)
"Sigorta"sı atmak (Kontrolu kaybetemek)
"Tenor" (Eşcinsel erkek)
"Toka" etmek (Vermek)
"Torna"ya sokmak (Kibarlık öğretmek)
"Urba"sız (Fakir)
"Varda" (Savul)
"Vardakosta" (Gösterişli)
"Vardiya" (Nöbet)
"Vida"ları gevşemek (Çok gülmek)
"Vida"ları sıkmak (Ciddileşmek)

"Vira" (Bir şeyi durmadan yapmak)
"Viya" (Doğru gitmek)
"Volta" (Aşağı yukarı dolaşma)
"Volta" atmak (Aşağı, yukarı gezmek, dolaşmak)
"Volta"sını almak (Kaçmak, savuşmak)
"Zaparta" yemek (Azar işitmek)

Beyoğlu Argosu'nda Grekçe Kökenli Sözcükler

"Abuli" (Kafasız)
"Adadiyoz" (Külhanbeyi)
"Afaroz"lamak (Kovmak-çalmak)
"Afi" kesmek (Poz yapmak)
"Afi"li (Gösterişli)
"Aftos" (Metres, sevgili)
"Aftospiyoz" (Önemsiz)
"Ahlat" (Görgüsüz, kaba)
"Ahtapot" (Başkasının sırtından geçinen ve bu kişinin yakasını bırakmak istemeyen)
"Akoza" (Söyle, haber ver)
"Akoz" etmek (Susmak)
"Akozlamak" (Gizlice haber vermek)
"Akrobat" (Her türlü kılığa giren)
"Alyon" (Çok zengin)
"Anafor" (Bedava)
"Anafor"cu (Bedavacı)
"Anafor"dan gelmek (Bedavadan gelmek)
"Anafor"a konmak (Bedavaya konmak)
"Anafor"lamak (Çalmak, aşırmak)
"Anahtar" (Rüşvet)
"Andaval" (Aptal, saf)
"Andaval"lık (Saflık, aptallık)
"Antipati" olmak (Kızmak, soğumak)
"Arpacı" (Hırsız)
"Asfalt" gibi çiğnemek (Çok dövmek)
Ana avrat "Asfalt"ta koşmak (Topuna birden sövmek)
"Atlet" (Yaşına uygun davranmayan yaşlı adam)
"Atom"lamak (Başarısızlığa uğramak)
"Barba" (Yaşlı meyhaneci)
"Barbunya" (Mor bin liralık)
"Bora" patlatmak (Çok kızmak)
"Caka" (Gösteriş)
"Caka"lı (Gösterişli)
"Cendere" (Sıkan şey)
"Çaça" (Genelev işleten kadın; büyük kabadayı)
"Çiroz" (Sıska)
"Despot" (Müstebit)
"Dızgal" (Sakal)
"Dinamo" (Durmadan çalışan kötü kadın)
"Diploma" (Kötü kadınlara verilen vesika)
"Diploma"lı (Vesika ile çalışan kadın)
"Diyakoz" (Yardakçı, çömez, dalkavuk)
"Duziko" (Rakı, içki)
"Eftaminokofti" (Uydurma)
"Elado" etmek (Kapmak, almak)
"Erkete" durmak (Gözcülük etmek)
"Evlek" (Kâğıt para)
"Fantazya" (Hayal)
"Fasulye" yazmak (Kumarhanecinin mano hakkının kaydıdın tutuluşu)
"Fener"li (Sakallı)
"Fiyasko" (Başarısız sonuç)
"Folluk" (Eşcinsel erkek)
"Irgat" (Çok az para ile çalışan)
"Ispanak" (Budala)
"Ispanak"zade (Aşırı akılsız, budala)
"İspinoz" (Geveze)
"İspinoz" gibi düşünmek (Dönülmesi zor bir hatadan sonra çaresiz kalarak düşünmek)
"İstefan" (Hıristiyan nikâhı)
"Katalaviz" (Öğrendin mi? Anladın mı?)
Kaç "Kırat" gelir (Değeri nedir ki?)
"Kitakse" (Bak)
"Kitakse" etmek (Bakmak)
"Kerata" (Boynuzlu)
"Kodes" (Hapishane)
"Kopsi kefali" etmek (Başını kesmek)
"Koma"ya girmek (Çok üzülmek, çok içmek)
"Koroydo" (Sersem)
"Kozmonot" (Çok içki içerek yere basıp dengesini bulmakta zorluk çeken)
"Kukumav" gibi düşünüp durmak (Kederli ve yalnız olmak)
"Küfe" (Sarhoşun evine götürülürken bindirildiği otomobil veya başka vasıta)
"Küfe"lik olmak (İçki içip kendi kendine eve dönemeyecek hale gelmek)
"Madrabaz" (Hileci, desiseci)
"Malama" (Altın lira)
"Mandepsi" (Tuzak, dalavere)
"Mandepsi"ye basmak (Tuzağa düşmek)
"Mandepsi"ye düşürmek (Tuzağa düşürmek)
"Mandıra" köpeği (Kötü huylu, azgın adam)
"Mangır" (Para)
"Mantar" (Yalan)
"Mantar" atmak (Yalan söylemek)
"Mantar"a basmak (Tuzağa düşmek)
"Mantar"cı (yalancı)
"Manyak" (Normal davranmayan saçmalıklar yapan kişi)
"Mastor" (Esrar sarhoşu)
"Matiz" (Sarhoş)
"Matiz" olmak (Sarhoş olmak)
"Mavro" (Zenci)
"Metelik"e kurşun atmak (Çok parasız olmak)
"Metazori" (Zorla)
"Metizmenos" (Esrar sarhoşu)
"Mikrop" (Düzeni ve oyunu bozan, işleri karıştıran)
"Mikrop"luk yapmak (Düzeni ve işleri karıştırmak)
"Moloz" (Değersiz şey)
"Moloz"laşmak (Çirkinleşmek, yaşlanmak)
"Morfin" atmak (İğneli söz söylemek)
"Nato" kafa (Kalın kafa)
"Palamar"ı çözmek (Kaçmak)
"Palamar"ı koparmak (Kaçmak)
"Palamut" (Kalın esrarlı sigara)
"Papaz" (Hoşgörüsüz)
"Papaz"cı (Üç kâğıtçı)
"Papaz"ı bulmak (Belâsını bulmak)
"Papaz"ı kaçırmak (Rezalet çıkararak eğlenmek)
"Papaz"ı uçurmak (İçki âlemi yapmak)
"Patagos" (Bütün para)
"Pavurya" (Çarpık yürüyen)
"Paydos" (Dağılın)
"Pırna" (Rakı)
"Pilaki" (Aptal)
Enayi "Pilaki"si (Aşırı sersem)
"Pilaki" yapmak (Bir işi karıştırmak)
"Piyastos" etmek (Yakalamak)
"Piyastos" olmak (Yakalanmak)
"Polim" (Yalan, uydurma)
"Polim" atmak (Yalan, uydurma söz söylemek, tavır takınmak)
"Polim" yapmak (Gösteriş yapmak)
"Politika" yapmak (Samimiyetsiz davranmak)
Ağzını "Poyraz"a açmak (Nafile bir sonuçla karşılaşmak, boş yere beklemek)
"Pul" (Para)
"Saloz" (Sersem, ahmak)
"Saloz"laşmak (Aptallaşmak, afallayıp şaşırmak ve yanlış işler yapmak)
"Salya"sı akmak (Bir şeye aşırı derece imrenip, özenmek)
"Saraka" etmek (Alay etmek)
"Saraka"ya almak (Alaya almak)
"Semer" (Kalça)
"Tahtakoz" (Polis, jandarma)
"Takoz" koymak (Bir şeyi engellemek için yapılan davranış veya oyun)
"Taksi" çalışmak (Belli bir pezevenge bağlı olmadan çalışmak)
"Takunya"lı (Yobaz)
"Topografya"sı bozuk (Vücudu çirkin kadın)
"Tripo" (Kumarhane)
"Uskumru" (Kadın parası yiyen erkek)
"Voli" (Vurgun şeklinde kazanç)
"Voli" vurmak (Vurgun kâr sağlamak)
"Voli"ye yatmak (Özellikle şoförlükte küçük işleri almayıp, çok kârlı iş için uzun süre beklemek)
"Zoka"yı yutmak (Tuzağa düşmek)

Prof. Dr. TALÂT TEKİN

Arap Yazısı İle Türkçe Metinler

Tarih boyunca Türk dilinin yazımı için kullanılmış türlü alfabeler arasında en uzun sürelisi ve en yaygını, hiç şüphesiz ki, Arap alfabesidir. Gerçekten, bu alfabe, Türklerin İslâm dinini kabul etmeye başladıkları 10. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl ortalarına kadar, yani 1000 yıl gibi çok uzun bir süre tarihî ve modern Türk dil ve lehçelerinin yazımı için kullanılan tek alfabe olmuştur. Arap alfabesi, 20. yüzyılın ilk çeyreği sonlarından itibaren Türk ülkelerinde yerini Latin asıllı yeni alfabelere bırakmışsa da bu yazı Irak ve İran'da yaşayan Azerîler ve Türkmenlerle, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sinkiang Uygur Bölgesinde (Doğu Türkistan'da) yaşayan Uygurlar ve Kazaklarca bugün de kullanılmaktadır.

ARAP ALFABESİNİN KÖKENİ VE GELİŞİMİ

Arap yazısı Kuzey Sâmi alfabesinin Aramî koluna bağlı bir yazı sistemidir. Bu yazı, aslen Arap oldukları halde Aramî dilini veya Aramî dilinin Nabatî lehçesini konuşan Nabatî'lerin yazılarından gelişmiştir. Gerçekten Sina yarımadasında bulunan en yeni Nabatî kitabeleri (3. ve 4. yüzyıllar) ile en eski Arap kitabeleri (6. yüzyıl) arasında yazı bakımından büyük bir benzerlik vardır. Arap alfabesiyle yazılmış Arapça en eski dil anıtları Zebed (512) ve Narrân (568) kitabeleridir.

Fenike-Aramî-Nabatî gelişim çizgisi ile oluşan Arap alfabesi Hicret'ten sonra, yani 7. ve 8. yüzyıllarda, iki ana türde gelişme göstermiştir: 1. *Kûfî* veya köşeli yazı, 2. *Nesih* veya yuvarlak yazı. Köşeli harf şekillerinden oluşan *Kûfî* yazı 12. yüzyıla kadar daha çok kitabe, sikke ve mushaf yazımında kullanılmış, ondan sonra kullanıştan düşmüştür. Ancak, *Kûfî* yazı ortadan kalkmadan önce, 11. yüzyılda, *Mağribî* denilen ve Kuzey Afrika ülkelerinde kullanılan Arap yazısını doğurmuştur.

Yuvarlak hatlı harf şekillerinden oluşan *Nesih* yazısı daha çok Mısır'da 7. yüzyıldan itibaren papirüs üzerine yazılmaya elverişli bir yazı türü olarak gelişmiş ve bugünkü Arap alfabesinin esasını oluşturmuştur.

Arap yazısı, aslında, bütün Sâmi alfabeler gibi, sadece ünsüzleri gösteren harflerden oluşur. Başlangıçta 22 ünsüz işaretinden oluşan alfabeye Arapçanın ihtiyaçlarını karşılamak üzere, sonradan 6 harf daha eklenmiştir. Bu harfler sırasıyla (ṯ veya s̲, peltek s), (h, yani ḥ), (ḏ veya z̲, peltek d veya z), (ḍ veya ż, yani dat), (ẓ yani z̤) ve (ġ veya ḡ) harfleridir. Araplar, ayrıca Sâmi alfabedeki *samek* harfini bırakmış, buna karşılık *şīn* harfini noktalamış, bunun noktasız şekline de *sīn* demişlerdir.

Arap harflerinin tümü eskiden noktasızdı. Daha sonra, belki de Süryanî alfabesi örnek alınarak, Arap yazısında birbirine çok benzeyen harfleri ayırt edici noktalar (bir, iki ve üç nokta) kullanılmaya başlanmıştır. Noktalı Arap harfleri İslâmiyetin ilk yıllarında kullanılmış olduğuna göre alfabedeki bu yeniliğin daha Cahiliye döneminde yapılmış olduğu tahmin edilebilir.

Süryanî yazısından alınmış başka bir yenilik de *hareke* (ünlü işaretleri) sistemidir. Arap yazısında harekeler başlangıçta harflerin üst, iç ve alt kısımlarına konulan noktalardan ibaretti. Nokta şeklindeki bu harekeler, asıl harflere ait olan ve çoğu kez siyah mürekkeple yazılan noktalardan ayırt edilmek için kırmızı, sarı, yeşil ve nadir olarak da mavi renkte mürekkeple yazılırdı. Daha sonra nokta şeklindeki bu harekeler bırakıldı ve bugünkü şekiller kullanılmaya başlandı. Bu harekeler, karşılıkları olan ve Arapçadaki uzun ünlüleri yazmak için kullanılan *alif*, *wāw* ve *yā* harflerinin küçük şekillerinden başka bir şey değildir: *fatha* (üstün) sağ yukardan sol aşağıya meyilli bir elif, *żamma* (ötre) küçük bir *wāw* nihayet *kasra* (esre) bir hayli kısaltılmış (baş ve kuyruk kısımları atılarak düz çizgi haline sokulmuş) bir *yā*'dır.

Okuma işaretleri denilen öbür işaretler *hamza* (hemze), *cazm* (cezim) veya *sukūn* (sükûn) ve *şadda* (şedde) veya *taşdīd*'dir. Bunlardan birincisi aslında küçük bir *'ayn* olup hafif gırtlak patlayıcısı değerindedir veya başka bir deyişle, üzerine konulduğu *alif*'in bir uzatma harfi olarak değil de bir ünsüz (hafif gırtlak patlayıcı-

sı) değerinde olduğunu gösterir. *Cazm* veya *sukūn* işareti, üzerine konulduğu harfin (ünsüz işaretinin) sâkin, yani ünlüsüz okunacağını, *şadda* veya *taşdīd* de ünsüzün şeddeli, yani ikiz veya çift olduğunu gösterir.

Habeşçe dışındaki bütün Sâmi dilleri gibi, Arapça da sağdan sola yazılır. Bazı harfler kendilerinden sonra gelen harflere bitişmez. Bunlar, *alif, dāl, zāl, rā, zāy* ve *wāw* harfleridir. Bunlara Osmanlıcada *hurûf-u munfasıla* (ayrı harfler, bitişmez harfler) denirdi. Diğer harfler ise kendilerinden sonra gelen harflere bitişir. Bunların Osmanlıca adı da *huruf-u muttasıla* (bitişen veya bitişir harfler) idi. Bitişen harflerin müstakil yani tek başına şekillerinden başka kelimenin başında, ortasında ve sonunda olduklarına göre farklı şekilleri vardır. Ayrıca, bitişen harfler birbirleri ile türlü birleşik şekiller (*ligatür*'ler) meydana getirir. Bunlar 131 tane olup *lām* ve *alif* harflerinin birleşmesi ile meydana gelmiş olan *lā* değerindeki ligatür çok kere ayrı bir harf gibi alfabenin sonuna konulur. *Lâmelif* denilen bu ligatürle birlikte Arap alfabesindeki harflerin sayısı 29'u bulur.

Harfler				Adı	Transkripsiyon	
ا	ـا			al-alif	(elif)	a(ʾ)
ب	ـب	بـ	بـ	al-bā	(be)	b
ت	ـت	تـ	تـ	at-tā	(te)	t
ث	ـث	ثـ	ثـ	aṯ-ṯā	(se)	ṯ
ج	ـج	جـ	ـج	al-cim	(cim)	c
ح	ـح	حـ	ـح	al-ḥā	(ha)	ḥ
خ	ـخ	خـ	ـخ	al-ḫā	(hı)	ḫ
د	ـد			ad-dāl	(dal)	d
ذ	ـذ			aẕ-ẕāl	(zel)	ẕ
ر	ـر			ar-rā	(re)	r
ز	ـز			az-zā	(ze)	z
س	ـس	سـ	ـس	as-sin	(sin)	s
ش	ـش	شـ	ـش	aš-šin	(şın)	ş
ص	ـص	صـ	ـص	aṣ-ṣād	(sat)	ṣ
ض	ـض	ضـ	ـض	aż-żād	(dat)	ż
ط	ـط	طـ	ـط	aṭ-ṭā	(tı)	ṭ
ظ	ـظ	ظـ	ـظ	aẓ-ẓā	(zı)	ẓ
ع	ـع	عـ	ـع	al-ʿayn	(ayın)	c
غ	ـغ	غـ	ـغ	al-ġayn	(gayın)	g
ف	ـف	فـ	ـف	al-fā	(fe)	f
ق	ـق	قـ	ـق	al-ḳāf	(kaf)	ḳ
ك	ـك	كـ	ـك	al-kāf	(kef)	k
ل	ـل	لـ	ـل	al-lām	(lam)	l
م	ـم	مـ	ـم	al-mim	(mim)	m
ن	ـن	نـ	ـن	an-nūn	(nun)	n
ه	ـه	هـ	ـه	al-hā	(he)	h
و	ـو			al-vāv	(vav)	v
ى	ـى	ىـ	ـى	al-yā	(ye)	y

Arap alfabesi

Türkçenin ünlüleri şu harf veya harf birleşimleri ile gösterilir:
Başta a *: medli* elif
Başta e *: sade veya hemzeli* elif
Başta ı, i : elif + ye
Başta o, u, ö, ü : elif + vav
İçte a, e *: elif veya sıfır (*e *için* he*)*
İçte ve sonda ı, i : ye
İçte ve sonda : o, u, ö, ü : vav

Harflerin Osmanlıca adı da *huruf-u muttasıla* (bitişen veya bitişir harfler) idi. Bitişen harflerin müstakil yani tek başına şekillerinden başka kelimenin başında, ortasında ve sonunda olduklarına göre farklı şekilleri vardır. Ayrıca, bitişen harfler birbirleri ile türlü birleşik şekiller (*ligatür*'ler) meydana getirir. Bunlar 131 tane olup *lām* ve *alif* harflerinin birleşmesi ile meydana gelmiş olan *lā* değerindeki ligatür çok kere ayrı bir harf gibi alfabenin sonuna konulur. *Lâmelif* denilen bu ligatürle birlikte Arap alfabesindeki harflerin sayısı 29'u bulur.

İranlılar İslâmiyeti kabul edip dillerini Arap yazısı ile yazmaya başlayınca Farsçanın ihtiyacına göre alfabeye 4 harf daha ilâve etmişlerdir. İranlıların icadı olan bu harfler şunlardır: پ (p), چ (ç), گ (*kâf-ı Fârisî* denilen ince *g*) ve ژ (j). Böylece, İranlıların kullandığı Arap alfabesindeki harf sayısı, *lâmelif* hariç, 32'ye yükselmiştir.

İranlılardan sonra İslâmiyeti kabul eden Türkler de ne Arapça ne de Farsçada bulunmayan *ng* (geniz *n*'si) için bir harf icad etmişlerdir (*kâf-ı nûnî* veya sağır kef denilen üzeri üç noktalı *kef*), böylece alfabedeki harf sayısını, lâmelif hariç olmak üzere, 33'e çıkarmışlardır. Ancak, bu harfin sadece Batı Türkleri veya Osmanlılarca kullanıldığını, Doğu Türkçesinde ve ondan gelişen Çağataycada geniz *n*'sinin, Uygurcada olduğu gibi, *nûn* ve *kef* harfleri ile yazıldığını yeri gelmişken hemen hatırlatalım.

ARAP YAZISI İLE TÜRKÇE

Türkçeyi Arap harfleri ile ilk kez yazanların 10. yüzyıl ortalarında İslâm dinini kabul eden Karahanlılar olduğu şüphesizdir. Ne var ki ne 10. yüzyılın ikinci yarısından ne de 11. yüzyılın ilk yarısından kalma Arap harfli bir Türkçe metne sahip değiliz. Bugünkü bilgilerimize göre Arap harfleri ile yazılmış en eski Türkçe kelimeler ve metin parçaları (cümleler, manzum parçalar ve atasözleri) Kâşgarlı Mahmûd'un 1073'te tamamladığını bildiğimiz *Dīwānu luġāti't-turk* (Türk dillerinin divanı) adlı ünlü Türkçe-Arapça sözlüğündekilerdir. Ancak, bilindiği gibi, bu sözlüğün bize kadar gelen tek nüshası Kâşgarlı'nın kaleminden çıkmış orijinali olmayıp Muhammed bin Ebi Bekr adlı İran asıllı bir müstensihin 27 Şevval 664 (= 1 Ağustos 1265) tarihinde Şam'da tamamladığı kopyasıdır.

Kâşgar'lı Mahmûd sözlüğünde Arap imlâ sistemini uygulamış, yani kısa veya normal uzunluktaki ünlüleri harekelerle, uzun ünlüleri ise uzatma harfleri (*hurûf-u med*) denilen *elif, vav* ve *ye* ile göstermiştir. Söz başındaki uzun *a* ünlüsünü de, bilindiği gibi, yanyana iki elif ile yazmıştır. Kâşgarlı Arapçada bulunmayan *p, ç* ve *g* (ince *g, kâf-ı Farisî*) harflerini de kullanmamıştır. *Sat* ve *tı* harflerini de kullanmayan Kâşgarlı Mahmûd geniz *n*'sini, Uygur yazısında olduğu gibi iki harfle, *nun* ve *kef* ile yazmıştır.

Divan ile hemen hemen aynı tarihte telif olunan *Kutadgu Bilig*'in (1069) şairin kaleminden çıkmış olan veya Karahanlı hükümdarına takdim edilen nüshasının Arap harfleri ile mi yoksa Uygur harfleri ile mi olduğu bilinmiyor. Arat, bu eserin orijinalinin Uygur alfabesi ile yazılmış olduğu görüşündedir. Eserin bize kadar gelen üç nüshasından ikisi, bilindiği gibi, Arap harfleri iledir. 1896'da Kahire Hidiv Kütüphanesi'nde bulunmuş olan Mısır nüshası açık ve okunaklı nesih ile yazılmıştır. Mısır Memlûk kumandanlarından İzzeddin Ay-Demir (ölümü 1361 veya 1374) için yazılmış olan bu nüsha 14. yüzyıl ortalarında istinsah edilmiştir. *Kutadgu Bilig*'in sülüs hattı ile olan Fergana (Menegan) nüshası ise, Arap yazısı uzmanı Moritz'e göre, Mısır nüshasından daha eskidir ve belki de 13. yüzyılda istinsah edilmiştir.

Kutadgu Bilig'in Arap harfli nüshalarında benimsenen ve uygulanan imlâ sistemi Kâşgarlı'nın imlâ sistemiden tamamiyle farklıdır. Kâşgarlı'nın Arap imlâ sistemi yerine bu nüshalarda kelimelerin bütün ünlülerini uzatma harfleri ile gösteren eski Türk (Uygur) imlâ sistemi uygulan-

KUTADGU BİLİG'DEN ALINAN PARÇANIN YAZIÇEVRİMİ:

1) bular ehl-i beyt ol ḫabīb-qa q(a)daş — ḫabib sawçı ḫaqqı üçün sew adaş
2) için irtemegil ya qılgın tözün[1] — meger til-de t(e)ngsiz yorıtsa sözin

BĀB BİR QUTU BİLGE ʿĀLİM-LAR BİRLE Q(A)TILMAQNI ÖGRETÜR

3) t(a)qı bir qutu bilge ʿālim-lar ol — ola[r ʿi]lmi ḫalq-qa y(a)rut(t)açı yol
4) olarnı q(a)tıġ s(e)w aġırla söz[i:n] — [biligle]rin ögren üküş yā azın
5) bular ol y(a)rar yā y(a)ramazları[ġ] — [seçib] adra tutġan köni yol arıġ
6) usa ʿilmi ögren b(i)lig-leri bil — [n(e)ngin] edgülük qıl küdez t(e)grü[2] til
7) bular ol ḫaqīqat bu dīn tirgü[ki] — [o]lar bilgi ol çın şerīʿat köki
8) yoq erse ajun-da bu ʿālim bügü — tikib ünmegey irdi yerde y(i)gü
9) olar ʿilmi boldı bodun-qa yula — y(a)rusa yula tünle azmas yola
10) n(e)nging-den ülüg qıl süçig söz bile — aş içgü yitürgil t(a)puġ qıl küle
11) tilin s(e)rme irme bolun eymenük — aġu ol olarnıng eti birtem-ök[3]
12) tilin s(e)rme irme tuz etmek yitür — aġır tut olarıġ aġırla kötür
13) eşit ʿilmi işlet tilin songdama — ya qılgın qılınçın y(a)wuz tib time
14) olardın k(e)reki s(a)nga ʿilmi ol — köni-lik-ke y(i)tse ayu birse yol
15) bular ol sürüg qoy-qa erkeç sanı — qoyug b(a)şlasa yolça sürse köni

Notlar: 1. *tözin* yerine, 2. *b(e)krü* yerine, 3. Satır altında: *bürtem ök*

BUGÜNKÜ TÜRKÇESİ:

1) Bunlar (Aleviler) "ehl-i beyt"tendirler, sevgili (peygamberimizin) akrabaları(dırlar); (ey) dost! aziz peygamber hakkı için (bunları) sev!

2) (Bunların) içlerini veya tabiat ve kökenlerini (pek) araştırıp soruşturma; ancak konuşurken yakışıksız söz söyleyen olursa, (o başka)!

BAB: ÂLİMLER SINIFI İLE İLİŞKİLERİ ÖĞRETİR

3) Başka bir grup da bilgili âlimlerdir; onların ilmi, halk için, yol aydınlatıcı (bir meş'ale gibidir).

4) Onları çok sev ve (iyi) sözlerle ağırla; az veya çok, bilgilerini öğren, (öğrenmeye bak).

5) Faydalı ve faydasız olanları seçip birbirinden ayıran ve (gidilecek) doğru yolu temizleyen (ve açanlar) bunlardır.

6) Mümkünse, (bunlardan) ilmi öğren, bilgileri(ni sen de) bil; (bunlara) maddî iyilikte (yani, yardımda) bulun, haşin söz kullanmaktan da sakın.

7) Bunlar, hakikaten, bu dinin direkleridir; onların ilmi, gerçekten, şeriatın kökü, (aslı ve esası)dır.

8) Şayet dünyada bu alim ve bilginler olmasa (idi), dikip (ekmek) suretiyle yerden (hiçbir) yiyecek bitmezdi.

9) Onların ilmi, halk için bir meş'ale olmuştur; meş'ale yanarsa, (insan) geceleyin yolu şaşırmaz.

10) Malından (bunlara da) pay ver; tatlı sözlerle (bunlara) yiyecek ve içecek ulaştır, ve güler yüzle (bunlara) hizmet et.

11) (Bunlara) dil ile sert ve kaba davranma, çekingen ol; onların eti (senin için) zehirin ta kendisidir.

12) Onlara karşı sert ve kaba dil kullanma; tuz ekmek yedir; saygı göster ve itibar et.

13) Onları dinle, bilgilerine göre hareket et; tavır ve hareketleri hakkında arkalarından dedikodu yapma.

14) Senin için gerekli olan onların ilmidir; (onlar insanlara) yol göstererek doğruluğa sevk ederler.

15) Bunlar koyun sürüsünün koçu gibidir; (bırak) sürünün başına geçip onu doğru yola götürsünler!

Kutadgu Bilig*'in Mısır (Kahire) nüshasından (istinsah tarihi 1350-1370 arası)*

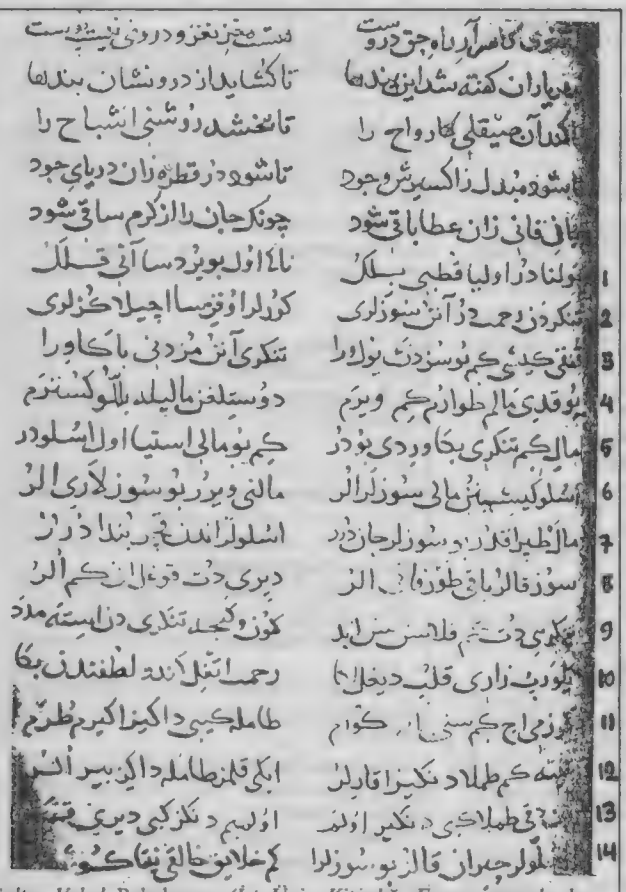

Sultan Veled, Rebabname *(İst. Üniv. Kitaplığı, Farsça yazmalar kısmı, No. 1375 (tarihi 1346) (Mansuroğlu'ndan).*

SULTAN VELED'İN *REBĀBNĀME* MESNEVİ'SİNDEN BİR PARÇA:

1) mevlanādur evliyā ḳuṭbı bilüñ / ne ki ol buyurd(ı)sa anı ḳ(ı)luñ
2) t(a)ngr(ı)dan raḥmet-dür anun sözleri / körler okırsa açıla gözleri
3) ḳankı kişi kim bu sözden yol vara! / t(a)ngrı anun müzdini baña vire
4) yok(ı)dı māl(u)m ṭ(a)varum kim virem / dōstlıġ(ı)n māl-ıla bellü gösterem
5) mālı kim t(a)ngrı b(a)ña virdi budur / kim bu mālı isteye ol usludur
6) uslu kişinün mālı sözler olur / mālını virür bu sözleri alur
7) māl toprakdur bu sözler cān durur / uslular andan kaçar bunda durur
8) söz ḳalur bāḳī ṭavar fānī olur / dir(i)yi dut ḳoġıl anı kim ölür
9) t(a)ngrıyı dut kim k(a)lasın sen ebed / gün ü gice t(a)ngrı-dan iste meded
10) yalvarup zārī ḳ(ı)lup diġ(ı)l aña / raḥmet etġıl kendü luṭf(ı)nd(a)n b(a)ña
11) göz (ü) mi aç kim seni bellü görem / ṭamla gibi deñize gir(e)m ṭuram
12) nite kim ṭamla d(e)ñize ḳarılur / iki kalm(a)z ṭamla deñiz bir olur
13) [be]n d(a)ḳı ṭ(a)mla g(i)bi d(e)ñiz olam / ölmeyem d(e)ñ(i)z g(i)bi diri ḳalam
14) uslul(a)r ḫayrān ḳalur bu sözlere / k(i)m ḫālayıḳ ḫaliḳı nite göre

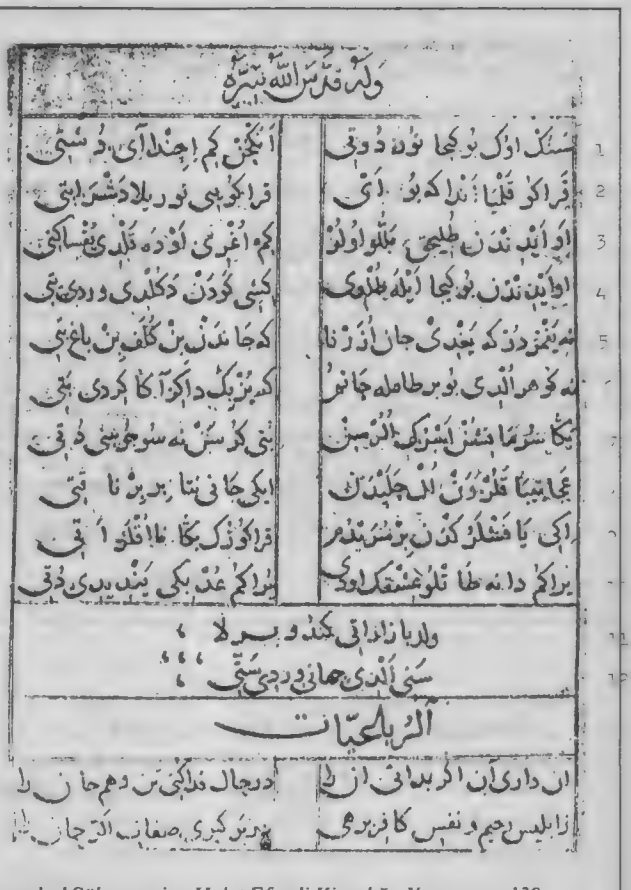

İstanbul Süleymaniye-Halet Efendi Kitaplığı, Yazma no. 139 (722/1322 tarihli) (Mansuroğlu'ndan).

YAZIÇEVRİMİ:

1) senüñ evüñ bu gice nūr dut(t)ı / anuñ(i)çün kim içinde ay düşti
2) ḳarañu ḳalmaya anda ki bu ay / ḳ(a)rañuyı nūr-ıla daşra it(t)i
3) ev aydından ṭolıc(a)ḳ bellü olur / kim oġrı evde ḳaldı yoḳsa git(t)i
4) ev aydından bu gice eyle ṭoldı / kişi ḫgevden degüldi v(a)rdı yit(t)i
5) ne yaġmurdur ki yaġdı cān üzerne / ki cāndan bin gülef bin bāġ bit(t)i
6) ne gevher oldı bu bir ṭamla cānum / ki yüz biñ deñiz añna girdi bat(t)ı
7) baña sorma nişün esrük olursın / bunı gör sen ne sücü bini dut(t)ı
8) ʿacāyıba ḳalurvan ol çalapdan / iki cānı nite bir birne ḳ(a)t(t)ı
9) iki yā ḳaşlarundan bir sōraydum / ḳ(a)ra göz(ü)ñ b(a)na ne oḳlar at(t)ı
10) y(ü)regüm-de ne ṭatlu ʿışḳ(u)ñ odı / yüregüm ʿöd bigi yandıydı düt(t)i
11) veled bāzār et(t)i k(e)ndü birle
12) seni aldı cihānı virdi sat(t)ı

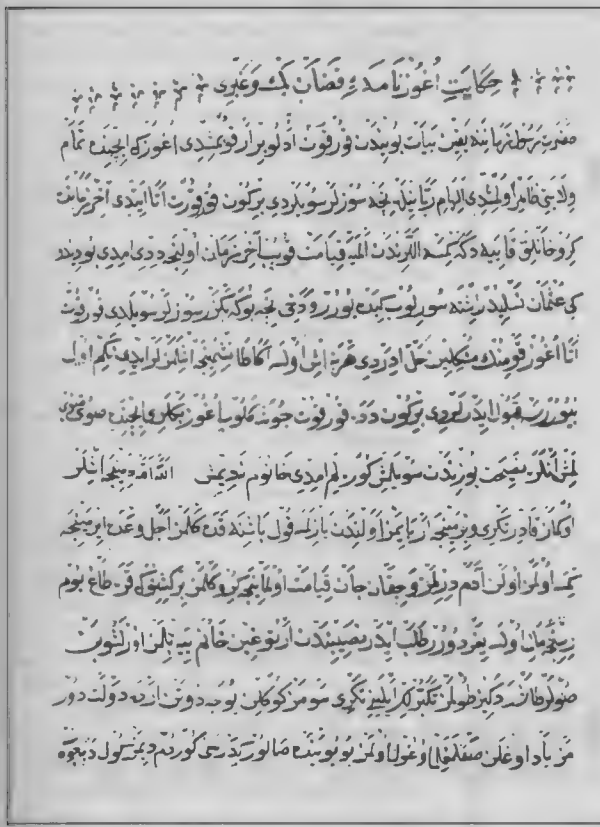

Kitab-ı Dede Korkut'un Vatikan nüshasının ilk sayfası Ettore Rossi, Il "Kitab-i Dede Qorqut" (Roma 1952)den.

KİTĀB-I DEDE KORKUT'UN VATİKAN NÜSHASINDAN BİR SAYFA:

1) ...HİKĀYET-İ OĞUZNĀME-İ KAZAN BEG VE ĠAYRİ.....

2) ḥażret-i resūl zamānına yakın bayat boyından ḳorḳut adlu bir er kopınış-idi oğuzuñ içinde tamām

3) vilāyeti ẓāhir olmış-idi ilhām-ı rabbānī-le niçe sözler söyler-di bir gün korkut ata eyitdi (:) āḫır zamānda

4) girü ḫanlık ḳayıya dege kimse ellerinden almaya ḳıyāmet kopub āḫır zamān olınca didi imdi bu didü-

5) gi 'oṯmān nesli-dür işte sürilüb gide yorur ve daḫı niçe buña beñzer sözler söyledi korkut

6) ata oğuz ḳavmınuñ müşkilin ḥall ider-di her ne iş olsa aña ṭanışmayınca işlemezler idi ne-kim ol

7) buyurur-sa ḳabūl iderler-di bir gün dede ḳorḳut cūşa gelüb oğuz begleri içinde şoy şoy-

8) lamış anlara naṣīḥat yüzinden söylemiş görelim imdi ḫanum ne dimiş (:) allah allah dimeyince işler

9) oñmaz ḳādır tañrı virmeyince er bayımaz evelinden yazılmasa kul başına ḳada gelmez ecel va'de irmeyince

10) kimse ölmez ölen ādem dirilmez ve çıḳan cān ḳıyāmet olmayınca girü gelmez bir kişinün ḳara ṭag yum-

11) rısınca ınālı olsa yığar durur ṭaleb ider naṣībinden artuġın ḫanum yiye bilmez orlaşuban

12) şular ṭaşsa deñiz tolmaz tekebbürlik eyleyeni tañrı sevmez göñlin yüce dutan erde devlet dur-

13) maz yad oğul şaḳlamaġ-ıla oğul olmaz böyüyende şalur gider seni gördüm dimez kül depecük

mıştır. Uygur imlâ sisteminin devam ettirildiğini gösteren başka bir kanıt da *-lar, -lık, -çı* vb. gibi yaygın olarak kullanılan eklerin genellikle ait oldukları kelimeye bitiştirilmeyip ayrı yazılmalarıdır. Uygurcadan aktarılan bu imlâ sistemi Doğu Türkçesinin Karahanlı döneminden sonraki dönemlerinde de devam edecek, özellikle Çağataycada Türkçe kelimelerin bütün sesleri harflerle gösterilecek ve harekeye ihtiyaç kalmayacaktır.

Anadolu'da, ilk kez yazı dili olmaya başlayan Oğuz lehçesinin Arap harfleri ile yazımında Doğu Türkçesinden farklı bir yol ve yöntem tutulmuştur. Doğu Türkçesi ile karışık bir dille yazılmış olan *Behcetü'l-ḥadā'ik fī mev'izeti'l-halā'iḳ* adlı eserin Hicrî 703 (= 1303) tarihinde istinsah edilen Bursa (Orhan Kitaplığı, Kurşunluoğlu Bölümü, no: 5) nüshasında Türkçe kelimeler Arap imlâ sistemine göre (kısa ünlüler sadece hareke ile, uzun ünlüler *hurûf-u medd* ile) yazılmıştır. Anadolu sahasında bir süre (12. ve 13. yüzyıllar?) uygulandığı anlaşılan bu sistem daha sonra yerini ünlülerin, özellikle *e* ünlüsü dışındaki ünlülerin, uzatma harfleri ile yazıldığı Doğu Türkçesinin imlâ sistemine yakın bir sisteme bırakmıştır. Ancak, Anadolu'da Oğuz lehçesinin yazımı için başvurulan ve daha sonra Osmanlıca döneminde kurallaşan ve klasikleşen bu sistemle Doğu Türkçesi imlâ sistemi arasında önemli farklar vardır. Bu farkların başlıcaları şunlardır:

1- Art ünlülü kelimelerin başındaki *t* sesinin baskılı (emphatic) *ṭ*i ile yazılması (Doğu Türkçesinde kullanılmaz);

2- Art ünlülü kelimelerin ilk hecesindeki *s* sesinin baskılı *ṣat* ile yazılması (Doğu Türkçesinde kullanılmaz);

3- İnce *g* sesi için *kâf-ı Farisî*'nin kullanılması;

4- Kelime içi ve sonundaki *e* ünlüsünün *he* ile yazılması;

5- Geniz *n*'sinin üç noktalı *kâf-ı nûnî* ile veya sadece *kef*'le gösterilmesi (Doğu Türkçesinde *nun* ve *kef* ile).

VOLGA BULGAR KİTABELERİ

Doğu Türkçesi ve Anadolu Oğuzcası dışında Arap harfleri ile yazılmış başka bir Türk lehçesi, daha doğrusu bir Türk dili daha vardır ki o da Volga Bulgar Türkçesidir. Volga havzasında 7. veya 8. yüzyıldan 14. yüzyıl ortalarına kadar devam eden bir devlet kurmuş olan Bulgar Türkleri 10. yüzyıl ortalarından itibaren İslâm dinini kabul etmiş ve öbür Türk dillerinden tamamiyle farklı olan dillerini (*z* yerine *r*, *ş* yerine *l* kullanan arkaik Türk dili; bugünkü Çavuşçanın atası) Arap alfabesi ile yazmışlardır. İşte bu Müslüman Bulgar Türklerinden 100'e yakın mezar kitabesi bize kadar gelmiştir. SSCB'nin Çuvaş, Tatar ve Başkır Muhtar Bölgelerindeki eski mezarlıklarda bulunan bu kitabelerin bir kısmı 13. yüzyıl sonlarına, büyük bir kısmı da 14. yüzyılın ilk yarısına aittir. Volga Bulgar kitabelerinin çoğu Bulgar kûfîsi denilen değişik bir yazı türü ile yazılmıştır. Volga Bulgar kitabelerinde başvurulan imlâ sistemi Arap imlâ sistemi gibidir: kısa ünlüler sadece hareke ile gösterilir; uzun ünlüler ise *hurûf-u med*, yani *elif, vav* ve *ye* ile yazılır.

Osmanlı Yazısında Reform Girişimleri'ni gelecek ay sunacağız.

Kurban Bayramı İçin Saraydaki Bayramlaşma Törenine Çağrı 1919

Bâbıâlî
Teşrifât-ı Umûmiye Dairesi
Bâbıâlî Hukuk Müşaviri Münir Beyefendi Hazretlerine

Beminnehü tealâ işbu bin üç yüz otuz beş senesi ıyd-i saîd-i adhâ muayede-i hümayun-u resm-i âlîsinin Dolmabağçe sahilsarayı şevket ihtivasında icrası irade-i seniyye-i cenab-ı mülûkâne mukteza-yı münifinden bulunmuş olmakla vasatî saat sekiz buçukta saray-ı hümayunu mezkûrde hazır bulunmaları lüzumu tebliğ olunur.

Elbise: Büyük üniforma: Rütbesi olmayan zevat için İstanbulin ve siyah boyunbağı mecburidir.
Nişan: Nişan-ı âlîler ve kordon

Teşrifat
Müdiriyeti
(mühür)

İşbu varaka-yı davetiyenin memurin-i teşrifatiyeye iraesi mercudur.

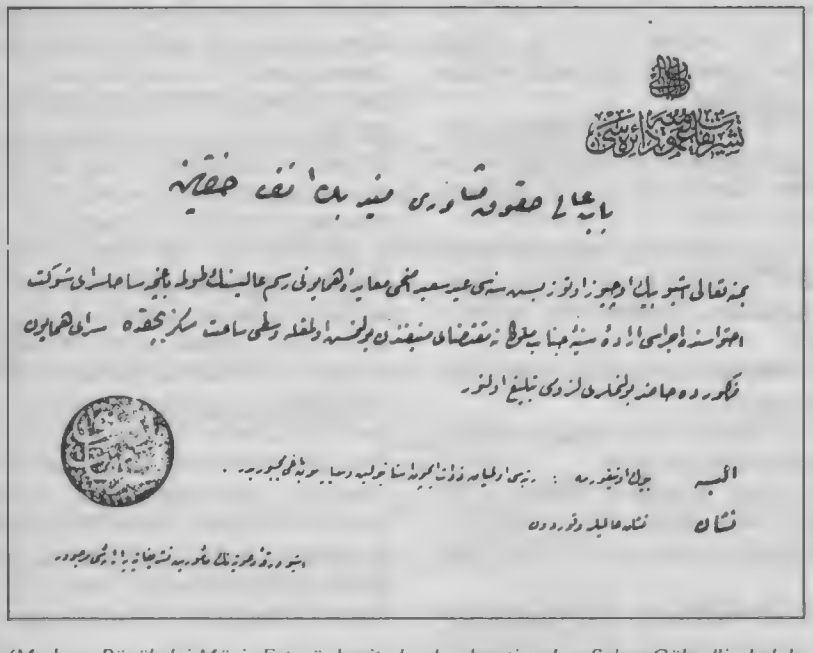

(Merhum Büyükelçi Münir Ertegün'e ait olan bu davetiye, kızı Selma Göksel'in koleksiyonundan alınmıştır.)

Toplumlar da arada bir dinlenir, kervanlar gibi. Ne kadar yol alınmış, hesaplanır. Bazan bir kitap, bütün bir medeniyetin "defter-i âmâli"dir — bir medeniyetin, bir kavmin veya bir cemaatin. Böyle bir şeref hangi eserlere nasip olmuş? Kişiden kişiye, toplumdan topluma değişir cevap. Kimine göre "Kitab-ı Mukaddes", kimine göre "Usul üstüne konuşma", kimine göre "Kapital". Kendi dünyamızı ele alırsak, XIX. asırda yazılan düşündürücü kitapların başında, Tunuslu Hayreddin Paşa'nın "En Emin Yol" gelir *(Akvem el Mesalik*, 1867)[1]. Ne kadar hazindir ki, bütün bir tarihe ışık tutan bu dürüst kitap, Türk düşüncesi için hâlâ bir soru işaretidir. Oysa Tunuslu, Tanzimat dönemi sonlarında İslâm ülkelerinde yapılabilecek ıslahatın tespitine çalışıyordu. Çözmek istediği kördüğüm: "İslâm kalarak çağdaşlaşmak." Ülkemiz, o zamandan beri, bu önemli sorunla sık sık karşı karşıyadır. Fakat meseleye "rasyonel" bir cevap getiremedik, çünkü bizden önceki düşüncelerden habersiziz. İntelijantsiyamız, Amerika'yı her gün yeniden keşfetmeye çalışan bir şaşkınlar kervanı.

Tarih, yüzyılın başlarında aynı meseleyi yeniden önümüze çıkardı. Bu defa düğümü çözmeye çalışan, profesyonel bir aydın. Tabii, sualin vazedildiği şartlar da çok farklı. Fakat, iddia ediyoruz ki, Hayreddin Paşa'nın getirdiği aydınlıkla, "Türk İnkılâbı"nın üstüne eğildiği meseleler karşılaştırılmadıkça dertlerimize sürekli bir çözüm bulunamayacaktır. Tunuslu, geniş tecrübesi olan bir devlet adamı, dinibütün bir Müslüman. Celâl Nuri, tarihimizi iyi bilen bir müstağrib [Batılılaşmış /Batıcı]. Bu iki dürüst zekânın birbiriyle tartışması şüphesiz ki irfanımız için çok hayırlı olurdu. Ama maalesef Celâl Nuri, geniş tecessüsüne rağmen Hayreddin'i okumamıştır. "Türk İnkılâbı", asırlık bir dâvânın bir çeşit "fezleke"si. Yarınki nesillerin de aynı şaşkınlık içinde yaşamasını istemiyorsak, kitabı yeni harflere çevirtmeli ve ele aldığı her konu üzerinde uzun uzadıya tartışmalıyız.

"Türk İnkılâbı"nı okurken bir özetini de yaptım. Okuyucularım, kitabın aslını merak ederse faydalı bir iş yapmış olurum.

Meşrutiyet aydınları bizden çok daha sıhhatliydiler. Celâl Nuri, o dönemin en uyanık, en şuurlu yazarlarından biri. İyi bir hukukçu ve ufku geniş bir püblisist. Zamanında çok sevilmiş, çok sayılmış.

Birinci Millet Meclisi'nde Gelibolu mebusu. Esas Teşkilât Kanunu hazırlanırken sekreterlik yapmış. Celâl Nuri'yi, çocuk yaşlarında okumağa başlamıştım. İlk elime aldığım eseri Türkçemiz üzerine yazılmış bir risale idi. Sonra "Tarih-i

Celâl Nuri'nin Türk İnkılâbı-I

CEMİL MERİÇ

Tedenniyat-ı Osmaniye''... ''Edebiyat-ı Umumiyye'' dergisi, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce başyazarlığını yaptığı bir dergi idi. Sonra ''Taç Giyen Millet'' ve kutuplarla ilgili bir seyahatnamesini gördüm. Bana çok şey öğreten bir yazardı üstad... [2]

Türk İnkılâbı'nda imparatorluğun ''feth-i meyyit'' (otopsi) raporunu hazırlamakla işe başlıyor, yazarımız. Taine'in nazariyesi imdadına yetişmiş: muhit, ırk, zaman. Evet... Osmanlı devleti kurulurken Şarkî Roma çöküyordu. Türk ırkı devlet kurma kabiliyetine sahiptir. Tarihî tesadüfler de Osmanlının işini kolaylaştırır... Ne var ki, karşısına çıkan tesadüflerden lâyıkıyle yararlanamaz Osmanlı. İstanbul hem Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir ticaret merkeziydi, hem de eski Yunan medeniyetinin hazinelerini saklayan bir irfan merkezi. Fatih, Kostantiniyenin bu iki hususiyetini de istismar edemedi. Patrikhaneye büyük imtiyazlar verdi. Böylece devlet içinde bir devlet kurulmasına zemin hazırladı. İktisadî hayatla uğraşacağına lüzumsuz fetih maceralarına atıldı. Âlimleri ülkeden uzaklaştırdı. Bir kelimeyle Yunan'ın mirasını zorla Avrupa'ya kazandırdı. Çevresindekiler bilgisiz, izansız, anlayışsız kimselerdi. Dünya ahvalinden tamamen habersizdiler. Bir kelime ile, İstanbul'un fethi, Türk tarihi bakımından hayırlı bir iş olmamıştır. Ulemâ, Bizans'ın taklidine girişmiş ve İslâm'da Rum Kilisesini hatırlatan bir rahipler zümresi türemiştir. Kânunî zamanı da kopkoyu bir cehalet devri. Osmanlıyı yıkan sebeblerin başında unsurlar meselesi gelir. Ricalden bazıları hastalığı görmüş, fakat kurtuluşun yolunu bulamamıştı. Tanzimat'la başlayıp, Meşrutiyet'le süren yenileşme hareketinin son perdesi: Cumhuriyet. Tarihten çok acı dersler alan Türk milleti büyük bir kumandanın etrafında şahlanarak hayat hakkını kabul ettirmiştir.

Dikkate lâyık olan taraf: Celâl Nuri'nin daha sonraki dalkavukluklardan hiçbirine tenezzül etmemesidir. Konuşan, haysiyetini idrak etmiş bir ilim adamıdır hep. Gerçi müstağribdir, ama ülkesini seven ve birçok peşin hükmüne rağmen tarihini tanıyan, ana diline ve irfanına hürmetkâr bir batı hayranı. Ve yaşadığı çağda Avrupa'yı en iyi tanıyanlardan bir allâme...

Celâl Nuri'ye göre Istanbul'un fethi bir talihsizlik olmuştur Osmanlılar için. ''Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye''de gerekçesini uzun uzadıya anlattığı bu uğursuz zafer, üstadı bir sabit fikir gibi tedirgin eder. Biz, yazarın paylaşmadığımız hükümlerini sınırları belli bir özette tartışmak istemiyoruz. Bir an önce kitaptaki ana-düşünceleri sergileyelim.

★ ★ ★

Bizce, son derece dikkate lâyık bir mesele.. acaba aydınlarımız, ülkedeki büyük sosyal ve siyasî değişikliği nasıl karşıladı? Altı asırlık bir idarenin çökmesini bekliyorlar mıydı? Cumhuriyetin ilânı, müstağriblerimizi gafil mi avladı? Ülkesinin sosyal durumuyla yakından ilgilenen bir Celâl Nuri, henüz billûrlaşmayan Türk inkılâbını nasıl izah ediyor, hareketin geleceği için neler düşünüyordu? Önce mukaddimeye bir göz atalım:

''Şimdiye değin, Türk inkılâbının mahiyeti hakkında ilmî ve tarihî önem taşıyan hiçbir mütalaa ileri sürülmemiştir. Oysa Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasından sonra açılan tarih faslının en büyük bölümü Türk inkılâbıdır.'' Evet.. ''Olayların akışını önceden kestiremeyiz. Gelecek, bugünkü hükümlerimizi de yalancı çıkarabilir. Ama düşüncelerimizi tesbit etmek de lüzumlu ve faydalıdır. Vaktiyle başka türlü düşünüyorduk diye üzülmek boşuna. Hadiseler, bir ferdi değil, bir milleti hatta beşeriyeti bile fikrinden döndürmüştür.

Türk inkılâbını incelemeğe nereden başlamalı? İnkılâb bir başlangıç değil, bir sonuçtur. Yenileşme fikri, bazı siyasilerin ve düşünce adamlarının aklına gelen bir temenni değil, sosyal bir ihtiyaçtı. Demek ki inkılâbı anlamak için Osmanlı devletinin kuruluşuna kadar uzanmak lâzım. Ama bu da yetmez. Avrupa toplumlarının gelişmesini de bir bir incelemek zorundayız. Kısaca, inkılâbımızı yalnız kendi tarihimizin değil, dünya tarihinin çerçevesi ve ana hatları içinde araştırmaya muhtacız.''

Esefle belirtelim ki, Celâl Nuri'nin kitabı üzerinden aşağı yukarı 60 yıl geçtiği halde hiç kimse Türk İnkılâbı'nı bu kadar geniş bir çerçeve içinde ele almamıştır. Peyami Safa'nın ''Türk İnkılâbına Bakışlar''ı, Celâl Nuri'ninkine kıyasla çok sığ ve tarihî temelden mahrum bir karalamadır. Celâl Nuri, Osmanlı tarihini anlatırken yaşadığı devrin en büyük sosyolog tarihçisi H. Taine'in faraziyesine başvuruyor. Yazar, bu konuyu daha önce de işlemiş bulunuyordu. (Bak. *Edebiyat-ı Umumiyye* mecmuaları).

Maksadımız, ilimde irtical olamayacağını ve böyle bir kitabı kaleme almak için uzun yıllar hazırlanmak gerektiğini hatırlatmaktır.

CELÂL NURİ'NİN TÜRK İNKILÂBI

İlk bölüm: Çevre (muhit).

Osmanlı ülkesi yekpâre bir bütün olmaktan uzaktır. Türkiye ise eskiden mevcud olmayan bir kavram. Dünyanın kıtalara bölünmesi de gerçek değil itibarîdir. Ülkemiz, ne denirse densin, Asya'dan çok Avrupa'ya yakındır. Kaldı ki, dünyayı kıtalara değil başka coğrafî bölümlere ayırmak daha pratiktir. Mesela bir Akdeniz âlemi vardır. Bu âlem'in kendine özgü bir birliği olduğu inkâr edilemez. Nitekim, bu birlikten uzaklaşanlar önce geride kalır, sonra da esir olur ve nihayet tarih sahnesinden silinirler. Deniz, milletleri birbiriyle kaynaştırmıştır. Biz de Sâdi gibi milletler birbirinin âzâsıdır, diyebiliriz. Türk ulusu, Küçük Asya ve Anadolu denilen yarımadayı bin yıldan beri yurt edinmiştir. Gerçi, Balkan Yarımadasına da yerleşmiş ama orada Anadoludaki kadar rahat olamamış. Bu iki yarımadanın birleştiği nokta İstanbul.. Bu şehir en eski zamanlardan beri Avrupa ve Asya denilen kıtaların geçidi, köprüsüdür. Fakat Asya'dan çok Avrupa'dadır, alınyazısı da onunla ortak.. Anadolu, Batı dünyasını o yoldan tanır ve anlar. Biz Türkiye'yi ne kadar Asya'dan sayarsak o ölçüde aldanırız. Çevreyle iklim öylesine güçlü ki, yok olmadıkça etkilerinden kurtulamayız.

Hem Avrupa'da kalacak, hem de Asyalılığımızı koruyacaktık! Bu tabiata aykırı olurdu.

Avrupa bir bütündür, Asya paramparça.. Osmanlılık, Avrupa'nın ortasında bir Asya yaratmağa ve onu ayakta tutmağa çalışmıştı. Avrupalılaşmak ihtiyacı -ki ancak bu suretle yaşamak mümkündü- hakikî bir açlık gîbi Osmanlılığın bünyesini kemiriyordu. Fakat Avrupalılaşamıyorduk, devletin temeli sakattı. Uyum yeteneğimiz yoktu. Osmanlı saltanatı, Asyaî ve eski mahiyetini unutamıyordu.

Kısaca, Osmanlılık ile çevre ve resmen Osmanlı sayılan milletler arasında uyuşmazlık vardı. Demek ki Osmanlılar, ya çevre değiştirmek zorundaydılar yahut da yenileceklerdi. Nitekim, çevreyle uzlaşamayan Osmanlılar sonunda dağıldılar.

İkinci bölüm: Irk.

Dünyada saf ırk yoktur, yazara göre. Coğrafyadaki bölümler gibi etnoğrafyadaki sınıflamalar da itibârîdir. İnsan toplulukları ırklara göre değil, milletlere göre ayrılır. Millet, bir devletin uyruğu olan insan topluluğudur. Milletin oluşumunda ne ırk farkı gözetilir ne din farkı (Esas Teşkilât kanunu, madde 88). Milletin resnen tarifi bu. Ama bir de etnoğrafyanın tarifi var: ona göre İstanbul'da yaşayan bir Rum, Türk değil Rumdur. Bir milletten bulunmak arzusu, ortak menfaatleri ve tarihi olmak, milletlerin doğuşunda, ırktan da, dilden de, dinden de daha önemlidir.

Osmanlı İstanbul'unda belli bir aile egemendir. Rum Kostantiniyesi'nde böyle bir egemenlik yoktu. Orada her zorba, kayser olabilirdi. Nitekim Arabdan, Ermeniden, Bedeviden sürülerle imparator gelmiştir. Anadolu'da ise bin yıldan beri pek az değişen bir Türk ırkı vardır. Bu ırkın belli başlı vasfı, hükümet etmektir.

Son yıllarda, yaşabilmek için yenileşmek, Avrupalılaşmak lüzumunu duyan ilk (ve bugün için tek) Hıristiyan olmayan Doğulu toplum, yine Türk milletidir.

Osmanlı devletinin Fatih devrinden bu yana ayırıcı vasfı cehalettir. Oysa İstanbul 1100 yıldan beri, bir kültür merkezi.. Avrupa'nın öteki kısımları karanlık içindedir henüz. "Osmanlı ricali, her gün Kostantiniye ile alışverişte oldukları halde, bundan asla haberdar değillerdi. Sanki mühim bir hazine keşfeden Fatih, yalnız altınların bulunduğu küplerle iktifa edip muhteviyatını bırakmış oldu. Fatih'in pûr-gurur ve nahvet Konstantiniye'ye girdiğini tasavvur ediniz.. Rumların verecekleri harçdan istifade etmek için II. Mehmed'in ilk gördüğü iş, Kayser'in istiskal ettiği patrik'i makamında alıkoymak ve ona fazla imtiyazlar tanımak olmuştur" (s. 31).

"... Fatih'in yanındaki bilgisiz âlimler, Bizans'ı taklide giriştiler... İslâma aykırı bir Müslüman ruhbanlığı kuruldu. Ulemamız, kıyafete kadar Rum ruhbanını örnek aldı. Türk milleti, bu sebebden dolayı, daha sonra Batıya yöneleceğine Doğuya çevirdi yüzünü. Oysa Doğu medeniyetleri (Arap ve İran) o devirde bütün güçlerini tüketmiştiler, çöküş ve çürüyüş humması içindeydiler. Kısaca, o zamanın ricali hakikati görüp İstanbul denilen kürsüden Doğuya değil de, Kadim Yunan ve Roma'ya baksalardı, İngiliz ve Fransızlar bizim halimizde bulunacaklardı şimdi... Evet, biz dini, irfanı, hatta lisanın bir kısmını Doğu'dan aldık. Ama bunları iktibas ettiğimiz vakit Doğu'da din, irfan, lisan canlılık ve seyyaliyetini kaybetmiş, duraklama aşamasına girmişti. Kanunî zamanı Osmanlı celîlinin en koyu devridir. Hızlanan düşüş o zaman başlar. Avrupa'da ise Rönesans, Reform, keşifler ve sömürge hareketleri birbirini kovalar. Zamanın zaferden sarhoş Osmanlı ricali ise olan bitenlerden tamamen habersizdiler... Kanunî'nin bende-gânı ricali, asırlarında, devrin gelişmelerine yabancıydılar.

Üçüncü bölüm: Zaman.

Taine'in nazariyesi, imparatorluğun "feth-i meyyit" raporunu hazırlamak için bir nevi destektir, Celâl Nuri de yaşadığı dönemin bütün aydınları gibi bir müstağrib. Ona göre Tanzimat'la başlayan ıslâhat hamlelerini Cumhuriyet taclandırmış. Tarih, kanunlara bağlıdır. Türk İnkılâbı bir mucize değil, asırlardır süren bir maceranın son perdesidir. Osmanlı devleti, bahtiyar bir çağda kurulmuştur. Doğu Roma İmparatorluğu çökmektedir. Osmanlı tarihçileri, Fatih'in mağlup ettiği Konstantin'in adını bile anmaz, ondan "tekfur-u makhur" diye söz ederler.

Osmanlı, İstanbul'u fethetti, ama onun sunduğu iktisadî imkânlardan yararlanamadı. Akdeniz Osmanlıların eline geçince Hıristiyan kavimler Hind'e ulaşmak için yeni yollar araştırdılar. Ve Amerika keşfedildi. Yani Osmanlı devleti, eline geçen iktisadî anahtarı kullanamadı. İktisadiyatın yerine fethiyat geçti. Kısaca devlet, karşısına çıkan eşsiz fırsatları kaçırdı. Çöküş başlayınca komşu devletler Hıristiyan unsurları kışkırtmaya başladılar. Ricalin başlıca endişesi, bu gâile ile uğraşmak oldu. Hemen hepsi de bozgunla sona eren savaşların vesilesi, bu yabancı müdahalelerdir. İmparatorluk yıkıldı, çünkü hastaydı. Hastalığın teşhisini şöyle yapabiliriz:

1- Devletin içinde birçok unsurların olması; mezheb imtiyazları yüzünden Osmanlı istiklâlinin hacz altında bulunması; Müslüman olmayanlar milliyet şuurunu sahiptirler. Bu sayede hem irfanca, hem iktisatça yükselirler. Türkler ise geride kalır.

2- Türklerin herhangi bir millî gayeleri yoktur. Bütün güçleriyle saltanatı korumaya çalışırlar.

Müslüman olmayanlar, ilk bakışta sahipsiz görünüyordu, ama arkalarında ruhanî bir teşkilât vardı. Ayrıca Avrupa'nın ısrarlı müdahaleleri.. İmparatorluk mahiyeti itibarıyle milletlerin üstünde bir hükûmet demektir. Yani millî olamaz. Böyle bir topluluk ister istemez muhafazakârdır. Hıristiyan cemaatlerin ruhanileri her türlü yenileşmeğe açıktılar. Patrikhaneler, birer ruhanî makam olmakdan çok, milliyeti korumak ve güçlendirmek için kurulmuş yarı gizli hükûmetçiklerdi. Osmanlılığın can çekişmesini bir iki asır uzatan yine "zaman"dır, yine talîh'-

CELÂL NURİ'NİN TÜRK İNKILÂBI

dir. Bu safhasında saltanatın imdadına "Avrupa muvâzenesi" yani devletlerin rekabeti yetişmiştir (Hünkâr İskelesi, Ayastefanos muâhedeleri).

Tanzimat'a gelince... Ülke tam bir anarşi içinde. Reşit Paşa her teşebbüsünde taassub engeliyle karşılaşır. Celâl Nuri'nin bu konudaki yargısı bizce çok yerinde: Tanzimat-ı Hayriye, Osmanlı Devletini müstebit bir devlet olmaktan kurtardı, onu mutlak bir devlet mertebesine çıkardı.

Üçüncü merhale 1324 (1908) Meşrutiyeti.. Yazarın bu konudaki inancı da çok gerçekçidir: bu Meşrutiyet iyi niyetle ilân edilmesine rağmen "İttihat ve Terakki" egemenliğinin gerçekleşmesi için kurulmuş oldu. Sonra talîhsiz günler.. Bulgaristan'da bağımsızlık, Bosna-Hersek'in Avusturya - Macaristan'a katılışı... "Elcezîret-ül Hadra" anlaşması ihmal edilip Fas'ın tamamiyeti çiğnenince Trablus'a saldıran İtalya. Bunu izleyen "Balkan İttifakı".. Sonra "Dünya Savaşı" ve Sevr.. Yunan'ın Anadolu'ya saldırısı.. Ne var ki, Türkiye Cumhuriyeti bahtiyar tesadüfler içinde doğuyor. Mustafa Kemal'in başkanlığında Türk milleti, dünya savaşı bozgunundan sonra fırsatlardan faydalanmak ehliyetini "belagân mabelâg" göstermiştir. Eğer bu fırsatlar zuhurunda millette hazırlık ve uyanıklık olmasa, "Gazi" ayarında da bir zat bulunmasa idi acaba kurtulabilir miydik? Celâl Nuri kuşkuludur! Diyor ki: "Türkler için zafer ve inkılâb ancak bu âmillerin biraraya gelmesinden doğmuştur." Her inkılâbın anahtarı zaferdir. Osmanlı devleti gibi istiklâli mukayyet [bağımsızlığı sınırlı] bir toplulukla inkılâba imkân yoktu.

Bundan sonra yazar, yeni bir bölüm açıyor: *Medeniyet* (S.53-71).

Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin "feth-i meyyit" raporu büyük bir belâgatle geleceğin tarihine sunulmuştur artık. Şimdi sıra, kurulacak toplumun hangi esaslara dayanacağını belirtmeğe çalışmaktır. Nitekim Ağaoğlu Ahmet "Üç Medeniyet" adlı kitabında meseleye cevap aramış ve hükmünü kesin olarak ifade etmiştir: Örnek alınacak tek medeniyet vardır: Avrupa medeniyeti. Bu hüküm, o dönem Türk aydınlarının üzerinde birleştikleri bir nevi "bedahet"tir [apaçıklık]. Abdullah Cevdet, Akçuraoğlu Yusuf, hatta birtakım ihtirâzî kayıtlar [çekinceler] bir yana, Sait Halim Paşa hep aynı düşünceyi paylaşırlar. Çeşitli ufuklardan gelen Türk aydınları arasında bir çeşit "consensus" kurulmuştur. Başka bir deyişle, *Mustafa Kemal*'e atfedilen inkılâblar, tesadüfen Paşa'nın kafasında doğup gelişen düşüncelerin gerçekleşmesinden ibaret değildir. Paşa, muzaffer bir kumandan olarak bazı temayüllere ağırlık vermiş, bazı akımları desteklemiş, şu veya bu görüşte aşırılığa kaçmıştır. Ama, bütün bu görüşler, o devir intelijantsiyası tarafından ortaya atılmış, üzerinde tartışılmış ve ciddi bir itirazla karşılaşmamıştır. Bugünkü sosyal yaşayışımızı yöneten de II. Meşrutiyet'te ortaya atılan bu fikirlerdir. Demek ki, yeni baştan ele alınmaları ve tartışılmaları kaçınılmaz bir zorunluluktur. Nerede hata ettik? Başka türlü davranabilir miydik? Bugün neler yapmalıyız? Bu soruların cevabını verirken elimizdeki dosyanın içindekileri çok iyi bilmek zorundayız.

Celâl Nuri, bölüme şöyle başlıyor: "İnsanlık, bulunduğumuz yüzyılda, medeniyet bakımından birbirinden çok farklı topluluklar sergilemektedir.." Doğru bir tespit. Fakat yazar, medeniyetden ne kastettiğini açıkça söylemiyor. Bizce bir kusurdur bu. Batı irfanıyla yetişmiş bir aydın, tartışmaya bir tarifle başlamalıydı. Maalesef Ağaoğlu'nda da ciddi bir tarife rastlayamıyoruz. Medeniyet, Türkçeye 19. asırda girmiş bir kelime. Fransızca "civilisation"u karşılamak için Tanzimat paşaları tarafından uydurulmuş ve bugüne kadar berrak bir tarife kavuşamamış. Celâl Nuri gibi bir zatdan bu müphemiyete son vermek endişesi beklenirdi.

Yazar, sözlerini şöyle sürdürüyor: Önce bir Avrupa medeniyeti var.. küçük bir azınlık. İnsanların çok daha büyük bir kısmı başka medeniyetlere bağlı. Bunları da ikiye ayırabiliriz. (A) kitabı olmayanlar: Hind ve Çin-Hind'i gibi, Afrika'nın çoğu ve Japonya... (B) Müslümanlar. Avrupa medeniyeti yükselmekte, öteki medeniyetler yerinde saymaktadır (Ağaoğlu Ahmet bey de öyle düşünür).

Ne var ki, Celâl Nuri daha aydınlık: yükselen medeniyetin özelliği: dinamik yani devingen olmaktır. Yerinde sayan medeniyetler ise: statik yani "mütevazin" dirler (durgun dese daha doğru olurdu).

Avrupa medeniyeti ilerlemekte ve karşılaştığı bütün engelleri yok etmektedir. Yalnız Türk kavmi bir istisnâdır. Avrupalı deyince gözümüzün önüne oldukça mütecanis bir topluluk gelir. Oysa Avrupalı'yla Avrupalı olmayanlar arasında büyük ayrılıklar söz konusudur. Avrupalılar arasındaki bu tecanüs nereden geliyor acaba? 1) Avrupa'nın küçük bir kıta oluşundan. Bir kıta bile değil, Asya'nın batı ucunda bir yarımada. Denizler, ırmak ve sâir geçitler sayesinde birbiriyle kaynaşmışlardır. 2) Hıristiyanlık. Gerçi İsa'nın tebliğ ettiği dinle bugünkü nasrâniyetin münasebeti azdır. Bu din, kilise büyüklerinin içtihatlarına rağmen, her devirde o devrin görüş ve düşünüşüne uymuştur.

Müslüman ve Mecusi âlemlerinde ise böyle bir tecanüs yok. Bu insanlar birbirlerinden uzaktırlar ve kaynaşmamışlardır. İslâmlık, son yüzyıllardaki ulemânın egemenliği altında durgun bir hâle geldi. İçtihat kapıları fiilen kapandı. Zamanın tebeddülü ile alıkâmın da değişeceği düşünülmedi. Eski fetvalara zincirlenip kalındı. "Ruh-u İslâmiyet" körletildi.

"Avrupa'dan yalnız teknik alalım" diyorlar. Tekniği yaratan düşüncedir, muhakemedir. Bunları birbirinden ayıramayız. Avrupa'nın serbest içtihat üzerine kurulmuş *fennî bir düşünüş usulü vardır.* Doğuda nakl'e, Batıda akl'a dayanılır. Dinde görenek, Müslüman âleminin yenilikleri benimsemesine engel olmuştur. *Fikren ilerleyen bir Müslüman,* mensub olduğu câmiadan ahlâk ve maneviyatça da kopuyor. Oysa bu surette ilerleyen bazı Hıristiyanlar, serbest düşündükleri halde, yine kiliseye bağlı kalıyorlar. Doğuda bütün ilimler, bir veya daha ziyade madde-i nakliye üzerine kurulur, Batıda akıl ve tecrübe üzerine. Doğu göreneğe dayanır, Batı gerçeğe. Asya kavimleri ilimde ve düşüncede gerçekçi olmadıkları gibi, siyasette de gerçekçi değildirler. Asya'nın bu uyuşukluğundan ilk kurtulan biz Türkleriz.

Türk milleti birçok sebeblerden dolayı mensub olduğu medeniyet câmiasından ayrılıp Avrupa medeniyetine katılmaktadır. Kaçınılmaz bir inkılâb bu. Avrupa medeniyetine muhalif olanlar daha çok Avrupalılardır. Mesela bir Nietzsche, bir Max Nordau. En mühim ilmî muaheze ise Sosyalistlerden gelmektedir: Marx ve şâkirdleri. Unutmayalım ki, düşünce daima ileridir, gerçek geri. Her medeniyet eleştirilebilir. Avrupa medeniyetinin de kötü yanları var şüphesiz. Ama bu medeniyet bir hürriyet medeniyetidir, gelişen bir medeniyet.. Oysa eski medeniyetimiz lâgardı. Arab ve Acem medeniyetlerine dayanıyordu. Bu medeniyetler ise asırlarca önce hayatiyetlerini kaybetmişler. Artık onlardan ne alınabilir? Türk milleti, yüzyıldan beri zaten Avrupa'yı taklit ediyor, gelişigüzel bir taklit.

Evet, Osmanlı, Batı ile Doğu arasında kalmış bir topluluktu, yapay bir topluluk.. Menfaatleri birbiriyle çelişen bir kavimler topluluğu. Bu çeşitli unsurlar hiçbir zaman kaynaşmamıştı. Herhangi bir sarsıntı, unsurlar arasındaki mekanik bağı çözecek ve hepsini darmadağın edecekti. Nitekim Umumi Harb böyle bir darbe oldu. Türkler yaşamak için saltanattan ayrılmak zorunda idiler. İmparatorluk ancak hareketsizlik sâyesinde ayakta durabiliyordu. "Türk inkılâbı"nın en doğru târifi: Türk milletinin Osmanlılıktan kopuşudur. İnkılâb kanlar, dumanlar içinde doğdu. 1789'dan daha mühim bir olaydı bu. 89'da Fransa, bir devlet tarzını bı-

rakıp diğerine geçti. Halbuki Türk inkılâbından evvel bağımsız bir Türk devleti yoktu. İnkılâpla, Osmanlılık tarihe göçtü. Bağımsız bir Türk devleti kuruldu. Üstelik Türklerin siyasî ve içtimaî yapısı da değişti.

Celâl Nuri, yeni bir bölüme başlıyor:

İbtidaî (orijinal) medeniyet, itbaî (orijinal olmayan) medeniyet.

Yeniçeriliğin ilgasından Vahideddin'in kaçışına kadar geçen zaman bir gebelik dönemi. Cumhuriyet, savaşın ve inkılâbın çocuğudur. Millî Mücadeleden itibaren hareket tamamiyle şuurludur. Türk ili, sanki jeolojik bir hadise ile Asya'dan koptu, Avrupa'ya kavuştu. Kısmî değil topyekûn bir inkılâb. Programımız kayıtsız şartsız Avrupa medeniyetine katılmaktır. İbtidai değil, itbaî bir inkılâb.. Evet.. bu inkılâb hiçbir yönüyle orijinal değildir. Yani Türkler bu hareketleriyle düşünüşte, yaşayışta, devlet, hükümet, ve maarif usullerinde dünyaca bilinmeyen yepyeni bir tarz ibdâ etmiş olmuyorlar.

İnkılâb itbaî'dir, yani biz bu hareketlerle mevcut medeniyetlerden birine, kendimizce en uygun saydığımız tefekkür ve muaşeret, irfan ve idare usullerine uyuyoruz. Üçyüz yıldan beri bizi bağlayan ve şaşırtan doğu fikir ve idare tarzına veda ettik. Demek ki şimdi tek ödevimiz var: iktibas. İlerlemek için mutlaka yeni usuller icad etmek zorunda değiliz. Karşımızda, Avrupa'yı bulunduğu nisbî olgunluk mertebesine çıkaran denenmiş ve belli usulleri alıyor ve uyguluyoruz.

İbtidaî bir inkılâb (orijinal demek istiyor), olsa olsa, ilerleyen bir toplulukda denebilir. Biz ise Umumî Harbe kadar böyle bir yola girmiş değildik. Medeniyetimiz gelişmemişti.

Kurtarılması canı gönülden istenilen hastalar üzerinde, neticesi şüpheli tıbbî deneylere girişilemez.

Celâl Nuri, bu tespitlerden sonra şöyle bir soru atıyor ortaya: Acaba Türk inkılâbı inkılâblardan hangisine benzer? Yazar, önce 89 ihtilâlini ele alıyor. Olayları 1871'e kadar kısaca hatırlatarak şu hükme varıyor: Fransız ve Türk inkılâblarını karşılaştıracak olursak, görürüz ki bunların birbiriyle alâkaları yoktur. Fransa' da eski yönetim biçiminde, sosyal tabakalar arasında hukukça korkunç bir eşitsizlik vardı. Bizde ise, halk tabakası içinde, böyle bir eşitsizlik yoktu. Daha doğrusu bütün tabakalar eşitsizlikten değil idaresizlikten şikâyetçiydi. Fransa'da kral ile halk mücadele etmekteydi. Bizde ise ne babadan oğla geçen imtiyazlar vardı, ne asalet müessesesi.

Türk inkılâbı, milliyet "umde"sinin muzaffer oluşudur. Oysa Fransız milliyeti 89'dan çok önce olanca açıklığı ile belirmişti. Fransız ihtilâli meşrutiyet ve milliyet kavramlarının pırıldayışıdır. Fransız ihtilâli ibtidaîdir, bizimki itbaî.

Türk inkılâbı Bolşevik inkılâbına da benzemez. Türkler, kurtulmak ve yükselmek için milliyet umdesine dayanırken, Ruslar milliyeti inkâr ettiler. Türk inkılâbı, Türk milletinin Batı âlemine uyması demektir. Buna mâni olan saltanat ve hilâfetin çöküşünden sonra gerek devlet teşkilâtında, gerek düşünüşde kendisine daha yakın gördüğü bir âlemin üyesi olmak istiyor. İşte bu kadar...

İddia ediyoruz ki, orijinal ve ne olacağı belli olmayan deneylere girişmektense, sonuçları belli bir mesleği benimsemek daha akıllıcadır.

Ne Fransız ihtilâli tek kişiye bağlanabilir, ne Rus ihtilâli. Oysa Türk inkılâbının nâzımı ve kahramanı M.Kemal'dir.

Diğer inkılâblarla Türk inkılâbı arasında münasebet noktaları aramak lâzımsa, İslâmın zuhuru (ortaya çıkışı) inkılâbında biraz durmalıyız.

İki inkılâb arasında ortak bir nokta: Türk inkılâbı demokrattır. Başka bir deyişle milletin yol göstericisidir. Millete avamın düşünemediği bir yaşayış biçimini öğretiyor ve kabul ettiriyor. İnkılâbımızda aslolan hürriyetden çok, belli bir tarz ve usulun halka benimsetilmesidir. İnkılâbımız, âmmenin yararına olduğu için, köhne fikirleri, nakle dayanan düşünceleri ve eski yaşayışı istememektedir.

Müslümanlık da liberal olmaktan çok demokratdır. Hatta davranışlarında Ümmeti bir zabıta altında bulundurmuştur. Şapka giymek için kanun konulması inkılâbımızın demokratlığını gösterir. Şurasını da ekleyelim: Türk inkılâbı yalnız demokratik olması bakımından son Rus inkılâbına benzetilebilir.

Fikri Hazırlıklar

Celâl Nuri'ye göre Yeniçeriliğin ilgasına kadar hiçbir yenilik gerçekleşemezdi. Dünyayı tanımıyorduk. Tanzimat'dan sonra da "teceddüt" hamleleri, taassubun duvarlarına çarptı. Fakat zaman ilerliyor, yeni fikirler eski binanın temellerini aşındırıyordu. İnkılâb, yıkılınaya yüz tutmuş müesseseleri defnetti sadece. Hiçbir ciddi mukavemet görmeyişi başka türlü izah edilemez. Evet.. bütün talebleri akla ve mantığa uygundu. Başarısında, zamanın ihtiyaçlarına cevab vermesinin de büyük payı var şüphesiz. Ama yine de bu kadar çabuk, bu kadar kesin bir muvaffakiyet beklenemezdi. Sür'atin üç sebebi var: 1- millet uyanıktı ve olaylardan ders almıştı. 2- Muhafazakârlar teşkilâtsızdılar. 3- Olayların akışı.

Aydınlanmamış bazı noktalar: Yenilikler, Eskilikler

Bu bölüm kitabın en can alıcı kısmı. Celâl Nuri, inkılâbın karşımıza çıkardığı en mühim meseleleri bir bir ele alıyor.

1- Hıristiyan olmayan bir millet, tarihte ilk defa olarak, Avrupa medeniyetini kabul ediyor; yani Avrupa düşüncesi Hıristiyan milletlerin inhisarında değildir artık.

2- Başka bir deyişle: Tarihte ilk defa olarak bir İslâm topluluğu "itikadatda tamamiyle esâsât-ı İslâmiyeyi muhafaza ettiği halde, dünya ahkâmında, serbesti-i harekâtı ihraz etti."

3- Tarihte ilk defa olarak Orta Asya' dan gelip Batı Asya'ya yerleşen bir millet, Asya'nın içtimaî ve tarihî mukadderatından ayrılıyor.

Böyle bir macerayı bekleyen istikbal nedir acaba?

Celâl Nuri bu soruları ortaya attıktan sonra, İslâmiyetle Nasrâniyetin tarihteki inkişaflarına bir göz atıyor. Diyor ki:

Müslümanlığın iki kaynağı var: Kur'anı Kerim'le peygamberin hadisleri, hem vicdaniyata, hem de muamelâta ait ahkâmı kucaklar. Sonra dört imamla tilmizlerinin içtihadları gelir ki, bunlar da dinle kaynaşmıştır.

Müslümanlık, dört imamdan az sonra katılaşır, ilerlemez olur, olduğu yerde kalır. Daha sonraki ulemâ ancak seleflerinin içtihadlarından *kıyas yoluyla* ahkâm çıkarabilirler. Demek ki İslâm, bin seneyi aşan bir müddetden beri duraklamadadır.

Hıristiyanlığa gelince.. Bu din, dört İncilden ibaret değildir. İlk devirlerde konsiller akideyi ve bazı ahkâmı tespit etmişlerdi. Ne var ki, ondan sonra da Hıristiyanlık sabit kalmamış, her asırda bazı şeyler çıkarılmış, bazı şeyler eklenmiştir. Nasrâniyet esasından çok uzaklaşmıştır. Hıristiyanların âmentüsü bile İncil'den değil, konsillerin mukarrerâtından alınmıştır.

İslâmın tarihçesi çok farklı. Ulema bugüne kadar, muamelâtı da dinin içinde saydı. Halbuki kilise, akideye taalluk etmeyen maddelerin, selâhiyeti dışında olduğuna karar verdi (tabii istemeyerek).

Nakle dayanan akîdeler murakabeye tâbî olamaz; mâkûlât sahasına giremez. İnsan bilinmeyenler önünde şüphe duyar. Bu şüphelerin uyuşturulmasını ister. Bunun içindir ki, vicdaniyatda terakkî ve tekâmüle lüzum bile yoktur. "İkibin sene evvelki bir ceddimizin hevayiç-i vicdani-

yesi ne ise, bizimkiler de odur."

Halbuki alıkâm ve muamelat vicdaniyata benzemez. İhtiyaçlar günden güne artar ve değişir. Herhangi bir asrın alıkâmı diğerlerine teşmil edilmek istenirse, hâl ve istikbâl, mazinin baskısı altında kalır, hiçbir ilerleme olmaz. İki milletten biri, alıkâmın değişmesi, öteki de değişmemesi umdesini kabul etseler, bunlardan birincisi şüphesiz diğerini ezer.

Kaldı ki alıkâmın değişmeyeceği fikri İslâmiyet dışıdır. Öyle olmasaydı dört mezhebin kurucuları Hz. Muhammed'in asrına o kadar yakın bir devirde mevcud alıkâma dokunamazlardı. Sonraki ulemâ İslâmın elastikiyetini bozdular.

Dinimiz cumhurî bir devlet şekli kabul eder. Ulema ise müstebid hükümdarların emri altında, bu cumhurî şekli daha başlangıçta köreltttiler, tekâmüle mâni oldular.

Oysa şunu yapmaları lâzımdı: İslâm, toplayıcı bir iman ve itikad menbaı olduğuna göre, bu dinin hürriyetçi düsturlarına dayanmalı ve muâmelatta icma'a önem verilmeliydi.

Celâl Nuri'ye göre İslâm'da bir ruhban sınıfı yoktur. Ulemanın ortaya çıkması İslâm'ın ilerlemesine mâni olmuştur. Yazar, Kur'anın mushaf şeklinde toplanmasını da tasvib etmez. "Kur'anın mukaddimeli, mâbadlı, hâtimeli bir cild haline gelmesini" Hz. Muhammed istememiştir. "Hz. Osman'ın bu teşebbüsü son derece takdir edilecek bir iş değildir."

Hadis-i Şeriflere gelince.. Bunların ancak yirmi kadarını sahih telâkki edebiliriz. Selefin içtihadları ise bizim için hiçbir değer taşımaz. Her hüküm ancak zamanına göre izafî ve muvakkat bir kıymeti haizdir. Daha sonra fıkıhla uğraşanlar, dini, bedîî bir ifadeye bile kavuşturamadılar. Oysa papazlar, Hıristiyanlığın merasim ve ibadetlerini bedîî bir şekle sokabildiler. "Esası çürük bir Nasrâniyet, temeli sağlam bir Müslümanlıktan ziyade câzib gösterildi."

İslâmın bir talihsizliği de reformdan mahrum oluşu. Bunca asırdan beri hiçbir ıstıfaya şâhid olmuyoruz. Ne dinin sağlam esasları muhâfaza edilebilmiş, ne de câhil ulemâya karşı bir kıyam vukubulmuştur.

Evet, Müslümanların devingen bir medeniyeti yoktur. Dinin amacı insanların mutluluğudur. Eğer bu amacı gerçekleştiremiyorsa, kabahat, dinin kendisinde değil, onu egemenliklerinin sürdürülmesine âlet eden zorba hükümdarlarla onların uşakları olan ulemâdadır.

Türkler seziş yoluyla bu hakikati anladılar. İnkılâbımızda etkin düşüncelerden biri de budur. İşte bunun için Batı medeniyetini benimsiyoruz. Bir bakıma Avrupa'nın zaferidir bu. Ama başka bir bakımdan Avrupa topluluğu dışındaki bir milletin Avrupa üzerine zaferi de sayılabilir. Medeniyet böylece genelleşmekte, bir kısım insanların tekelinde olmaktan çıkmaktadır. Gerçi 1856 Paris Kongresi'nde Avrupalılar, Osmanlıların "Avrupa Milletler câmiası" içinde sayılmasını *kâğıt üzerinde* kabul etmişlerdi. Avrupa devletler hukukundan biz de yararlanacaktık sözde! Ama kapitülasyonlar kaldırılmadı. Bu zincirler yok edilmedikçe Avrupalışamazdık. İnkılâbın bir kazancı da devletler hukuku bakımından Hıristiyan devletlerinden farkımız kalmamasıdır. Artık iki hukuk-u düvel yoktur dünyada.

"Avrupalı oldum" demekle Avrupalı olunmaz. Yaşayış ve düşünüşümüz de bu amaca göre değişmelidir. İnkılâbdan sonra, Batı medeniyetinin kabul ve tatbikine mâni olan engellerin sökülüp atılması lâzımdır. Civciv, yumurtanın kabuğunu kırmış, hayat sahasına çıkmıştır. Gelişmesi için tek ihtiyacı vardır: zaman.

Bugünkü inkılâblar, ancak gelecekteki ilerlemelerimiz için meydanı temizlemekten ibarettir. Bundan sonra, düzeltilmiş bir alan üzerine muhteşem bir saray kurulacak. II. Mahmud döneminden başlayarak meydanın ufak tefek pürüzlerini düzeltmiştik. Cumhuriyetin ilânıyla bu saha her türlü inşaata elverişli bir hâle geldi. Yıkmak da önemli bir iş idi. Bu işde cezrî (radikal) davrandık. Artık yapmak devri geldi çattı.. İnkılâb, bundan sonra bir amaç değil, ilerlememiz için bir araçtır.

Metin bir muhakeme, güçlü bir müdafaa.. Evet ama inkılâb niçin uyandırdığı ümitleri gerçekleştiremedi? Hatamız veya hatalarımız nerede? Bu suallerin cevabını verebilmek, hiç değilse aramak, yaşayanların, yani bizim vazifemiz. Bu işi başarmak için iki meziyete muhtacız: bilgi ve samimiyet. Celâl Nuri, çağdaşı olan aydınlara kıyasla ciddi ve tarafsız. Osmanlı tarihini oldukça iyi biliyor. Başvurduğu Batı kaynakları da güvene lâyık. Meselâ medeniyet konusunda *Larousse*'un Büyük Kamusu'nu taramış. 60 yıl önce rastgele bir gazetecinin yararlanabileceği bir kaynak değil bu. Şimdi de üstadın yaşadığı çağı ne kadar tanıdığı sorusuna cevap verelim. Unutmayalım ki, 1917 Ekim Devrimi beş altı yıl önce gerçekleşmiş ve sosyalizm Avrupa devletlerinin gündemine gelmiştir. "Türk İnkılâbı" yazarı, bu çok önemli meselede ne düşünüyordu acaba? Anarşizm konusunda nasıl bir kanaat besliyordu? İslâmiyetle aşırı sol arasında herhangi bir uzlaşma olabileceğine ihtimal veriyor muydu? Bu soruların cevabını, aydınlık olarak, 1975'te yayımlanan bir kitapda buluyoruz: *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı.*[3] Gelecek ay "Türk İnkılâbı"na devam edeceğiz.

---

[1]1878 yılında "başvekil"liğe atanan ve sekiz ay kadar hükümetin başında kalan Tunuslu Hayrettin Paşa (1821/22 - 1890) için bakınız: Cemil Meriç, "En Emin Yol," *Mağaradakiler* (İstanbul: Ötüken Yay., 1978), s. 275-91. Bu yazının 1 numaralı dipnotunda, Paşayla ilgili başlıca kaynaklara değinilmiştir. Bunlara belki şunlar da eklenebilir: (Ahmet) Semih Mümtaz S. [?], (Evvel zaman içinde) Tarihimizde *Hayal Olmuş Hakikatler* (İstanbul: Hilmi K., 1948), Çığıraçan Tarih Kitapları Serisi 1, s. 93-95. ; Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939* (London: Oxford Univ. Press, 1962), s. 84-99; Prof.Dr. Ercüment Kuran, "Tunuslu Hayreddin Paşa ve Türkiye'nin Çağdaşlaşması," *Töre,* 158 (Temmuz 1984), s. 38-39; G.S. van Krieken, *Khayral-Dîn et la Tunisie:* 1850-1881 (Brill, Leiden, 1976).

[2]1918 başından 1924 sonlarına kadar İstanbul'da yayımlanmış *İleri* (önce 13,5 ay *Âti* [gelecek] başlığıyla çıkmıştır) adlı günlük gazetenin sahip ve başyazarı olan Celâl Nuri İleri'nin (1882 - 1938) başlıca eserleri şunlardır: 1911 *1327 senesinde Selânik'te mün'akit İttihat ve Terakki Kongresine Takdim Olunan Muhtıra;* 1914 *Şimal Hatıraları;* 1914 *Kendi nokta-i nazarından Hukuk-u Düvel;* 1914 *Mukadderat-ı Tarihiyye;* 1914 *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniyye* (1915: Cenab Şehabettin, Süleyman Nazif ve Dr. A. Cevdet'in takrizleriyle, genişletilmiş 2. basım); 1915 *Kutup Musahebeleri;* 1915 *Havaic-i Kanuniyyemiz;* 1915 *Kadınlarımız;* 1915 *İttihad-ı İslâm;* 1915-16 *Tarih-i İstikbâl,* 3 cilt; 1916 *İlel-i Ahlâkiyyemiz;* 1916 *Müslümanlara, Türklere hakaret, düşmanlara riâyet ve muhabbet;* 1916 *Perviz;* 1916 *Hatemü'l-enbiya;* 1917 *Türkçemiz;* 1917 *Coğrafya-i tarihî, Mülk-i Rum;* 1917 *Harbden sonra Türkleri yükseltelim;* 1917 *İttihad-ı İslâm ve Almanya;* 1917 *Rum ve Bizans;* 1918 *Kara Tehlike;* 1918 *Merhume* (roman); 1923 *Taç Giyen Millet;* 1926 *Türk İnkılâbı.*

Celâl Nuri Bey'in ailesiyle ilgili geniş bilgi, *Somut* dergisinin 4 Mayıs 1984 tarihli sayısında vardır.

[3]Yazan: A. Cerrahoğlu (May yayınları). Daha çok "Kerim Sadi" takmaadıyla tanınan merhum yazar, bu eserinde Celâl Nuri'den üç bölümde söz etmektedir:

(s. 22-27) "C.N. Sosyalizmin Önemini Nasıl Belirtmişti?" (Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniyye'den "Saltanat-ı İstikbal, İstikbal-i Saltanat" yazısı hakkında).

(s. 62-68) "C.N.'ye göre Sosyalizm, Aşırı Sosyalizm ve Milli Kurtuluş Savaşından sonra Türkiye'nin Özel Durumu" (Taç Giyen Millet'ten).

(s. 521-25) "C.N.'nin Anarşizm Anlayışı" (Aynı kitaptan).

KİTABİYAT

FRANÇE DİYARINA ÇELEBİCE BİR BAKIŞ

Mehmed Efendi, *Le Paradis des Infidèles* (Gâvurların cenneti). Yayına hazırlayan: Gilles Veinstein. Yayınevi: François Maspèro, 1 Place Paul-Painlevé, Paris, 1981. FM/La découverte serisi No: 40, 254 sayfa.

François Maspéro yayınevi Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendinin Fransa'da elçiliği sırasında (1720-21) yaptığı gözlemleri anlatan ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kendisine verdiği talimat uyarınca hazırladığı "Sefâretnâme"yi, "Gâvurların Cenneti" adı altında, çarpıcı bir başlıkla, 1981'de yayımladı. Böylece, "Sefâretnâme" Paris'te 224 yıl aradan sonra ikinci kez Fransızca olarak yayımlanmış oluyor.

Neden bu ikinci basım? Önsözde "sefâretnâme"nin Türk okurlarının yaygın ilgisini, "Aydınlanma Çağı eşiğindeki" Fransa'yı anlattığı için çektiği ve Osmanlı İmparatorluğunun batılılaşmasında "kabul edilen" bir rol oynadığı ifade edildikten sonra, Fransız okurları için iki bakımdan bugün de önemini ve ilginçliğini koruduğu belirtiliyor: bu eser bir yandan Fransızlar için Regence (1715 - 1723) dönemini yansıtan bir belge niteliğinde olup, diğer yandan dönemi, Montesquieu'nün *Lettres Persanes*'ı (1721) yerine, gerçek bir yabancının gözlem ve anlama tarzı ile anlatmaktadır.

Şüphesiz bu yayını, son yıllarda uluslararası koşulların etkisiyle Batı'da Doğu ve Müslümanlığa artan ilginin, "orientalisme"i, kamuoyuna da akseden, tartışmalara konu etmesinden sonra tersine bir bakışa (Doğu'nun Batı'ya bakışı) merakın yenilenmesinin bir ürünü olarak da görebiliriz. Nitekim batılı yazarların bu konuyu işleyen kitapları yayınlanmaktadır. Bu alana Doğulu yazarların katkılarının da ilginç olacağı açıktır.

Elimizdeki kitap, giriş (s. 7-50), açıklayıcı notlarla desteklenmiş ve Türkçe yayınlanmış olanlardan daha geniş bir "Sefâretnâme" metni, ekler ve bibliyografyadan meydana gelmektedir. Sonuncusundan başlıyarak bu bölümler hakkında şunları söyleyebiliriz.

Bibliyografya "Sefâretnâme" ile ilgili Fransız arşivlerindeki belli başlı kaynakları da bildirmektedir.

Ekler iki grupta toplanmıştır. Birincisinde Çelebi'nin Fransa'daki sefirliği ile ilgili çağdaşı Fransızların kaleme aldıkları çeşitli türden yazılardan yapılmış seçmeler bulunmaktadır. İkinci grup ise onsekizinci asırda yazılmış ve Osmanlının askeri, sosyal ve siyasal konularda Batıya ilişkin gözlem ve düşüncelerini kapsayan iki metni bir araya getirmektedir. Bunlar, İbrahim Müteferrika'nın "Usûl ül-Hikem fi Nizam ül-Ümem"ından alınmış batı askerlik sanatına ilişkin bilinen yazısı ve Mahmut Raif Efendinin, Veinstein'ne göre muhtemelen hiç yayınlanmamış ve orijinali Fransızca olan bir raporunun İngiliz siyasal ve sosyal sistemini inceleyen bir bölümüdür.[1]

Böylece, bir yandan "Sefâretnâme" ile birlikte Osmanlının onsekizinci asırda Batı'da yaptığı toplam üç gözlem biraraya getirilmiş, diğer yandan Çelebi ve çağdaşı Fransızların bu sefirlik serüvenini kavrama tarzlarından eşzamanlı ve karşılıklı iki kesit verilmiş olmaktadır.

Kitaptaki "Sefâretnâme" metni Abdullah Uçman'ın[2] sadeleştirerek Türkçe yayınladığı metnin bir benzeridir. Ancak bu metin A.Uçman'ın yayınladığı metinden yaklaşık sekiz-dokuz sayfa tutan ve ilginç muhtevalı bir fazlalık göstermektedir. Veinstein'in naklettiğine göre "Sefâretnâme"nin en azından iki orijinal versiyonu bulunmaktadır. Çelebi birinci "Sefâretnâme"sini Fransa'da buluduğu sırada aldığı notlardan yararlanarak İstanbul'a dönüşten iki üç gün sonra hazırlar ve Damat İbrahim'e iletir. Bu birinci versiyonu İstanbul'daki Fransız sefiri Bonnac elde eder. Çelebi'nin dönüşünden iki yıl sonra ortaya çıkan daha geniş ikinci bir "Sefâretnâme"den de edinir. İkinci metnin tercümesini okuyan Bonnac, Çelebi ile "altı ay süren bir nevi pazarlık sonucu" bundan bazı bölümlerin çıkarılmasını sağlar. A.Uçman'ın yayınladığı metindeki eksiklik özellikle bundan kaynaklanmaktadır.

Veinstein, elindeki üç Fransızca kaynaktan (Sefâretnâme'nin Fransızca birinci baskısı, bundan biraz farklı bir el yazması tercüme ve orijinal metnin orijinal tercümesi) yararlanarak ve bunların arasındaki farklılıkları göstererek "Sefâretnâme"nin ikinci versiyonunun metnini yayınlamıştır.

Veinstein değişik Osmanlıca versiyonların mukayeseli incelemesinin "Sefâretnâme"deki resmi ve kamuya yönelik bölümlerinin belirlenmesine imkân vereceğini hatırlatıyor. Hangi şekilde olursa olsun "Sefâretnâme"nin kamuya açık bir metin olması, hatta sıcağı sıcağına Bonnac'ın eline geçmesi ve Çelebi'nin metin üzerinde kendisiyle görüşmesi, Osmanlı elçilik raporunun tam bir gizlilik ile değil, oldukça önemli sayılabilecek bir ölçüde açıklık çerçevesinde düşünebildiğinin bir göstergesi olabilir. Bu durum, ayrıca bir yandan "keşfin" kamuoyu için yeniliği ve çarpıcılığı, diğer yandan ise dış dünyaya açılma iradesinin bir belirtisi olarak görülebilir. Nihayet "Sefâretnâme" yazmalarından meydana gelmiş ve edebi sayılabilecek farklılıkların incelenmesinin, metnin hayal gücümüzü harekete getirerek, Batı hakkındaki önyargı ve yargıla-

Sefaretname'*nin Şevket Rado yayını.*

rımızı nasıl etkilediğini gösterebileceğini umut edebiliriz.

Kitaptaki "Sefâretnâme" metni zengin aydınlatıcı notlarla desteklenmiştir, ancak bunların Bonnac ve Galland'dan alınanlarının bazıları sadece onların bakış açılarını gösteren nitelikte sayılabilirler.

Veinstein girişinde (s.7-50) "Sefâretnâme"yi Osmanlı-Batı ilişkisinin tarihi gelişim sürecine "yerleştirmeye çalışıyor" (s.5) Burada bu bölümdeki, en önemlileri sayılmayabilecek, bazı noktalardan kısaca bahsetmek istiyoruz.

Kuruluş ve Yükselme devrindeki zengin dış ilişkiler sürecinde bile gezginlerin akımı hep Batı'dan -Doğu'ya, Osmanlı İmparatorluğuna yönelir, karşı bir akım gelişmez.

Veinstein, Osmanlı İmparatorluğunda Arap harfleriyle baskı yapan matbaanın geç açılışını anlatırken, Busbecq'in açıklamasına başvuruyor: "... kutsal kitaplar basıldığı takdirde, yazı (kutsal yazı) olmaktan çıkacağını" zannederler. Veinstein, Niyazi Berkes'in "Türkiye'de Çağdaşlaşma" adlı kitabında bu yaygın kanının geçerlilik derecesini eleştiren görüşlerine hiç yer vermemektedir. Niyazi Berkes'e göre din faktörü ve ulemanın engelleyici bir rolünden ziyade, Osmanlılardaki lonca düzeni (hattatların meslekî çıkarlarının korunması) ve yöneticilerin matbaa kurulmasını siyasal sonuçları (iç düzeni sarsabilecek gelişmelere neden olabilecek bir gelişme), kısaca Devlet düzeni açısından bakmalarının konuya esas açıklığı getirdiğini çeşitli kanıtlarla gösterir. Bilindiği gibi, bugün bile bu bakış açısının matbaaların faaliyetleri ile ilgili mevzuatımızı etkilediği açıkca gözlenmektedir.

Çelebi'nin sefirlikte görevlendirilmesine yol açan dinamikleri incelediği satırlarından sonra, Veinstein buradaki politik amacın belirgin olmakla birlikte, daha baştan sadece soyut bir dostluk tazelemeyi hedeflediğini (Fransa'nın dış ve iç şartları, yeni dış politikası Avusturya'ya karşı politik bir işbirliği teklifinin yapılmasını "yasak"lıyordu); somut işbirliği düşüncesinin Malta[3] şövalyelerinin (önemli bir kısmı Fransızdır) korsanlıklarının önlenmesi ve Müslüman esirlerin iadesine yöneldiğini; bütün bunların gerisinde başka bir amacın Damat İbrahim'in "medeniyet" boyutunda düşünmesinden gelen gözlem ihtiyacının bulunduğunu belirtiyor. Bu nedenle Sadrazam, Çelebi'ye "vesait-i umran ve maarifine dahi lâyıkıyla kesb-i ıttıla ederek kabil-i tatbik olanların takriri" talimatını verir.[4]

Veinstein'den öğrendiğimize göre Bonnac'ın "pek yeni pek olağanüstü" bulduğu Damat İbrahim'in Çelebi'yi elçi gönderme fikri Fransa'ya tasarlanmadan uygulanmış bir emri-vaki şeklinde gerçekleşir. Çelebi Fransa'ya yaklaştığında Paris'ten gönderilen talimatta İstanbul'daki Fransız sefirinden Bâb-ı Ali'yi bu fikirden caydırması istenmektedir. Habsbourg'larla yakınlaşma, iç politik ve mali sorunlar, Marsilya'daki veba salgını, Kont Feriol'ün kendisinin Paris'ten İstanbul'a fevkalâde elçi olarak gönderilmesi yönündeki çalışmaları, bu ziyareti istenmeyen bir ziyaret yapmaktadır. Ancak vakit çok geçtir. Bu durumda Fransa'nın dini, politik ve prestij çıkarları (Osmanlılar elçi rütbesinde temsilciyi o zamana kadar sadece Avusturya'ya göndermektedir), belki de o sırada halkın dikkatini iç zorluklardan istisnaî bir gösteri ile uzaklaştırmak arzu-

su Çelebi'nin Fransa'da olağanüstü törenlerle karşılanmasına yol açar. Hatta bazen ölçü kaçar.

Bu sefirlik döneminin başarısını büyük ölçüde Çelebi'nin şahsiyeti sağlar. Diplomatik temsil görevini büyük bir ustalıkla gerçekleştirir. İlişkilerinde muhataplarını olumlu bir şekilde etkiler, onları hoş tutar ve gönüllerini fetheder.

Bütün bu olumlu havaya, ilginç Fransa anılarına rağmen Çelebi İstanbul'a dönerken buruktur, hayal kırıklığına uğramıştır. Fransız dışişleri bakanı ve din adamı Dubois ve bazı zamanlarda saray erkânı, hatta bütün Fransızlar onun keyfini kaçırmışlardır.[5] Çünkü muhataplarıyla yakın ilişkilere girdiği zaman yadırgadığı durumlar olmuştur.

Dubois ile ilişkilerinde isyan ettiği anlar vardır. Veinstein'e göre bu sefaret döneminin en kötü yanı budur. Veinstein, Çelebi ve Dubois arasındaki ilişkilerin olumsuzluğunu büyük ölçüde kişisel sorunlara bağlar. Dubois Müslüman bir sefiri Paris'te ağırlayarak aldığı "riske" (O sırada Dubois Kardinal olmak istemektedir) karşılık Bonnac'ın da Bâb-ı Âli'den sefir atanmasıyla ilgili ve Çelebi'nin kendisine Paris'te sunacağı bir resmî yazı olmasını istemiştir. Bonnac bunu elde edememiştir. Bu nedenle Dubois Bonnac'a karşı "hınç" (vifressentiment) duymaktadır ve muhtemelen bu duygusunu Çelebi'ye de yansıtmıştır. Çelebi ise kendisine söz verildiği halde sonradan verilmesinden vazgeçilen hermin kürklü manto meselesinden yaralanmıştır. Ayrıca kendisine ödenen harcırahın az olduğuna inanmaktadır.

Veinstein'e göre Çelebi'nin Dubois ve saray erkânına karşı duyduğu burukluğun bir nedeni de Fransızların onun "tasarruf" (Bonnac'a göre "cimrilik") zihniyeti olarak gördüğü, bazı davranışlarının açıklanmasıyla mümkündür. Oysa Çelebi böyle davranırken Osmanlı devlet hizmeti anlayışına göre doğal olarak iyi yapılmış bir devlet görevinin kişiyi kazançlı çıkarması gerektiği inancıyla davranmış, ayrıca geleneğe göre uzaktan gelen bir yolcunun üstelik Bâb-ı Ali'nin elçisinin, çok iyi bir şekilde ve hediyelerle ağırlanması gerektiğini düşünmüştür.

Bütün bu açıklamaların Çelebi'nin burukluğuna değişik ölçülerde katkısının olabileceğini kabul etsek bile, Çelebi'nin canını sıkan durumlara ilişkin duygularını doğuran ve derinleştiren esas sorunun kendisinin insan ilişkileri, devlet ilişkileri anlayışının özelliğinden kaynaklandığını düşünebiliriz. Sefaretname'de yer yer bunun izlerini görüyoruz. Sanırız, bu eksende yapılacak bir açıklama yukarıdaki faktörleri de içine alabileceği gibi daha da anlamlı olabilecektir.

Çelebi bu yabancı diyarda kendi anladığı tarzda insan ilişkileri ve Dubois ile hem bunu, hem kendi anladığı tarzda devlet görevlileri arasındaki bir ilişkiyi kıramamıştır. Ayrıca Dubois'in tutumu genel olumlu ilişkiler, tantanalı törenlerin havasıyla karşılaştırıldığında şaşırtıcıdır.

Dubois ile her iki konuda da kolay uyuşması beklenemezdi. Nitekim Dubois ile ilişkileri Dubois'in taktik yaklaşımlarının sonsuzluğuna gömülü kalmıştır.[6]

Dubois'in kişilik yapısı ve devlet görevi anlayışını da tasvir eden Saint-Simon'un hatıralarında şunları okuyoruz: Dubois "bütün kusurlara" sahipti... "cimrilik, sefahat ve hırs, onun Allahlarıydı"... "yalan, dalkavukluk kul köle olmak" araçlarıydı... "aşağılık entrikalarda üstüne yoktu"... Ona göre amacına ulaşmak için herşey mubahtı... "en cüretli yalanları" büyük bir rahatlıkla söylerdi... "herşeyi kendi çıkarı, gücü, mutlak otoritesi, büyüklüğü, cimriliği, korkuları ve intikamlarına" feda ederdi... "tabiat itibariyle... kötüydü" diyor. Saint- Simon'un bahsettiği niteliklerin yarısının bile Çelebi'nin Dubois ile ilişkilerinde ne büyük engeller oluşturabileceği tahmin edilebilir. Çelebi Dubois ile kendi insan ilişkileri ve devlet ilişkileri anlayışı açısından arzu ettiği ölçüde açık, doğrudan doğruya ve yakın ilişki kurabilmek bir yana ona bir diyalog çerçevesinde parmağının ucuyla bile dokunamamıştır. Ancak, nasıl biriyle karşı karşıya olduğunu delici bakışı ile görmüş, onun çelişkilerini gereğinde "acımasız" (Veinstein) gerekçeler ve tutarlılıkla sergileyerek göstermiştir. Ama bu faydasızdır. İlişkilerdeki bu mesafe (Çelebi bir keresinde muhatabının (serbest bir tercüme ile) "yalan torbasının bağını tümden çözüverdiğini" söylüyor), büsbütün taktik içine gömülmüş intibaını veren bir yaklaşım Çelebi'nin alışık olmadığı şeylerdir.

Saray erkânıyla olan ilişkileri de Çelebi için benzer nedenlerle hayal kırıcı olmuştur. Çelebi muhataplarının son derece iltifatkâr vb. yaklaşımlarını ifade eden söz yığınlarının tahayyül ettirdikleri kadar somut sonuçlar doğurmadığını görmüştür. Bir ölçüde sözlü kültürün insanı olan Çelebi'de sözün soyutluğunun derecesi daha sınırlıdır. Muhatapları ise kendi açılarından doğal olanı yapmışlar, bir ölçüde, karşılama törenlerindeki görkemi sözlerine yansıtmışlardır. Bu açıdan baktığımızda, onda yanılmış olmanın, aldatılmış olmaya yakın duygular yarattığını da düşünebiliriz.

Nihayet Çelebi'nin hizmetindeki bazı Fransız görevlilerle ilişkisi hep kendi düşündüğü tarzda gelişmemiştir. Çelebi, misafirin kendisini ev sahibinin ihtimamına terkedişi gibi kendini onların ellerine teslim etmiş, onlar ise Çelebi'nin bazen sonradan bazen anında gösterdiği gibi (haklı, haksız) ona bazı şeyleri empoze etmişler ve hizmeti değil, kendilerine kolay geleni seçmişlerdir.

Çelebi'nin burukluğuna yol açan nedenin üzerinde uzunca durmamız, bunun hâlâ geçerliliğini bir ölçüde korumasından ve Batı ile ilişkilerimizi etkilediğini sanmamızdandır. Batı'nın kültür yapısı ve insanlarının davranış modellerini gereğinden az tanıdığımız açıktır. Tersine çoğu zaman onların bizi bizden iyi tanıdıkları hakkında yer yer ifade edilen konu da yeterli geçerlilikte değildir.

Veinstein'de vurguladığı bir noktaya daha değinmek istiyoruz. Çelebi gözlemleri ile olumsuz duygularını birbirine karıştırmaz. Sefâretname, rapor olarak bu anlamda bir objektiflik belgesidir. Hem bu nedenle, hem de yepyeni Frânçe manzarası karşısında coşkulu, olgun, duyarlı, kavrayışı ve anlatımıyla Çelebi'nin bakışı gerçekten çelebicedir.

"Sefâretnâme" şimdiye kadar bazı konuları kapsamadığı, pek derin analizler taşımadığı söylenerek küçümsenmiş bir metindir. Çelebi'nin Avrupa ve Hıristiyan âlemi hakkında sınırlı ön bilgilere sahip olması şüphesiz bu durumda rol oynamıştır. Ancak, Çelebi'nin analitik tavır yerine, kültürel kökeni nedeniyle doğrudan bütünsel bir yaklaşıma sahip olması yadırganamaz. Ayrıca Çelebi'nin analize hiç de yabancı olmadığı açıktır. Çelebi'nin bütünsel yaklaşım çerçevesinde doğrudan kavrayış yeteneği ve duyarlı kişiliği satırlarına akseden inceliklere iyice değerlendirilmesi gereken çözümleyici bir nitelik kazandırmaktadır. Bunun tamamını onun kültüründe olmayanların kavraması zordur.

Çelebi çok şeyi sezmiş, okurlarına bunu genellikle bütünsel ve doğrudan bir yaklaşımın içine, ve sık sık bilinçle, yedirerek iletmiştir. Osmanlı kültürel bağlamı düşünüldüğünde onun objektif anlatımı yer yer fantastik bir tasvirin yabancılaştırıcı etkisiyle yaratılan çağrışımlarla doludur. Şüphesiz onun içten anlatımı eserine bir yandan yüksek bir pedagojik değer katarken, diğer yandan onu inceleyecek olanlara da birçok anahtar sunmaktadır.

Çelebi'nin eserini küçümsemeyi ve yüceltmeyi bir yana bırakıp onun duyarlılığının kayıtlarını, iki buçuk asır sonra da olsa, değişik açılardan derinlemesine yakalamaya çalışmak bizim için aydınlatıcı olacaktır. Veinstein'in çalışması bizlere bunu anımsatmaktadır.

Çağpar FIKIRKOCA

---

1 Veinstein'in kalitesini "tartışılmaz" bulduğu bu metni gelecek sayımızda sunacağız. Mahmut Raif Efendi 1793-1796 senelerinde Londra'da Osmanlı elçiliğinde "Sır Kâtibi" olarak görev yapmıştır. Yazdığı bu rapor F.R.Unat'ın *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* kitabında (s. 178-179) kısaca tanıtılmaktadır. Orijinal yazması Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi No: 3707'dedir.

2 "Yirmisekiz Çelebi Mehmed efendi Sefaretnamesi". Hazırlayan: Abdullah Uçman (İs-

tanbul: Tercüman, 1001 Temel Eser Dizisi, No. 82, 1975).
A. Uçman bu kitaptaki metni, *Sefâretnâme-i Fransa* (İstanbul: Matbaa-i İlmiyye-i Osmaniye, 1283/1871) basımından almış, yayınladığı sadeleştirilmiş metni Osmanlıca metnin Latin harfleriyle basılmış transkripsiyonunu da eklemiştir.
Türkçe "Sefâretnâme" metnini Şevket Rado da yayınlamıştır. "Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi", sadeleştiren: Şevket Rado, (İstanbul: Hayat Tarih Mecmuası Yayınları, 1970). Burada yayınlanan metin A.Uçman'ın yayınladığı metnin yarısı kadardır. Kitapta Taha Toros'un bir girişi ve Çelebi'nin sefirliğini, ve zamanın Fransasını görüntüleyen çok sayıda gravür bulunmaktadır. Ş.Rado oldukça inandırıcı gerekçelerle, yayına esas aldığı yazmanın Çelebi'nin III. Ahmet'e sunduğu ilk nüsha olduğunu belirtiyorsa da, bu gerekçelerin kendi içlerindeki bazı çelişkiler okuru kuşkuya düşürüyor.
Veinstein bu yayınların hiçbir bilimsel niteliği olmadığına, doğru bir transkripsiyonun yapılması gerektiğine işaret etmektedir.

3 Veinstein Çelebi'nin bu konuda Paris'te müzakere yürüttüğüne, ancak bundan "Sefâretnâme"de bahsetmediğine işaret ediyor. Ayrıca bu geziden istifade ederek Fransızların gündeme getirdikleri kapitülasyonların yenilenmesi konusundan da Çelebi'nin söz etmediğini belirtiyor.

4 Bonnac gezinin bu yönünü anlayamaz. Ancak Damat İbrahim'in Fransızların işlerinin nasıl gittiğini sorduğunu nakletmektedir. Sadrazamın özellikle "Law sistemi" (Fransa'da İskoç bir bankacının iflâsla sonuçlanan deneyi) hakkında kendine soru yönelttiğini söylemektedir.

5 "Sefâretnâme"den Bonnac'ın çıkarttıkları özellikle bu bölümlerdir. Bu bölümlerde Çelebi çeşitli vesilelerle menfi yargılarını açıkça ifade eder.

6 Dubois kendisini iade-i ziyarete en son anda Çelebi'nin bir nevi kişisel ültimatomu üzerine gelmiş, esirlerin iadesi konusunu ise savsaklamış, Çelebi yapabileceği en etkin teşebbüsü yapmış, ancak bundan da bir sonuç alınamamıştır.

ONDOKUZUNCU YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA İZMİR VE ÇEVRESİ

Démétrius Georgiadès, *Smyrne et l'Asie Mineure, au point de vue économique et commerciale,* (Paris, Chaix, 1885)

F.Rougon, *Smyrne, situation commerciale et économique,* (Paris, Berger-Levrault, 1892).

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İzmir şehri ekonomik ve ticari canlılığının doruk noktasına ulaşmıştı. İzmir ve çevresinin elverişli özellikleri dönemin uluslararası ekonomik koşullarıyla birleşince ortaya oldukça yoğun bir ticaret hayatı çıkmıştı. Ne var ki bu canlılık Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının bir belirtisi olduğu gibi, yörenin Müslüman ahalisinin de aleyhineydi. Ekonomik ve ticari gelişmeden paylarını alanlar daha çok Rumlar, lövantenler ve yabancılardı.

İzmir ve çevresinin ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki durumuna, o dönemde pratik amaçlar için yazılmış iki kitap tanıklık ediyor: Osmanlı Devleti'nin durumu üzerine Fransa'da çok sayıda kitabı yayınlanmış olan İzmirli tüccar Dimitri Yorgiadis'in ve İzmir'deki Fransız konsolosu Rougon'un kitapları. Kitaplar, İzmir ve çevresinde çıkarları olan veya bu bölgeyle ilgilenen Fransız tüccar ve yatırımcılarını aydınlatmak amacıyla yazılmış birer ekonomik rapor niteliğinde. Her iki kitap da az çok aynı plan çerçevesinde, aynı yöntemlerle İzmir'in ekonomik ve ticari durumunu ele alıyor, benzer kaygılardan hareketle Fransız ve bir ölçüde Osmanlı hükümetlerine bazı öneriler sunuyor. Yorgiadis ve Rougon ayrıca, bölgenin coğrafi koşulları, idari ve askeri yapısı, Osmanlı ülkesinde kullanılan ölçü ve para birimleri ve yabancıları ilgilendiren bazı yasalar hakkında da bilgi veriyorlar.

İZMİR'İN ÖNEMİ

Uygun bir limana sahip olan İzmir aynı zamanda zengin bir hinterlandın çıkış noktasıdır. Daha önceki yüzyıllarda İran' dan gelen kervan yolları bu noktadan denize ulaşıyordu. Ondokuzuncu yüzyılda deniz taşımacılığında buharlı gemilerin yaygınlaşması deniz ticaret yollarını da artırdığı için İzmir geleneksel önemini yitirmiş, buna karşılık yeni beliren koşullara uygun bir önem kazanmıştı. Artık İzmir, uzun kervan yollarının üzerinde yer alan bir kavşak noktası veya bir askeri üs olarak değil, çevresindeki yörelerin tarım ve zanaat ürünlerinin ihraç edildiği bir dış ticaret limanı olarak önemliydi. İzmir aracılığıyla gerçekleşen ticaret hacmi çok genişlemişti. Bu şehirden 1889 yılında yapılan ihracatın toplamı 634 702 593,5 kuruştur (Rougon). Limanda yoğun bir deniz trafiği görülmektedir. Rougon'un verdiği bazı sayılar şöyle:

İzmir limanına giren ve limandan çıkan gemi sayısı

	1863	1873	1888	1889
GİRİŞ				
Buharlı	592	640	1301	1314
Yelkenli	956	950	245	71
ÇIKIŞ				
Buharlı	590	643	1299	1339
Yelkenli	1009	801	72	76

Gemilerin bandıralarına göre birinci sırada İngiltere yer almakta, Osmanlı Devleti, Fransa ve Avusturya-Macaristan onu izlemektedir.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında demiryolları da Gediz ve Menderes vadilerini İzmir limanına bağlayarak buraların ürünlerinin taşınmasını kolaylaştırmıştı. Bir Fransız firması tarafından inşa edilen dört kilometre uzunluğundaki rıhtım, Kasaba ve Aydın demiryollarının çıkış noktalarına bağlanmıştı.

Yirminci yüzyıla doğru İzmir'de onaltı devletin temsilciliği, devletlerinin ve yurttaşlarının Batı Anadolu'daki çıkarlarını gözetmekteydi.

TARIM

Yorgiadis ve Rougon'un kitaplarından İzmir'de sanayi üretiminin önemsiz olduğu, tarımın, ekonomik etkinliğin ve ihracatın başlıca kaynağını oluşturduğu anlaşılıyor. Bununla birlikte her iki yazar da Batı Anadolu'daki tarımsal üretimin bir gerileme içinde bulunduğuna dikkati çekiyor. Özellikle adaletsiz vergi sistemi ve ilkel üretim usulleri köylünün durumunu ve tarımı olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca kökboya örneğinde görüldüğü gibi, sanayileşen ülkelerde sentetik maddelerin bulunması, yörenin geleneksel ihracat hammaddelerinden bazılarının önemini azaltmıştı. Amerikan İç Savaşı sonucunda Batı Anadolu pamuğuna olan talebin artması bile bölgedeki pamuk üretiminin gerilemesini durduramamıştı. Rougon ve Yorgiadis, Osmanlı Hükümeti tarafından gerekli önlemlerin alınmaması halinde tarımsal üretimin daha da kötü bir noktaya geleceğini de belirtiyorlar.

İzmir ve çevresinin ihracata konu olan tarım ürünlerinin başında pamuk, tütün, tahıl, afyon, kuru üzüm, incir, palamut, susam ve susamyağı, zeytinyağı, meyankökü, kökboya ve yün geliyor. Bunların çoğunun müşterisi İngiltere. İzmir ihracatının öbür önemli müşterileri, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan ve A.B.D.

TİCARET

Yorgiadis ve Rougon İzmir limanından yapılan ithalat ve ihracata ilişkin istatistiklere ve ayrıntılı hesaplara geniş yer ayırmışlar. Her iki yazarın da ortak kaygısı, İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticaretinde Fransa'ya ait olan üstünlüğü ele geçirmiş olması. Onlara göre, 1789 Devriminden sonra Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki konumunda görülen ve daha çok politik nedenlere bağlı olan bu gerileme bazı etkin önlemler uygulanırsa giderilebilir. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Fransa bu bölgede yalnız İngiltere'yle değil Rusya ve Avusturya-Macaristan ile de rekabet etmek durumundadır.

Fransa'nın ticari üstünlüğünün yeniden sağlanması için Rougon'un düşündüğü önlemler şöyle: Fransız mallarının diğer

İzmir'in Planı (Georgiadès)

devletlerin mallarının fiyatlarına nazaran yüksek olan fiyatlarının kırılması; yöreyle ilgili sağlıklı bilgiler edinilmesi; ödeme konusunda İzmirli tüccara uygun vadeler tanınması; kişisel ziyaret ve temaslar yapılması; ve yörenin hammaddelerinin işlenmesine yönelik yatırımlara katkıda bulunulması. Yorgiadis ise, koloni mensuplarıyla metropol yöneticileri arasında görüş birliği sağlanması ve iş adamlarının sesine kulak verilmesi gerektiği görüşünde. Ona göre, İzmir'deki yabancı ticaret odalarının etkinliği bu bakımdan oldukça önemli.

Öte yandan, bir Osmanlı yurttaşı olarak Yorgiadis kendi hükümetine de ticaretin ve sanayinin geliştirilmesi için önerilerde bulunuyor. Yorgiadis, ekonomide özel girişimin önemini ve belirleyiciliğini savunuyor ve devletin bu alandaki etkinliğinin bazı yatırımları kolaylaştırmak, bazı madenleri işletmek, gerekli ulaşım ağını kurarak malların akışını sağlamak ve tarımı desteklemekten ibaret kalması gerektiğini belirtiyor. Ona göre, atılımcı birkaç yerli iş adamının öncü nitelikteki girişimleri engellenmekte, bu da Osmanlı ekonomisinin zararına olmaktadır.

NÜFUS

Gayrimüslim tebanın büyük devletlerin politikaları bakımından oldukça önemli olduğu bir dönemde İzmir ve çevresindeki nüfusun etnik bileşimi en duyarlı konulardan biriydi.

Rougon'a göre İzmir Sancağının nüfusu (1889)

Türk	Rum	Ermeni	Yahudi
273.795	130.957	9.894	18.130
Lövanten	Bulgar	Yabancı	
1.063	415	54.756	
Toplam			
489.010			

Halen ırkını yüceltme çabasındaki Yorgiadis'in verdiği sayılar ise Rumları çoğunlukta gösteriyor: 100 000 Rum, 50 000 Türk, 15 000 Yahudi, 7 000 Ermeni, toplam 200 000. Ondokuzuncu yüzyılda adalardan, İzmir ve çevresine çok sayıda Rum gelip yerleşmiş, Türk nüfus ise savaşlar ve salgın hastalıklar nedeniyle azalmıştı. Bunun sonucunda İzmir ve çevresinde Rum ve Türk nüfus oranlarında Rumlar lehine bir değişiklik meydana gelmiştir. Ancak başka kaynaklara da bakıldığında, bazı yerlerde Rum nüfusun çoğunluğa geçmesine rağmen şehrin çevresiyle birlikte bütününde Türklerin hâlâ çoğunlukta oldukları görülmektedir. Gerek Rougon, gerek Yorgiadis Türk nüfusun erozyonunu, dönemin en önemli demografik olayı olarak vurguluyorlar.

İZMİR'DE HAYAT

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İzmir'in en belirgin özelliği nüfusunun etnik çeşitliliğiydi. Türklerin, Rumların, Yahudilerin, Ermenilerin, lövantenlerin ve yabancıların ayrı mahallelerde yaşadıkları şehirde her cemaat kendi dinsel-toplumsal örgütlenmesine sahipti. Sağlık ve eğitim hizmetleri her etnik grubun ve yabancıların ayrı ayrı işlettiği kurumlarda veriliyordu. İzmir'de ayrıca, 1837'den beri Fransa ve Avusturya-Macaristan'ın, 1859'dan sonra Rusya'nın, 1872'den sonra İngiltere'nin ve 1887'den sonra Yunanistan'ın posta örgütleri bulunuyordu.

Bu yapı içinde eğitim başlıca rekabet alanıydı. İzmir ve çevresinde, çeşitli düzeyde, yerli cemaatler ve yabancı misyonlar tarafından işletilen yüzlerce okul bulunuyordu. Bunlar arasında ticaret, tarım ve çıraklık okulları gibi teknik eğitim verenler de vardı. Yunan milliyetçiliğinin ocaklarından olan Rum eğitim kurumları Yunanistan'daki eğitim kurumlarıyla organik bağlantı içindeydi.

Canlı bir liman kenti olması İzmir'e toplumsal ve kültürel bir canlılık da kazandırmıştı. Aşağı yukarı bütün canlılık Kordon civarında toplanmıştı. Bu kesim, zenginlerin iş ve eğlence merkeziydi.

Rougon'un kitabında yer alan dökümler şehre gelen ve şehirden gönderilen mektup ve paket sayılarının, İzmir'e ithalat yoluyla giren havyar, peynir, parfüm, cam eşya, müzik âleti gibi maddelerin çokluğu; İzmir'deki sigorta şirketlerinin, denizcilik acentalarının ve finans kuruluşlarının sayıları da şehrin o dönemdeki canlı yaşantısı konusunda bir fikir vermektedir.

İnan ÖZYILDIZ

İzmir'in ondokuzuncu yüzyıldaki durumu hakkında başka kaynaklar:

Accounts and Papers, Turkey-Smyrna, (İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na İzmir'deki konsoloslardan gelen raporlar).

Atay, M. Çınar, *Tarih İçinde İzmir,* İzmir, 1978.

Baykara, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi,* İzmir, 1974 (Bu kitapta kapsayıcı bir bibliyografya yer almaktadır).

Galanti, Bodrumlu Avram, *Histoire des Juifs d'Anatolie: Les Juifs d'İzmir*, 2 cilt, İstanbul, 1937-39.

İslâm Ansiklopedisi, "İzmir" maddesi (Besim Darkot), V-2, 1950, s. 1239-1251.

Kıray, Mübeccel Belik, *Örgütleşemeyen Kent*, Ankara, 1972.

Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, 2. baskı, 1977.

Scherzer, C.D., *La Province de Smyrne*, Viyana, 1873.

Slaars, B.F. (Ikonomos K.), *İzmir Hakkında Tetkikat*, İzmir, 1932.

Thobie, Jacques, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman, 1895-1914*, Paris, 1977.

Wood, Alfred C., *A History of the Levant Company*, Londra, 2. baskı, 1964.

Yurt Ansiklopedisi, "İzmir" maddesi, VI, s. 4266-4286.

OSMANLI TÜRKİYESİ'NDE GÜNDELİK HAYAT

Raphaela Lewis, *Osmanlı Türkiyesi'nde Gündelik Hayat (âdetler ve gelenekler)*. İngilizceden çeviren: Mefkûre Poray. Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1973, 208 sayfa.

Kitabın birinci bölümü, Türk tarihini kökenlerinden -Milâttan önce ikinci yüzyıl- itibaren önemli dönüm noktalarıyla ele alıp, Osmanlı Devleti'nin son günlerine kadar getiriyor. Bu nedenle de, "Osmanlı Devleti, Tarihi ve Halkı" başlıklı bu bölüm kaçınılmaz olarak "kaba" hatlarla yetinmek zorunda kalmış. Lewis'in batılı okuru düşünerek -sıkıcı olacağı için detaylara girmeden- kaleme aldığını varsaydığımız kitabın başlangıç bölümünün, en sıradan Türk okuyucu için dahi ilginç bir tarafı yok. Ama takibeden bölümler için, bu yargının yüzde yüz tersi geçerli.

Osmanlı toplumunun "gündelik hayatı"nı, kitabında iğne oyası gibi işleyen yazardan, bugün, özellikle genç kuşakların, öğrenebilecekleri çok şey var. Bunun başlıca iki nedeni olsa gerek: İlki; Yazara, bir Avrupalı olması nedeniyle bugün bizim yaşarken farkında olmadığımız sayısız, ama kökenleri yüzyıllar öncesinde yatan davranış biçimlerinin doğal olarak ilginç gelmesi. İkincisi ise, Lewis'in pekçok yazarın kullanmayı aklına bile getirmediği kaynakları didik-didik etmesi ve özellikle de beraber yaşadığı Türkleri alabildiğine sorgulaması. Bütün bunlar yazara, her sayfada çok sayıda ayrıntı sunma imkânı veriyor. Ayrıca eşinin katkılarını da unutmamalı. Yazarın Türk toplumuna duyduğu ilgi ve sevgiyle tanınan eşi G. L. Lewis, İngiltere'de Doğu Bilimleri Enstitüsü Türkçe Öğretim Üyesi.

Lewis, kitabının "Din ve İnançlar" bölümünde bir yandan Müslümanlık üstüne genel bilgiler verirken, öte yandan da ibadetlerin nasıl gerçekleştirildiğini, bazı tarikatlerin özelliklerini ve etkilerini, bâtıl itikatleri, bunların topluma ne şekilde tesir ettiğini anlatıyor. Bu arada, günümüzde çoğunluğun artık nedenlerini ve nasıllarını unuttuğu bazı ayrıntıları da tekrar günışığına çıkartıyor. Örnekleyecek olursak; oruç halinin gün ağarmasından güneş batımına kadarki zaman dilimini kapsadığını anlattıktan sonra, yazar, sözlerine şunları ilâve ediyor: "Gün ağarması da beyaz bir iplikle siyah bir ipliğin ayırt edilebildiği an olarak kabul edilmişti." Tekrarı gereken bazı duaları veya ibareleri saymak için doksandokuz boncuklu tespih kullanılmasının âdet olduğunu belirttikten sonra, sözlerini şöyle tamamlıyor: "Bu tespih eskiden Tanrı'nın doksandokuz ismini söylemek için kullanılırmış."

Kitabın "Bir Şehrin Portresi" bölümünde İstanbul işleniyor. Şehir semt-semt ele alınıyor çeşitli dinî cemaatlerin nerelerde yaşadıkları ve ibadet ettikleri; ekonomik durumu, iyi ve kötü olan semtler arasındaki farklar, imar durumu uzun uzun anlatılıyor. Şehri harap eden yangınlara karşı, 1626 yılında binaların mümkün olduğu kadar az tahta kullanılarak yapılmasının emredildiğini, tahtanın en ucuz ve en kolay işlenen yapı malzemesi olması nedeniyle bu emrin dinletilemediği vurgulanıyor. Yazar şehrin perişanlığına bir örnek olarak şunu ekliyor: "Şehrin küçük yan sokaklarına intizamsız bir şekilde sıralanan bu evler o kadar basitti ki, bütün çöp ve kirli sular dışarıya, yola atılırdı."

Lewis, *Osmanlı Türkiyesi'nde Gündelik Hayat*'ın "Aile Hayatı" başlıklı bölümünde çeşitli tip ve katmanlardan aileleri tanıttıktan sonra, her aile bireyinin doğumundan itibaren başından geçen dönüm noktalarını (sünnet, okula başlama, evlilik, vb) ayrıntılı bir biçimde ele alıyor. Evlilik meselesini uzun uzun inceleyen Lewis, biraz da şaşırarak, şunları söylüyor: "Bir erkek, 'seni boşadım' demekle karısını boşayabiliyordu ve bunu iki defa yaptıktan sonra bir merasime ihtiyaç kalmadan onu tekrar alabiliyordu. Ama üçüncü defadan sonra tekrar evlenmek isterse, kadın bir başkasıyla evlenip ayrılmadan, bu mümkün olmuyordu. Böylece kızgınlığına kapılıp karısını üçüncü defa boşayan erkek, fakir ve yaşlı bir adama para verip onu karısıyla bir geceliğine evlendirip ertesi sabah boşandırıyordu."

Osmanlılar'ın "Gündelik Hayatları"nı işlediği bölümde ise Lewis, bayramların, ramazanların nasıl geçtiğini, çeşitli eğlence

şekillerini vb. aktarıyor. Burada yazar, Osmanlılar'ın kahveyi 1543'ten itibaren içmeye başladıklarından, Türklerin her yıl Rumların kutladığı St. George yortusunu, Hızır'la ilgili sanarak kutlamalarına; Karagöz oynatıcılarının ustalık derecelerinin perdenin üzerine asılan püskül sayısından - Karagöz'ü padişaha ancak yedi püsküllü Karagözcüler oynatabilirlermiş- anlaşıldığından av partilerine kadar binbir ayrıntıyı bir çırpıda, sanki içinde yaşamışcasına sıralayıveriyor.

Yazar, Osmanlılar'ın hüküm sürdüğü yıllardaki "Meslekler"i tek tek incelerken de ayrıntıları atlamamaya itina gösteriyor. Meselâ halıcılıkla ilgili şu tesbiti çok ilginç, "Her mükemmel şeye erişen kem gözden sakınmak için bütün halılarda, başka renk zemin üstüne atılan bir veya iki beyaz düğüm gibi küçük bir hata mutlaka bulunurdu."

Osmanlı Türkiyesi'nde Gündelik Hayat'ın son iki bölümü "Anadolu'da ve Taşra'da Hayat"a ayrılmış. Burada Osmanlı Devleti'ne bağlı ülkelerin vergi ödeme, topraklarını kullanma şekilleri, yaşayış tarzları ele alınıyor ve yine ardı ardına yüzlerce ayrıntı sıralanıyor.

Bugünü ve geçmişi değerlendirirken genel olarak başvurulan; önemli tarihi olayların gerçekleştikleri tarihler, gerçekleşiş biçimleri, en fazlası gerçekleştikleri yıllardaki atmosferdir. Ancak, iyi bir değerlendirme yapabilmenin önkoşulu, olayları yüzyıllar boyunca hazırlayan binlerce ayrıntıya vakıf olabilmektir. 74 adet görsel malzeme (fotoğraf, gravür, çizim, desen, vb.) ve ufak ufak yüzlerce ayrıntıyla *Osmanlı Türkiyesi'nde Gündelik Hayat*, belirttiğimiz nedenlerin yanısıra, hoşça vakit geçirmek için de biryerlerden bulunup okunması gereken bir eser.

Osman BALCIGİL

ZÜBDETÜ'T-TEVÂRÎH (TARİHLERİN ÖZETİ)

Orhan Şaik GÖKYAY

I. Giriş

Bizim tarihlerimizin belkemiğini, vakayinamelerde olsun, daha başka ölçüde yazılmış olanlarda olsun, hep savaşlar, yenilmeler, anlaşmalar verir. Çoğu, her yılın olaylarını, bunların birbirleriyle olan ilişkisine bakılmadan, sıralayıp gider. Padişahların tahta çıkmalarıyla başlayan bu olaylar zincirine, onların ölümüyle yeni bir halka eklenir. Ölen padişahın kişiliği üzerinde kısaca birkaç söz söylendikten sonra onun zamanında yetişen devlet adamlarının, bilginlerin ve tarikat ulularının kısaca hayatları anlatılır ve yeni padişahın zamanındaki olaylar başlar.

Padişahların insan olarak, yaratılışları, onların kişiliklerine damgasını vuran özellikleri, sevgileri, nefretleri, kinleri, hınçları, merakları, za'fları, güçleri üzerinde hiç durulmaz. Ya da sayfalar arasına yer yer sıkıştırılmış, kendileriyle ilgili birkaç fıkra ile yetinilir. Kimisinin adlarından önce taşıdıkları sıfatlar veya unvanlarla, *Veli, Yavuz, Kanunî, Genç, Avcı* gibi belirtildikleri görülür. Fakat bunlar yeterli değildir; bu adların ve sıfatların onlara ne yüzden verildiği ancak sisler içindedir. Oysa, bir devletin alınyazısına, bir bakıma tek başına hâkim olan kimselerin, hepimiz gibi, insan olarak bir iç dünyaları vardır. Bir milletin tarihine ne yolda ve niçin o yolda yön verdiklerini anlamak için onların bu yanlarını tanımak gereklidir. Ancak o zaman, olayları daha geniş bir açıdan değerlendirmek ve yargılamak kolaylaşır.

II. Kitap Üzerinde

a) Zübdetü't-tevârîh, bu bakımdan zengin bir kaynak niteliğindedir. *I. Sultan Ahmed*'in kişiliğini bu eser sayesinde daha yakından tanımak imkânını buluyoruz. 22 Ocak 1603'te babasının yerine tahta çıkan I. Sultan Ahmet, 22 Kasım 1617'de ölmüştür. Ondört yıl süren saltanatını, Batı'da Avusturya, Doğu'da İran savaşlarından başka Anadolu'yu baştanbaşa saran Celâli isyanları doldurmuştur. Tahta çıktığında ilk yaptığı iş, padişahların tahta geçişlerinde kendisine rakib olabilecek kardeşlerini -çocuk yaşındakiler dahil- *nizâm-ı âlem uğruna* öldürme geleneğine son vererek, saltanatın, Osmanlı soyunun en büyük evlâdına verilmesini kararlaştırması, yüreğinin bir insancıl duygunun kaynağı olduğunu açıkça gösterir.

Özel hayatının türlü yönlerini biz, onun hususi imamı olan *Mustafa Sâfî*'nin yazdığı *Zübdetü't-tevârîh*'den öğreniyoruz. Sâfî, 1018 yılı ramazanının başlarında (Aralık 1609 başları) padişahın imamlığına getirilmiştir. Bundan dolayı Sultan Ahmed'in hayatını yakından izlemiştir.

Zübdetü't-tevârîh'in müellif nüshası elimizdedir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1304 numarada kayıtlı bulunan yazmanın Sâfî'nin elinden çıktığı, üzerindeki düzeltmelerden, çıkarmalardan, ilâvelerden bellidir. Bu, eserin ilk müsveddesidir. Kitabın, Bayazıt Devlet Kütüphanesi'nde, Veliyyüddin Efendi kitapları arasında iki cilt olarak beyaza çekilmiş çok güzel bir yazması bulunmaktadır (I. 2428; II. 2429).

Eserin dilinden anlıyoruz ki, Sâfî Arapçayı çok iyi bilmektedir. Çağının seci'lere dayanan nesrine, çağdaşı olan yazarların üslûbuna bakınca, çok daha hâkimdir.

b) Kitabın bölümleri: Sâfî kitabını iki bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde Sultan Ahmed'in özel hayatını kaplayan türlü hikâyeler yer almaktadır. Yazar, başta, padişahın menkabelerinin, eserlerinin ve gittikçe örnekleri çoğalan erdemlerinin bütününü kavramanın güçten güç ve ondabirini anlatmanın hayal olduğunu açıklayarak konuya giriyor. Ve *nesnenin bütünü elde edilemiyor diye hepsi bir yana bırakılmaz* sözüne uyduğunu belirterek bunları anlatmaya başlıyor ve kendine göre bunları ayrı ayrı fasıllar altında topluyor. O çağların hemen bütün eserlerinde görüldüğü üzere bu bölümler de o dille yazılmıştır. Biz aşağıda bunları günümüzün Türkçesiyle veriyoruz.

I.- Dinin sığınağı olan padişahın şeriata bağlılığı, adaleti, iyiliği ve doğruluğu, dindarlığı (Ypr. 11^a-15^a). Bu bölümde on menkabe vardır.

II.- Dinin sığınağı olan padişahın beş vakit namazı cemaatle kılması ve bu yüce kişinin bütün durumlarda namaz vakti girer girmez namazını edâ etmesi (15^b-21^b). Bu bölümde, biri manzum olmak üzere on menkabe ve bir hikâyet vardır.

III.- Dinin sığınağı olan padişahın mescitler ve câmiler yaptırmağa rağbet göstermekteki meyli ve *Sultan Ahmet Câmii*'nin yapılmasını buyurması (Ypr. 21^a-23^b).

IV.- Padişah hazretlerinin akıl ve zeyrekliğinin güzelliği; kavrayışının ve anlayışının keskinliği (Ypr. 24^a-29^b). Bu bölümde on menkabe vardır.

V.- Keramet sahibi olan padişahın alçakgönüllülüğü (Ypr. 30^a-32^a). Bu bölümde yedi menkabe vardır.

VI.- Padişahın yaratılışının ve ahlâkının yüceliği; huyunun ve âdetlerinin güzelliği; cömertliği ve ihsanları (Ypr. 32^b-37^b). Bu bölümde onyedi menkabe vardır. Bunlardan sonuncusu *hakikat-i hâl* başlığıyladır.

VII .- Padişahın okçuluğu, biniciliği, silâhşorluğu, bazu kuvvetinin üstünlüğü (Ypr. 38^a-41^a). Bu bölümde sekiz menkabe vardır.

VIII.- Padişahın avcılığının ve avlarının anlatılması ve Hüdavendkâr hazretlerinin kimi davranışlarının bildirilmesi (Ypr. 41^b-45^b). Bu bölümde ondört menkabe ve bir hikâyet vardır.

IX.- Yıldızlar sayısınca askeri olan padişahın yürekliliği, cılasunluğu, zeyrekliği (Ypr. 46^a-50^a). Bu bölümde dokuz menkabe ve üç hikâyet vardır.

c) Menkabeleri yazara anlatanlar: Sâfî, yukarıdaki başlıklarla verdiği bölümleri, her menkabenin başında, sözüne inanılır ve güvenilir mukarreblerden, nedimlerden ve büyük görevlerde bulunan kimselerden duyduğunu açıkça söylemekte, onların adlarını ve sıfatlarını vermektedir. Bunların arasında *Habib Cüce, Ebûbekir Cüce, Cüce Zeyrek, Cüce Yusuf Ağa, Cüce Hüseyin Ağa, Darüssaâde Ağası Mustafa Ağa, Doğancıbaşı Mehmet Ağa, sonradan kapudan-ı derya olan Halil Paşa, Nakşbendî tarikatı ulularından Hoca Ahmed es-Sadık, Vezir Mustafa Paşa, Cerrahzade Mevlânâ Mehmet* vardır. Adlarını söylemeden *nüdemâ-yı hâs ve bendegân-ı bâ-ihlâs* diye, padişaha yakınlıkları olan kimseler ve Macarlara tutsak iken kurtulduktan sonra orada duyduklarını anlatanlar da bunların arasındadır. Sâfî bu menkabelerden birkaçını da *mukâtebe* yoluyla öğrenmiştir.

Sâfî, bu, türlü kişilerden dinlediklerini, kitabında *menkabe* başlığı altında anlatıyor. Kullandığı üslûp ağır, seci'li, fakat çağının üslûbuna uygun, doğru ve zengindir. Ancak, gerek padişahlar için kullanılması mu'tâd olan sıfatlara, gerek

se bu menkabeleri kendisine anlatanların mevkilerine göre, bugün için gereksiz sayılan, anlatılan menkabeye hiçbir özellik katmayan doldurmalar yüzünden, kitabın sıksatır yüklü yüz büyük sayfasını kaplayan bu menkabeler bugün yazılsaydı, kolayca dörttebirine indirilebilirdi. Ben bunların arasından okuyucuya sunmak üzere seçtiklerimi, bu fazlalıklardan ayıklayarak veriyorum.

ç) Padişah: Gençliğine rağmen yaptıklarında azimli olan ve liyakatli kimseleri kullanmağa gayret eden[1] I. Sultan Ahmed'in bir ihtirası yoktur. Bir münacatında

Çü ben Bahtîye verdin hâtırımda yoğiken devlet
Sana ısmarladım Ya Rab umûrum, cümle ahvalim

diyor. Ve daha saltanatının ilk yıllarında

Âriyettir saltanat, servet, beden, cümle fenâ
Şimdiden geldi Hüdâ bilür bu devletten ginâ

demesinden anlıyoruz ki, padişahlığın gerektirdiklerini yerine getirmekle birlikte bundan usancını da saklamıyor.

Onun hat, şiir gibi güzel sanatlara ilgisini gösteren tanıkları, Sâfi'nin kitabında buluyoruz.[2] Şiirlerinde Ahmed adını ve Bahtî mahlasını kullanan padişahın küçük bir divanı vardır.[3] Bu divanda, başta münacat ve na'tler olmak üzere birtakım gazeller, şarkılar, murabba'lar ve tarihler bulunmaktadır. Peşte ile Budin'in, Vişgrad ile Estergon'un alındığına sevincini, Üsküdar'da bağları, bahçeleri seyrederek avlandığını anlatan manzumeler bunların arasından seçilmeye değer.

d) Padişahın mevsimleri nerelerde ve nasıl geçirdiği: Bunu bir menkabeden öğreniyoruz *(VII, 39b)*. Padişah kışı *Sarâ-yı Cedîd-i Sultânî*'de geçirip mücerret av, vahşi hayvanlar ve kuşlar avlamak için birkaç gün *Davut Paşa Bahçesi*'ne giderler. Sonra ilkbahara kadar *Sarâ-yı Âmire*'de olurlar. Güneş Hamel burcuna geçip de[4] 'zaman denen yaşlı' kışın beyaz şalını taze yeşilliğe değiştirince ilkin kalkıp *Beşiktaş Bahçesi*'ne geçerler. Orada canının istediği kadar oturduktan sonra *galib âdet hasebince İstavroz Bahçesi*'ne, sonra da sıra ile öteki bahçelere ve en sonra yine *Davut Paşa Bahçesi*'ne giderler. Orada *sebük-bar Harami Deresi*'ne ve gönüllerine göre öteki avlaklara geçerler. Sonbaharın sonuna değin böyle oradan oraya geçerek din ve devlet düşmanlarına korku salarlar. Bu yüce âdetleri ve eski alışkanlıkları gereğince yine ilkbaharda ve menekşelerin kırları süslediği mevsimde *Beşiktaş Sarayı*'nı teşrif ederler ve deniz kıyılarını alnının nuru ile aydınlatıp orada ikamet üzere iken *Hasbahçe*'lerden saraya yakın olan *Kara Bali Bahçesi*'ne geçip gönüllerini eğlendirirler. Orada hizmetlilerin ileri gelenleriyle varıp gâh ilkbaharın meltem rüzgârlarıyla yüklenmiş olan çemenliklerde dolaşırlar, kimi yaya olarak, salınan serviler gibi *ayak seyri*[5] ile çayır-çemenleri ve baharı seyr ederler. Ve bazı da oradaki ünlü köşkte eğleşip hazretin nedimleri ve sarayın musahipleri ile huzurlarında hikâyeler anlattırırlar, kitaplar okuturlar. Zamanın olaylarını dinlerler ve her birinin sözlerinden ibretler alırlar. Bunları, dünyada olup biten nesneleri, akıl miyarında ölçüp biçerek ayar ederler. Tesadüf, yine bir gün o yüksek köşkte oturup yeşillikleri ve taze baharı seyrederken meydanın ortasında bir demir tavanın yattığını gördüler. Sonra dilsizlerden birine işaret edip 'getir' deyince, karşılarında hizmet etmek üzere ayakta ve hizmete hazır dikilip duran uşaklarına gölgeli bir ağacın dibine bu tavayı koydurdular. Devran padişahı, orada olan kebâdeye[6] bir temrensiz ok gezlediler, o bakır nişana ve demir putaya öyle bir vurdular ki bu temrensiz ok, ucu sipsivri bir iğne gibi o tavayı delip geçerek ağacın gövdesine saplanmıştır.

I. Ahmed

e) Nedimler ve musâhipler: Nedimler, padişahların maiyyetlerinde bulunan, sözünden, sohbetinden yararlanılan, zarif, nüktedan ve hazır-cevap kimselerdir. Bunların arasında cüce, dilsiz ve siyah hadım ağalarından seçilmiş olanlar bulunurdu. Bunların görüşlerinin, hükümdarlar üzerinde etkisi de olurdu. Zübdetü't-tevârîh'de bunların yaptıkları anlatılırken *şirinkârlık, nüktegüzarlık, şûhî ve küstâhî, şataret, bezlegûyî, cerbeze* gibi türlü nitelikleri belirtilmektedir. Padişah bu *şeker-dilli* nedimlere ve *sadâkatli* musâhiplere kimi din, devletle ilgili konuları anlattırır, kimi geçmişlerin hikâyelerini söyletirdi. Keyifli olduğu zamanlarda onlarla şakalaştığı, birbirleriyle küstahlık derecesine varan oyunlar oynamalarına izin verdiği de olurdu. Meclislerinde olsun, avlanmağa, gezmeğe çıktığı zamanlarda olsun, yanında *hûb edâlı nedimler* ve *güzel sesli hânendeler* bulunurdu. Bunlarla konuşur, eğlenir; onlara sorular sorar, onların türlü bilgilerini, zekâlarını, nüktedanlıklarını, hazır-cevaplıklarını ölçer, biçerdi.

III. Kitabın türlü bölümlerinden seçilmiş menkabeler

Bu menkabelerin kitabın hangi bölümünden alındığı, hangi yaprağında anlatıldığı yanlarında gösterilmiştir.

a) Dindarlığı (I, 10a): Sultan Ahmed,

bütün namazlarını, vakti girer girmez, sarayda, kırda, avda, nerede bulunuyorsa hemen oracıkta kılmaktadır (Ypr. *30ᵃ-30ᵇ*). Meclislerinde ve namaz sonlarında okunan Kur'ân-ı Kerim'lerde *lâhin*[7] ve *tahrif*,[8] *tağyir*[9] ve *tasrif*[10] etmemek babında tam bir takayyüdü ve eksiksiz bir dikkati vardır. Onun, bu günlerde özengisinin ardından ayrılmayan, akıllı, kavrayışı yerinde,söyleneni kavramakta ve pek duyulmadık fıkralar anlatmakta merhum Sultan Murad Han'ın nedimi olan *Cüce Zeyrek*'den, sohbetlerinde ve şuhlukta merhum Sultan Selim Han'ın musâhibi olan *Mîrek*'den daha üstün ve daha güçlü olup bu fakir ile müzâkerelerde bulunan ve kimi kitaplardan ders görmesine izin verilen, bu yoldan padişahın sonsuz inayetlerini gören *Ebûbekir Cüce* vasıtasıyla bu duacılarına şöyle işaret etmişlerdir, diye girdikten sonra bu konuda padişahın dediklerine geçen Sâfi şunu anlatıyor: Garip bir iş ve acip bir nesnedir ki müezzinlik edenlerin, Kurân-ı Kerim okurken eyledikleri iğrenç *lâhinler* ve yaptıkları çirkin nağmeleri duyulur. Kimse bunların düzeltilmesini iş edinmez. Allah'ın kelâmı böyle lâhinlerle ve hadden aşırı tahriflerle okunmak şeriata aykırı değil midir? Diyelim ki bir şairin taptaze bir şiirini ve akar-sudan daha akıcı olan tatlı bir nazmını, şiirden anlamayan, ehliyetsiz, hatalı bir kişi ve yolsuz bir kanbur eline alsa da onun karşısına oturup o güzelim şiiri vezinsiz ve tahrif edüp bozarak okusa o buna razı olur mu? Yoksa, o kişinin, ne türlü olursa olsun, cezasını verir mi? *(IV, 24ᵃ)*.

b) Saat olayı (I, 15ᵃ-15ᵇ): Bugünkü günde ve işbu saltanat-ı seniyye devrinde Darüssaâde Ağası *Mustafa Ağa* bendelerinden dinledim. Padişah hazretlerinin büyük ataları Sultan Murad Han'ın saltanatı zamanında Frenk diyarından Lutran [İngiltere] Hükümdarı ve eskiden beri Osmanlı soyu padişahlarına kulluk etmek yolunda olan kimse, rivayet olunduğu üzere bir *avret* ve büyük bir ülkenin kraliçesi idi. Bahtın yuva kurduğu bu eşiğe yaklaşmak, onun gölgesinde olmak istediği için peşkeş olmak üzere bir musanna'[11] saat yaptırdı. Uzunluğu ve eni üçer zirâ,[12] boyu da bir adam boyundan ziyade idi. Bu saatte türlü türlü şekiller, kimi erganun ve kimi nay ve kimi şeştar vardı; kimisi davul ve kimi davulcu. Bunlardan başka türlü türlü sazlar ses veriyordu. Her saat başında o suret ve şekillerin her birinden türlü hareket ve bir çeşit ibret alınacak durum görülmekte idi. Bunların ellerinde ve ağızlarında olan sazlar şaşılacak sesler ve garip avazlar çıkarırlardı ki akıllar bunları anlatmakta şaşkına dönerler ve akıllılar bunları nasıl anlatacaklarını bilemezlerdi. Sözün kısası, yukarıda adı geçen kraliçe bu söylediğimiz saatin üstadlarına pek çok paralar ve sonsuz hazineler vermiş ve onların da nice yıllar çalışıp tamamlanması yolunda söz-götürmez uğraşları olmuştu. Sonra kimi kıymetli taşlarla süslenerek sanatlı bir nesne ortaya koymuşlardı. Saatin İstanbul'a gönderilmesi ve selâmetle ulaşması için eksiksiz himmet gösterilmişti. Lakin Allah'ın hikmeti, bu saat paytahta geldiği zaman Sultan Murad ölmüştü, saltanatta Sultan Mehmed Han vardı. Bu eşsiz armağan ona peşkeş çekildi. *Hasbahçe*'deki köşklerden birine kuruldu. Merhum padişah o köşke geldikçe o ibretler gösteren acaip nesneyi seyr ve temaşa eder, saatteki kişilerin ve şekillerin seslerini şaşarak dinlerdi. Her birinden bir ibret alır ve insanoğlunun neler yapabildiğine hayret ederdi. Vaktâki saltanat Sultan Ahmed Han'a değdi. İnsanların seçmesi olan bu padişah *Hasbahçe*'yi dolaşırken ve altın-nakışlı köşkleri temaşa ederken yolu saatin konduğu köşke düştü, gözü o saate ilişti; saatte görünen suretlere ve temsillere ve onlardan çıkan seslere kulak verdi. Gözünü saatten ayırıp *Sübhanallah, bu ne halet ve ne bîma'nâ bidattır* deye temiz gönlünü ve doğru yolda olan yaratılışlarını bir ürkeklik kapladı ve bu ma'nâsızlıklardan büsbütün nefret duydu. Saltanatla ululuğun birleştiği, mutluluk ve ikbal mahalli, yüce Allah'ın ibadet ve tâat makamı olan bir yerde bunun gibi suretlerin ve şekillerin ve birtakım timsallerin bulunması şeriata ve akla aykırıdır, Allah'ın ve halkın yanında makbul değildir, dedi. Yukarıda anlatıldığı üzere hayli kıymetli ve ağır değerde bir saat olduğu halde iltifat buyurmadı. Eline, düşmanları kıran bir teber aldı. Hazret-i İbrahim'in putları kırdığı gibi o putları andıran timsalleri kırıp yerle bir etti ve hiç tereddüt etmeden, onları parça parça etti,[13] âyetinin doğruladığı bir hale soktu. Sonra oradaki görevlilere buyurup yaktırıp kül etti.

Kitapta bu menkabeyi, daha kısa olarak, bir kez daha okuyoruz (VII, 39ᵇ).

Bu menkabede, Sultan Ahmed köşke varınca saatin üzerine gider, ona dikkatle bakar, içine yerleştirilmiş olan acaip şekilleri ve garip timsalleri görünce, yeri puthaneler olan timsallerin ve suretlerin bunun gibi ibadet yerinde ve hilafet konağında bulunması caiz olmaz ve *bu münker gitmeyince benim kademim bundan mütecâviz olmaz*[14] deyüp saati hemen o saat darmadağın eder, yakılması mümkün olan parçalarını yaktırır.[15]

c) Bir dil tartışması (IV, ypr. 26ᵃ-26ᵇ): Sâfi, bir gün va'zederken söz şarap içenlere, anaya babaya âsi olanlara, sılayı ve hac ziyaretini terkedenlere gelince *'Allah canlarını alsın'* diye ilenmiş. Bunun üzerine padişah kendisine ihtarda bulunmuştur: 'Bilginler tâifesi, peygamberler, âlemlere merhamet dileyen ve bütün cihan halkının iyiliğini isteyen kimseler olduğundan, kim olursa olsun, yalnız âdemoğullarına değil, hattâ bütün yaratıklara merhamet ve şefkat edüp, büyük günah işlenlere ve Allah'ın buyruklarına karşı gelenlere beddua etmemek, belki, kendilerine onlardan eziyyet, bir cefa ve bir mazarrat yetişse bile, hidâyet ve inâyet ile dua eylemek Peygamberimizin yüce sünneti idüğü Siyer kitaplarında, özellikle, insanların en hayırlısı olan Peygamberimizin hadîslerinde açıkça söylenmiştir. Resûl-i Ekrem'in müşriklerden gördüğü cefa ve eza, kurdukları tuzaklar karşısında *'Allahım, kavmıma doğru yolu göster, çünkü onlar bilmiyorlar'* deyişi bunu açıklamıyor mu?' demesi üzerine Imam Sâfi'nin karşılığı şudur: 'Zâhirde beddua gibi görünen bu deyimler, Arapçada teaccüb yerinde kullanılır. Netekim, şaşılacak, garip bir iş görülse, ya da bir acaip şey işidilse *sübhânallah, lâ ilâhe illallah* denildiği gibi. Gerçi bu ibarelerde asıl maksat *tesbîh ve tehlîl*'dir.[16] Orada bunların sözlük anlamı kasdedilmeyip, bu kelimeleri o yerde kullanan kimsenin muradı, o gördüğü veya işittiği acaip işe şaştığını bildirmektedir. Bunun gibi *Allah onların canını alsın* ibareleri de teaccüp yerinde kullanıldığında asıl anlamı kasdedilmeyip murat, o garip işe şaşıldığını ifadedir.

İmam Sâfi, bundan sonra, yanlış bir tedavi yüzünden, savaşta yaralanan bir gazinin ölümüne sebep olan adamlar hakkında, Hazret-i Peygamberin *Allah onların canını alsın*, eğer bilmiyorlar idiyse sorsalardı, dediğini, bundan kasdının beddua olmadığını belirterek kendisini savunmuştur.

ç) Padişahın ihsanları:

1) Sultan Ahmet ve Kayıkçı (VI, 33ᵇ):

Bu menkabeyi İmam Sâfi, sözüne inanılır mîrî sakalardan birinden dinlemiştir. O da bunu, menkabede adı geçen kayıkçıdan öğrenmiştir. Menkabe, doğrudan padişahın konuya girişiyle başlıyor, gerisini kayıkçı anlatıyor.

Bin ondokuz yılı bahar günlerinde *Üsküdar Bahçesi*'ni şereflendirip İstanbul'a geçmek lâzım olduğunda iskeleden kayığa bindim. Meğer o kayığın sahibi bir zimmî kâfir imiş. O kayıkta bir ben, bir de kayıkçıdan başka kimse yoktu. Yalnızlık sıkıntısını gidermek için birbirimizle konuşmaya başladık.

Kayıkçı anlatmaya başladı: Dünkü gün sipahi kılığında bir mutlu kişi kayığa bindi; yanında yalnızca bir hizmetkârı var. İşaret eylediği tarafa çekip giderken benimle sözleşmeye başladı ve beni Müslüman sanıp,

- Kayıkçı namaz kılar mısın?

diye sordu. Ben, o yolda elsiz-ayaksız bir kişi olduğumdan, susup cevap vermedim. O devletli benim karşılık vermediğimden durumumu anladı.

- Yoksa Müslüman değil misin?

diye sordu. Ben de evet 'nasrânîyim' diye karşılık verince beni İslâm dinine davet etti. Bana hidayet yolunu gösterdi ve

- Gel, imdi Müslüman ol, seni serdar

Murad Paşa'ya ileteyim, benim ona her yolda sözüm geçer; her ne dilek istersen alıvereyim, dedi. Ben de,

- Sipahi Bey, ben Müslüman olıcak padişaha haracı kim versin?

diye karşılık verince biraz gülümsedi, bir daha teklif etmedi. Bu sırada *Saray-burnu* karşısına geldik.

- Gel imdi, beni burada çıkar!

diye teklif etti. Ben de,

- Sipahi Bey, burada Hünkârın bostan oğlanları vardır. Ben sizi burada çıkaracak olursam ne beni korlar, ve ne sizi

diye cevap verdim. O da,

- Sen korkma, ben seni dilek ederim, rencîde etmezler,

diye ısrar edince karşı duramayıp o kıyıdan bir yere yanaştığımda oturdukları yere biraz nesne bırağup sürat ile çıktılar ve tekellüfsüzce kendi hanelerine gider gibi korkusuz bahçe kapısından içeri gittiler. Verdikleri ne ola, diye nazar ettim. Gördüm ki bu ömrüm içinde ikisini bir yerde görmediğim kırmızı floriden bir nice altun yatur. Pes bu mertebede bildim ki ben fakir ile bu kadar şakalaşan devletlü padişah imiş. Hayfâ, evvelden bilmiş olsam sözlerini reddetmez, her ne teklif ettilerse kabul ederdim.

2) Sultan Ahmed, türlü vesilelerle türlü ihsanlarda bulunmaktadır: Kitapta birçok yerlerde bunları okuyoruz. Bu ihsan görenlerin arasında İmam Sâfi *(VI, 34ª-34ᵇ)*, silâhdar, çukadar, rikâbdar, destardar gibi maiyyetinde bulunanlara *(VIII, 42ª)* ve daha birçoklarına eşrefî,[17] samur kaplı hil'at, iki yük akça, sonradan kapudan-ı derya olan Halil Paşa'nın, doğancıbaşı bulunduğu sırada bir avuç altun kendisine, bir avuç altun da doğancı gulâma ihsanda bulunmuştur. Paşaya verdiği altun sayıldığında tastamam ikiyüz, gulâma ihsan ettiği de yüz hasene altunu[18] çıkmıştır.

d) Kibarlığı (VI, 33ᵇ): Padişah, meclisinde hizmet üzre olan kullarından kim olursa olsun, herhangi birine seslenecek olsalar, o kullarının yalnız adını söylemeyip *filan ağa* diye ve saygı olsun için onun adına bir *ağa* sözü eklerler. Birisi *padişahım* diye, halini anlatmak üzere kendisine hitap etse lûtuflarının ve keremlerinin olgunluğundan ve iyi ahlâklı oluşlarının gereği *lebbeyk*[19] diye cevap verirler. Padişahın yanında Sâfi'nin adı geçtikçe yalnızca *imam* diye sözünü etmeyip *imam efendi* diye yad buyururlar; yahut yalnızca *efendi* diye zikr buyururlar. Gûyâki bir kişiyi andıkça onun en güzel isimleriyle ve en güzel lâkaplarıyla yad etmenin, Peygamberin sünneti olduğunu, değerli kitaplardan öğrenmişlerdir.

e) Sade giyinişi (V, 30ª): Saltanatın gerektirdiği üzere taşralarda halk arasında seraser[20] ve dîba ve daha başka değerli kumaşlardan giyecekleri, âdet olduğu için ister-istemez giyerler. Ama halvethane-i haslarında ve beş vakit namazlarını kıldıkları mescitlerinde, özellikle günlük evradları[21] olan Kur'ân-ı Kerim'den hızıbleri[22] okudukları zamanlarda, tevâzu yoluyla, ince soflar ve tiril lay'lar[23] ve eşsiz Hind pamukluları giyerler. Bu tür kumaşların giyilmesinin mubah olduğunda din bilginleri arasında ihtilâf yoktur. İpek ve dîba ve öğünülecek ağır kumaşlar giymekten ise, bu tür kumaşlardan daha çok safa ederler. Bu giyilmesi mubah olan giyecekleri yenilendikçe eskilerini temiz vürekli kullarına verirler.

f) Edebiyattaki gücü (IV, 24ᵇ): Padişahın hitaplarındaki güzelliği, cevaplarındaki dilin tatlılığını ve sözlerin akıcılığını işitenler, onun ifadesindeki tattan ve açıklamalarındaki incelikten hayran olup kendilerinden geçerler. Nesirle konuşsalar, âdeta kıymetli taşları dizerler; nazım ve şiir, hangi bahirde[24] olursa olsun, bunları akar-su gibi güzel okurlar. Vezin, kafiye, seci' tesbihini ince ve eşsiz bir belâgatle dokurlar. Huzurunda nedimlerden birine bir manzume okumasını buyurduklarında, okuyan, vezinde bir yanlış yapsa, onu, en güzel yolda uyarırlar ve doğru yola yöneltirler.

g) Sert yay çekmekte ve ok atmakta gücü (VII, 39ª): Padişah sert yay çeker ve sert eşyayı vurup deler ve bunlarla bazusunun gücünü sınardı. Bir gün eline bir yay alıp yedi parça hamam tasını birbiri içine yerleştirdiler, nişan yerine koydular. Yaya bir ok gezleyip o yedi tane demir tası gözleyip yayı çektiler. Yedisini birlikte bir vuruşta delip o oka dizdiler. Sonraları daha da güçlendikleri bir yaşa ulaştıklarında bu kez tasların sayısını ona çıkardılar, birbiri içine yerleştirdiler ve bir ok vuruşuyla onunu da delip geçtiler.

h) Silâhşorluğu ve cirit oyunu (VII, 39ᵇ-40ª).

1) Sultan Ahmed binicilik fenninde de mahâretli ve at koşturmada da öndedir. Silâhşorluk vadisinde de kudretleri meydandadır. Geçmiş padişahların arasında onun benzeri bir padişah geldiği duyulmuş değildir. Anlatırlar ki ileri gelen adamlarından biri bir huysuz, serkeş ata binip onu kullanmağa gücü yetmemiş. Padişah bunu görünce o kullarını indirip kendileri binmişler, o huysuz ve serkeş atı râm etmişlerdir.

2) Cirit oyunu: Kimi ileri gelen yakın adamlarıyla *Hasbahçe Meydanı*'nda, özellikle *Sarâ-yı Atik*'i teşrif ettiklerinde, oradaki *Kumluk Meydanı*'nda saygı gösterilmeyi hak etmiş olan adamlarından binicilikte tek olanlara cirit oynamayı buyururlar. Kendilerinin de canı istediği zaman bunlardan kimisine at sürüp yıldırım gibi arkalarından yetişirler, ellerinde olan ciridi saplarlar. Savulmaz kaza gibi varıp o kullarına isabet edince ya budur ki tepetaklak edip attan yıkar, yahut cirit vurup yaralayarak uzun süre adam o ağır yarayı çeker.

Bunu söyleyen şunu anlatmıştır: Padişahımızın lûtufları ve keremleri o mertebededir ki cirit oyunu meydanında kullarından zayıf ve güçsüz olanlarından birisine tesadüfle at salsalar ve keskin uçuşlu bir kartal gibi ardından erişseler cirit atmak mahalline gelince ona acıyarak, atarken yanılmış gibi yapar ve ciridi o güçsüz kulun başı üzerinden yalap yalap yalabıyan bir şimşek gibi geçirirler. Ama önlerinden kaçıp giden güçlü-kuvvetli biri ise davrandırmadan tek cirit ile öyle bir vururlar ki adamın yarası uzun zaman iyileşmez ve kimi olmuştur ki bir yıladek sürmüştür.

ı) Avcılığı (VIII, 44ᵇ): Av avlamak aslında bir savaş suretinde ve vuruş-kırış heyetinde olduğundan dolayı bunun gelmiş geçmiş padişahların yolu olduğu apaçıktır. Hele zamanın padişahı avcılığa çok düşkündür ve arslanca bir saldırışla ve heybetle her ava saldırmaktadır.

Doğanla avcılık yapıp, süratle uçan türlü kuş avı yaptıkları gibi yırtıcı hayvanların, ceylan, kurt, tilki ve tavşan avı da onların yaratılışına ve gönüllerine uygundur. Yukarıda anlatıldığı üzere her yılın her mevsiminde birer müddet avlaklarda dolaşırlar; ırmak kıyılarında, bağlar bahçeler arasında dinlenirler; dağ olsun, ova olsun, vadilerde, düz yerlerde olsun, adı geçen, altınla dokunmuş gölgeliği kurdurur, içine konmuş olan mindere kurulup yastığa dayanırlar, dinlenirler. Şeker-dilli nedimler ve sadâkatli musâhiplerle kimi din ve devletle ilgili konuşmaları olur ve kimi geçmişlerin hikâyelerini anlattırırlar. Bunlardan başka Allah'ın yarattığı ağaçların yapraklarından ve yemişlerinden, çınarların, akkavakların yapraklarından, ırmakların çağıltısından ve kararsız bülbüllerin seslerinden ibret dersi alırlar ve avlağa her bir gelişlerinde vahşi hayvanlardan, kuşlardan, kırlardan ve ovalardan nasip olduğu kadar avlanıp yine saraylarına dönerler.

i) Köşkte bir meclis (IV, 25ª): Harem-i Hâss-ı Hümayun'da ve sarayın içinde irfan sahibi bir nedim ve sadâkatli, hizmetinde doğru bir kimse, ilim ve marifet yönünde, dervişlerin ve tarikat yolcularının yolunda büyük bir pay sahibi olan, gecegündüz padişahın hizmetinden bir nefes uzak olmayan *Cüce Yusuf Ağa*'dan işittim ki, bayramı ve nevruzu andıran bir aydınlık günde padişah hazretleri köşklerinde bir taht üzerinde oturmuşlardı. O yüce meclisin çevresinde has nedimler ve padişaha gönülden bağlı hizmetliler bulunuyordu. Bu sırada her biri hezardestan[25] ve bahçelerin bülbülü gibi tatlı edalar ve etkin havalar ve şarkılar söylüyorlar ve güzel seslerle gâh hallerini anlatıyorlar ve gâh insanın içinden sıkıntıyı alıp götüren nağmelerle padişahın bu mecli-

sinden, mutluluk veren bostanından türlü türlü yemişler devşiriyorlardı. *Bezleguyluk*'un[26] verdiği neşe sırasında herkese hasbihalini beyana ve sergüzeştini anlatmağa izin verilmişti. Her türlü *bezle ve cerbeze ile muahaze edilmekten emin kılınmışlardı.*[27] Nedimlerden saraya yeni alınmış saf *mufaddal-ı Selîm*[28] biri vardı. Kendisinin devletin eşiğine ulaşmasına ve padişahın haremserâyına girmesine önayak olan eski seyyidin, yumuşak ve doğru bir kişi olduğunu anlatmak üzere *kendi halinde sığır gibi bir kimse idi* diye meramını, bu türlü soğuk bir edâ ile ve muradını böylesine yakışıksız bir ifade ile anlattı. Bu *mufaddal-i sâde,* akıldan ve ihtiyattan âzâde olan bu adamın bu uygunsuz ve tartılmamış kelâmı padişahın hoşuna gitmedi, hemencecik

Dost nadan olsa, yeğdir âkılın
düşmenliği
Cahilin medhetmesinden âlimin
yeğ yermesi

buyurdular. Onun bu beytinde, Arapların 'âlimin düşmanlığı cahilin sadâkatinden hayırlıdır' demelerine bir telmih vardır.

j) Sultan Ahmed'in kuvvetli oluşu (VII, 41ª): İmam Sâfi'nin Cüce Yusuf Ağa'dan yazışarak öğrendiğine göre: Padişah bir gün oturup nedimleri ve musahipleriyle türlü konular üzerinde sohbet ederken karşısında *Mermerlik* denen çemenlik, ağaçlık bir yerde, eskiden konmuş olan bir iskemle görür. Uzunluğu yapı arşını ile iki arşından fazladır. Taşçı onu çok güzel bir üslûpta yontmuş ve o yerin başka güzellikleri gibi uygun bir yere koymuştur. Padişah bunu görünce sağ elini koyup *Bismillah deyüp* erkeklik gücüyle yerinden kaldırmış ve bunu üç kez tekrarladıktan sonra götürüp yine yerine koymuştur. Ne benzi atmış, ne alnı kırışmış, ne de terlemiştir.

IV. Tasvirler

a) Sürek avı: Otağı, Süleyman Peygamberin sarayını andıran padişah her uğurlu yılda, *Üsküdar Yakası*'nda bulunan bostanlarda, sultanların ve padişahların kıskandığı gül ve kokulu bitkiler bahçelerinde safalar sürer ve gönül açan mesirelerde gezip eğlenirken bostancıbaşı kullarına buyurur; birkaç kadılık köylerin halkını, eski geleneğe uyarak, toplar, kimi *Bey-kozu Bahçesi* taraflarında, kimi *Kayış Pınarı* diye bilinen çeşmenin bulunduğu ormanlıkta ve *Ali Bahadır* adındaki ziyaret yerinin çevresinde olan av yerini bağlatır. Her yanından nice fersah yerleri çepeçevre tutup kuşattırır. O ağaçlık yerleri mesken ve o dağlık bölgeyi yer edinmiş olan tavşan, tilki, sünbüller otlayan âhu, kurt, ayı ve kara domuzları hâyuhuy ve yâhu na'ralarıyla sürerler. *Tokat* denen, kimisi eskiden, kimisi sonradan çevrilmiş olan avluya düşürürler. O yabani hayvanlar mahşerinde çekirge, karınca ve sıçanlar gibi oraya buraya koşuşarak bir kurtulacak yer umudu ile her biri bir yana kendilerini atarlar. Lâkin etraf tutulmuş, çıkıp kurtulacak yerleri her yandan bağlanmış olduğu için kaçacak yol bulamazlar, bir türlü canlarını kurtaracak bir delik yoktur. O gün, o gece, dar bir yerde kalıp gecelerler. Ertesi gün burada av yapılacaktır. Sabahtan, padişah adamlarıyla avlağa varır. O yabani, yırtıcı hayvanların gizlendikleri ve geyiklerin saklandıkları koruda türlü türlü başıboş avlar meydana çıkar. Orada, her cins av, kendi türünden olmayan, belki kişinin kardaşından, anasından, babasından, karısından ve oğullarından kaçacağı gün, diyen âyetin[29] dediği olur. Her canlı soyundan sopundan, öz kardaşından, kocasından, eşinden, geçmişlerinden, geleceklerinden ürküp kaçar. Her biri kendini bir yana atar. Sonsuz sıkıntılar içinde çırpınır. Onlar bu halde iken padişah, bindiği rüzgâr ayaklı atı ile üzerlerine varır, çevreyi gözden geçirir. Onu gören bütün hayvanlar ürküp korkarak karşısında dururlar ve çırpınıp kaçışmayı bırakıp saf bağlayıp otururlar. Sanki o avlar, padişahın mızrağına göğüslerini siper ederler ve kaza gibi etkin olan okuna çırpınan sinelerini hedef tutarlar. Padişah, adamlarına, her birinin vurabilecekleri mesafede olan avlara, ok yağdırsınlar ve tüfeklerini ve zenbereklerini[30] boşaltsınlar diye işaret eder. Kendileri de ellerine yay ve temrenli oklar alıp, her ne kadar deniz ve kara avlarının helâl ve güzel olduğunu ve günah olmadığını bilirlerse de merhametlerinden ve acıdıklarından dolayı zararlı ve yırtıcı olmayan hayvanların üzerine at salıp onları vurmaz; ama, ok değmesinden kurtulup her yana dağılan avları, rüzgâr ayaklı atıyla kovalar, ucu sivri ve belâlar yağdıran mızraklarla birkaç kösnük domuzu öldürüp yere sermeyi sever. Onun yürük atı o kadar menzil almış ve görevliler bir fersah yer geride kalmıştır. Padişah gözden kaybolup görünmez olmuştur. Adamlarının içlerini sıkıntı ve korku kaplamıştır. Onu aramak için her yana koşuşup dağılırlar. Zaman padişahını bir süre aradıktan sonra onun ormanlar içinden korkusuz, yürekli bir arslan gibi meydana çıktığını görürler ve halvethanelerine sevgilileri gelmiş gibi yüzleri güler, içleri açılır.

b) Çadır (VIII, 43ᵇ): Bu çadır Sultan Ahmed'in Davut Paşa Bahçesi yöresinde çıktığı bir avda bir yüksek tepenin üzerine kurulmuştur.

l) Ava çıkış: 1020 senesi rebiülâhır ayının ortalarında (1611 haziran sonları) bir seher vakti meltemle arkadaş olan bir ata binerek avlanmak niyetiyle ve gezip dolaşmak maksadıyla Darüssaâde'den yola çıkar. Gece ve gündüz yürek temizliği ve içten bağlılıkla kendisine kul köle olan ağalarla ve işleri güçleri iyilik olanlarla yola çıkar. Bunlar padişahın özengisi çevresinde koşmakta ve onun rüzgâr ayaklı atının ayaktaşlığında esen yel gibi dolanmaktadırlar, hepsi de şecaat meydanının binicisidirler. Bundan başka her birinin bir olgunluğu ve iyi hali vardır; kimisi ilim ve marifetle dopdoludur; kimisi erdemden ve hünerden uzak olmayan kullarıdır. Kulluk havasının yükseklerinde sadâkatle uçmaktadırlar ve daima kulluk kapılarını açık tutarlar ve boyunlarını hizmette bulunmak üzere uzatmışlardır. Bunların başında doğancıbaşı bulunmaktadır ve yamakları da yanlarındadır. Ayrıca kendisine çok bağlı olan hizmetliler, musahipler, dilsizler birliktedir. Bunlarla *Davut Paşa* yöresinde avlanmaya ve dolaşmaya çıkmıştır.

Gönül açan bir yerde, dünyayı gören bir yüksek tepe üzerinde bir çadır kurulmuştur. Buranın havası iç açıcıdır ve bitkiler, çiçekler anber gibi güzel kokmaktadır. Bu çadırın ipleri ipektendir; kubbeleri geniş, sanatlı bir çadırdır bu. Renk renk kumaşlardan süslü bir kubbe kurulmuştur. Çadırın bezi ince ketenden, argacı ve arışı ham ipekten dokunmuştur; kumaşının insanın içini açan dokusu güzel ibrişimdendir. Çadırcı ustası onu öylesine güzel bir biçimde kesip biçmiş ve öyle sanatlı bir ölçüde ortaya koymuş ki mimar *Sinnimar*[31] öylesini zamanın köşkünde yapamamış ve üstad *Mani,* nice güzel işler yapılan zamanın nakkaşhanesinde bunun gibisini nakışlayıp yazmak[32] yoluna gidememiştir. Bunun iplikleri insana zevk ve sevinç veriyor; ince bir hayali hatırlatan ipleri kişinin içini açıyor. Türlü sanatlarla işlenmiş olan perdesi yücelik ve ağırbaşlılık perdesidir; altun tellerle işlenmiş cibinliği, namusun ve iyi adın bulunduğu yerdir; güzel gölgeliği adalet sayesidir; altun işlemeli ipek yaygısı rahat ve inâyet sermayesidir; iplere bağlanmış olan kazıkları, yerinden oynamayan dağlar gibi sağlam ve ikbal üzerine dayanmış olan direkleri, kımıldatılamayan tepeler gibi yücedir ve yüksek kubbesinin tepesinde bir altun top vardır ki güzelliği ve parlaklığı dünyayı aydınlatan güneşle birdir ve aleminin ucundaki hilâlin güzelliği sevinç getiren şevval ayının hilâline[33] eşittir.

V. Bir Meddah Hikâyesi

Sakallı hatun (IV, 27ᵇ-28ᵇ): Nedimlerden Yusuf Ağa'nın rivayet ettiği menkabe. Bir gün padişah, deniz kıyısındaki köşkte otururken, arada sırada, padişahın meclisine girmesine izin verilen hüner erbabından bir Meddah, *dünyada görüp işittiği olayları hikâye ettiği ve taşralarda gördüklerini anlattığı sırada, zamanın şaşılacak işlerinden bir iş olmuştur ki diye hikâyesine başlıyor:*

Akıllıların hayretini uyandıran iş şudur: Erzurum'da gömülü olan Ebu İshak'ın[34]

ıezarında *Sakallı Hatun* adında bir türıdar vardır. Bu Sakallı Hatun'u, küçükığünden beri bu mübarek mezarın hizıetine adamışlardır. Gece-gündüz bu türenin temizliğine bakmaktadır. Anası, abası ölüp kendisi de çocukluktan çıkaık ergenlik yaşına girince bâzı kimseler nun ardına düşerler. Erkeklerin türbearlığı yine erkeklere yakışır ve kadınlan o türlü hizmette olmaları akla ve şeriıa uygun değildir, diye o kızı bir delikanlı e evlendirirler, nikâhını kıyarlar. Ama ızın yakınları o mübarek türbenin bekiliğini bir erkeğe bırakmak istemezler. adın, onların kendisini zorlayacaklarıı bildiği için, türbeye girer, kapısını sımtkı kapar, yüzünü türbenin topraklarına ürer, ağlayıp sızlar, bir zaman kendinen geçer. Ayıldıktan sonra, 'Hamd olun, Allah beni öldürdükten sonra diriltti' diye ellerini yüzüne sürer. Görür ki dekanlılar gibi yüzünde sakallar çıkmış. bû İshak'ın bu apacık kerameti, büyük üçük bütün halka malûm olur. Bu ermiş adına *Sakallı Hatun* diye ad koyarlar, nu mübarek ve uğur sayarlar ve dualanda kendisinden yardım dilerler, onun ğuru ve bereketi bütün diyara yayılır. Erzurum'dan kalkıp İstanbul'a gelir. Bunu nlatan, nice günlerdir ki bu fakirin hanesindedir, bizde oturur, çoluk çocuğumla birlikte yaşar, deyip sustu. Akıllı paişah, adamın saçmasapan sözlerini dinedikten sonra şöyle buyurdu:

- O adamı, buraya, bana getirin; işin erçeğini benim önümde göstersin. Çünü böyle bir şey olacağını sağ akıl kabul tmez.

Bunun üzerine meddah 'başım, gözüm üstüne' deyip hemen kalkar, evine gider. 'Sakallı Hatun!' diye o kişiye seslenir:

- Gel, benim aziz konuğum; gel ki devletin doğdu, padişah seni görmek istedi, diye herifi evinden alıp padişaha getirir. Padişah, Allah'ın eksiksiz kudretiyle bütün olmayacak şeylerin olması mümkündür, bütün mahaller de akla yatkın düşer, diye aklından geçirir. Ama, onu benim önüme getirmeden önce iyice soruşturup araştırın, ola ki adam bir şeytanlık düşünmüştür, der.

Hizmetliler ve ağalar, adamın yakasına, eteğine yapışıp yoklamağa kalkarlar. Bunun üzerine herif bir kadın sesiyle inleyip ağlamağa başlar:

- Ben bir hatun kişiyim, bana avretimi açtırmayın, diye yalvarır. İlâve eder:

- Hey ağalar, ben şu anda âdet görmekteyim, bu ısrarınızla bana gadr ediyorsunuz, der. Avreti canibinden kanlı bezler çıkarır ve hayz gördüğünü belirtecek nişanlar gösterir. Ağalar kendisini doğrulayıp sözüne inanırlar. Fakat içlerinden daha akıllı ve tecrübe görmüş olan bir ağa, padişah iyice araştırın, diye buyurmuştur. Padişahın böyle demesinin bir sebebi vardır, diye yeniden her yanını yoklarlar. Görürler ki boğazında lânet halkası gibi bir ip var; o ipe dikkatle bakıp görürler ki ensesi tarafında yine onun gibi bir ip daha var. Bunun üzerine tekrar yoklayıp görürler ki ensesinden aşağı inen ipin ucu uzv-ı habîsine bağlıdır. Boynunda olan halkaya bir şey bağlanmış, âleti bu iple arkasına çekilmiş, bu yoldan bazı çirkin ve kirli bezler birikmiş. Ağalar bu sırrı anlayınca bıçakla bu kepazelik ipini kesmişler, erkek olduğu anlaşılmış; bu durum padişaha arzedilmiş ve,

- Şahım, keskin zekânız ve büyük kerametiniz ve ermişliğiniz belli oldu, o adam, uydurduğu masalla ve türlü türlü bahanelerle bizi tam aldatmıştı; asılsız yalanı meydana çıktı; artık emr ü ferman padişah hazretlerinindir.

Bunun üzerine padişah o bahtsızı, elini kolunu bağlayıp huzuruma getirin, diye ferman eder. Ağalar çeke çeke bu yüzü karayı padişaha getirirler, padişah kendisine sorar:

- Ey mel'un, erkek iken kadın olmanın ve erkek iken kadın gibi davranmanın sebebi nedir? Bundan sonra benim pençemden sana kurtuluş yoktur.

O habîs, bir kadın sesiyle ve kadın kılığında olarak şunu anlatır:

- Ben, şah katında şu iddiada bulundum. Türklerin yanına varıp kadın kılığında, büyüklerin evlerine girerim; paytaht olan İstanbul'un içini, dışını öğrenirim. İslam padişahının memleketinin durumunu araştırır, askerinin sayısını ve nehalde olduğunu anlarım. Belki gücüm yeterse sultanın sarayına girerim, Osmanlı soyunun ne yapıp ettiğini görürüm; senin katına gerçek haberlerle gelirim. Şah da, bu hizmetim karşılığı bana riayetler edüp Acem ülkesinden bana bir eyalet vermeye söz vermiştir. Nice zamandır bu diyarda bu yolda dolaşmakta idim; ama talihimin kötülüğü bana kulavuz oldu. Kapuna geldim, tutsak olup zincire vuruldum. Ama padişahım, beni öldürme, eşiğinde benden ve meclisinde *mudhik ve maskaran olayın.*

Ama padişah, onu bağışlamadı ve kendisini *Üsküdar siyasetgâhında* astı.

Divanında, Anadolu'da Celâli eşkiyasının ökünü kazıyan; İran'ı haraca bağlayan Kucu Murat Paşa'yı öven manzumeler bulunaktadır.

Sultan Ahmed Camii'nin bina emini olan alender Paşa'nın, onun adına düzenlediği bük iki hat ve minyatür albümü, ayrıca bu koda güçlü tanıklardır. (Bkz. Topkapı Sarayı füzesi Kütüphanesi, Bağdat Kitapları, Nu. 08).

Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Kitapları, anzum, eski kayıd 53.

8 Mart.

Yürüyerek yapılan gezinti.

Talim yayı, çok yumuşak ve gevşek oldundan kemankeşliğe ilkin onunla meşk ve idan ederler.

Kur'ân-ı Kerim'i okurken gerek dil bakımınan, gerekse başka yönlerden yanlış yapmak.

Kelimenin aslını bozmak, değiştirmek.

Bir kelimeyi anlamını bozacak şekilde değişirmek.

Değiştirmek. Bir nesneyi, bir sözü, evirip evirip değiştirmek; bir kelimeyi anlamını bozacak derecede değiştirmek.

Sanat bakımından çok değerli, çok sanatlıca yapılmış.

Zira, bir uzunluk ölçüsü olup kullanıldığı erleregöre bu ölçü değişmektedir. Genel olak 68 santimdir.

[13] Enbiya sûresi, âyet-58.

[14] Şeriatın çirkin bulduğu ve haram kıldığı bu nesne buradan gitmeyince ben buradan bir adım atmam.

[15] Bu saat hakkında İngiliz kitaplarında çok daha geniş bilgi vardır. (Bkz. Tülay Reyhanlı, İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul Hayatı 158-159), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.52; saatin resmi, s.143. Sâfi'nin Zübdetü't-tevârîh'inde saatle ilgili menkabenin fotokopisi, s. 144. Bu kitapta, saatin tahribi ile ilgili olarak adı geçen tarihten alınmış olarak 38[a], 38[b]'de verilen fotokopilerin sözkonusu saatle hiçbir ilgisi yoktur. Bunlar eserin büsbütün başka bölümlerine aittir.

[16] Tesbih, yüce Allah'ı, eşden, çocuktan ve başka eksiklerden uzak tutmak, Tehlîl de 'Lâ ilâhe illallah = Allah'tan başka Allah yoktur, ancak bir Allah vardır' demektir.

[17] Bir altın paranın adı; altın; Venedik altını; tuğralı altın.

[18] Eski altın paralardan biri.

[19] Hacca giden Müslümanın ihrama girdikten sonra okuduğu duanın ilk kelimesi. Sözün anlamı 'işte senin için buradayım, buyruğunu bekliyorum' demektir.

[20] Altın işlemeli kumaş.

[21] Bir tarikata bağlı olanlar tarafından her gün okunan belli dualar. Kur'ân-ı Kerim'de okunması âdet edinilmiş olan ayetler, sûreler.

[22] Kur'ân-ı Kerim'de bir bölüm, özellikle Kur'ân-ı Kerim'in altmışta bir bölümü. Kişinin her gün belli vakitlerde okumayı âdet edindiği âyetler, salavat, zikirler ve dualar.

[23] Hindistan'dan ve Çin'den getirilmiş bir tür ipekli kumaş.

[24] Arûz vezninde bir veznin ayrıldığı kümelere verilen ad.

[25] Bin destan söyleyen; bülbül.

[26] Alay etme, şakacılık, tuhaflık etme, komiklik etme, maskaralık etme.

[27] Tuhaflık ve maskaralık yaptıklarından dolayı azarlanmayacaklarına dair güven verilmişti.

[28] Erdem ve bilgi bakımından başkalarına üstün olan. Erdem ve bilgi yönünden başkalarından üstün olduğuna hükmedilen.

[29] Abese sûresi, âyet 36.

[30] Zenberek gücüyle kullanılan çelik ve pirinçten yapılmış ok.

[31] Hükümdar Nu'man için Havarnak Kasrı'nı yapan mimarın adı. Köşkü yapıp bitirdikten sonra bunun üstünden baş-aşağı atılmıştır.

[32] Burada resim yapmak, minyatür yapmak, desen çizmek anlamınadır.

[33] Ramazan Bayramı'nın ilk günündeki hilâl, ay yenisi.

[34] Şeyh Ebû İshak Kâzerûnî (963-1034) Şiraz dolayında Kâzerûn'da yaşamıştır ve orada gömülüdür. Bursa, Konya ve Erzurum'da Ebû İshakhâne adı ile anılan tekkeleri vardır.

Pençeli Mektup

ÇEVRİMYAZI VE ÇEVİRİ:
MUSTAFA CANPOLAT

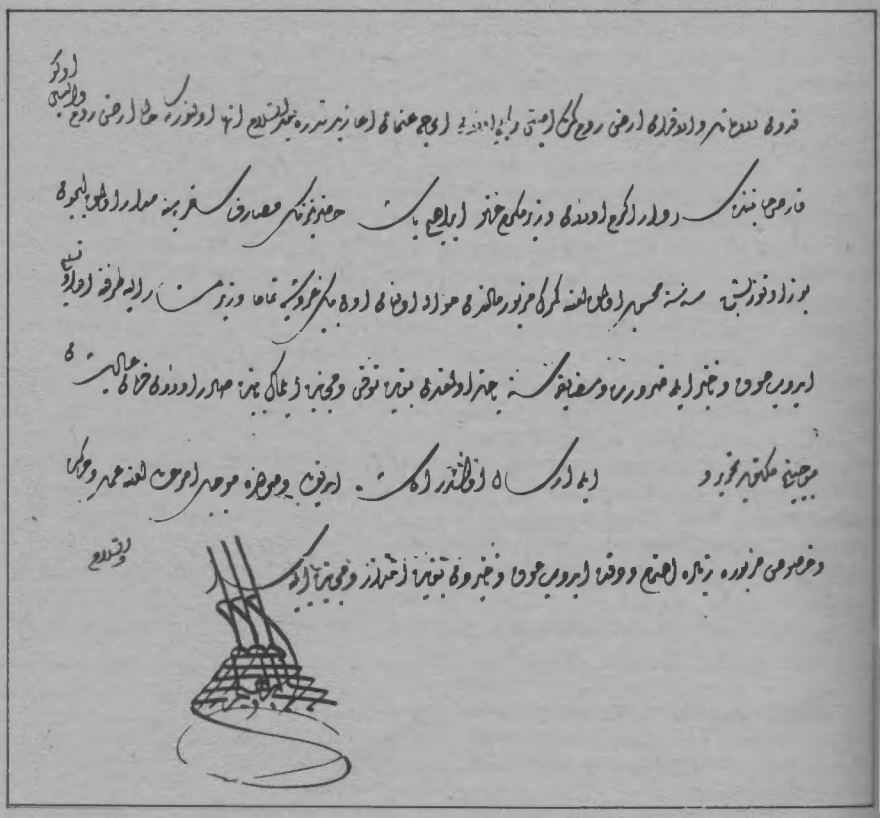

Osmanlı İmparatorluğu'nda "tuğra"yı ancak padişah ve şehzadelerin kullanabilmesine karşılık, veziriâzâm (sadrâzâm), eyaletlerdeki vezir, beylerbeyi ve sancakbeylerinin (sonradan vali, mütesellim vb.) resmî belgelere imza yerine koydukları bir işaret vardır ki, buna "pençe" denir. Aşağıda 1720'li yıllara ilişkin pençeli bir mektup görüyorsunuz. Başkomutan İbrahim Paşa tarafından düzenlenen bu belgede, mektubu götürüp kendisine para getirecek adamın adı yazılmamış, boş bırakılmıştır. Buradan, belgenin hazırlandığı halde, kullanılmadığı anlaşılıyor.

1. Kıdvetü'l-emâsîl ve'l-akrân Erzirûm Gümrük Emîni Vekîli olan el-hâc Osman Ağa -zîde kadruhu- ba'de's-selâm inhâ olunur ki: "Halen Erzirum
2. Kars cânibinde serdâr-ı ekrem olan vezîr-i mükerrem izzetlü İbrâhîm Pâşâ hazretlerinin mesârıf-ı seferiyyesine medâr olmak içün
3. yüz otuz beş senesine mahsûb olmak üzere gümrük-i mezbûr mâlından havâle olunan on bin guruşı tamâmen vezîr-i müşârünileyh tarafına edâ ve teslîm
4. edüp avk u te'hîr ile zarûret ü müzâyakasına bâ'is olmakdan be-gaayet tevakkî ve mücânebet eylemek" bâbında sâdır olan fermân-ı âlî-şân
5. mûcebince mektûb tahrîr ve (...) ile irsâl olunmuşdur. İnşâallâhu ta'âlâ vusûlinde mûceb-i emr-i âlî üzere amel ve hareket
6. ve husûs-ı mezbûra ziyâde ihtimâm ve dikkat edüp avk u te'hîrden be-gaayet ihtiraz u mücânebet eyleyesiz. Ve's-selâm.

İbrâhîm

Benzerlerinin ve akranlarının önde geleni, Erzurum Gümrük Emini Vekili Hacı Osman Ağa -değeri artsın- selâmdan sonra bildirilir ki: "Şu sırada Erzurum- Kars dolaylarında başkomutan olan yüce vezir, değerli İbrahim Paşa hazretlerinin sefer masraflarına yardımcı olmak için 1135 (1722-23) yılı hesaplarına sayılmak üzere sözkonusu gümrük malından gönderilen 10.000 kuruşu tamamiyle işaret edilen vezir tarafına verip, savsaklama ve geciktirme ile güçlüğe ve sıkıntıya düşmesine sebep olmaktan son derece sakınmak ve çekinmek" konusunda çıkan, şanı yüce ferman uyarınca mektup yazılmış ve (...) ile gönderilmiştir. İnşallah vardığında yüce buyruk gereğince iş görüp hareket ederek ve bu konuya çok özen gösterip ve dikkat edip savsaklamadan ve geciktirmeden sakınıp çekinesiniz, selâmlar.

İbrahim

Dergimizin son sayısında arka kapakta yayınladığımız I. Süleyman'ın (Kanunî) tuğrası bir montaj hatası sonucu ters basılmıştır. Okuyucularımızdan özür diler, doğrusunu merak edenlerin 1, 2 ve 3. sayılarımızın arka kapağına bakmalarını salık veririz.

Tarih ve Toplum

III. Murad'ın Tuğrası/ Suha Umur, Padişah Tuğraları (Cem Yayınevi), s. 177